İkinci Dönem

VARLIQ

وارلیق

Dil, Edebiyat, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies

2022: 30(4)

QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR

وارلیق

VARLIQ

Dil, Edebiyat, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Dil, Ədəbiyyat, Cəmiyyət və Mədəniyyət Araşdırmaları Dərgisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem, Sayı: 2022: 30(4)

Qurucu / Kurucu
Merhum Prof.Dr. Cavad Heyet

Sahibi ve Baş Editörü / Baş Redaktoru
Dr. M. Rıza Heyet

Yazışma Adresi
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sıhhiye, Ankara
E-posta
varliq@varliq.org; varliqdergisi@gmail.com
Web
www.varliq.org
Matbaa
Step Dijital
ISSN
2149-7257

Yayın Qurulu / Redaksiya Heyəti

(Alfabetik)

Dr. İbrahim ARIKAN, Dr. Toğrul ATABAY, Ekber AZAD
Haydar BAYAT, M. Rıza GOÇİ, İsmail HADİ
Dr. M. Rıza HEYET, Hasan Mecidzade SAVALAN
Dr. Pervane MEMMEDLİ, Kerim Meşruteçi SÖNMEZ
Hüseyin Muhammedhani GÜNEYLİ, İbrahim
RAMAZANİ, Hasan RAŞİDİ, Dr. Ata ŞAHİT
Alırıza SARRAFİ

Dil Editörleri / Dil Redaktorları

Azerbaycan Türkçesi-Farsça: Dr. M. Rıza HEYET
İngilizce: Derya ERBİRSİN
Rusça: Prof.Dr. Gülsüm Killi YILMAZ
Türkiye Türkçesi: Merve KARGALI

Tasarım / Dizayn

Abbas ŞADMEND

Qapaq Tasarım ve Uyğulama

Şeyma BİLGEN

Web ve Teknik İşler

İmad HAZRETİ

Elmi Şura / Bilim Kurulu
(Alfabetik)

Merhum Dr. Arif ACALOĞLU
Yeditepe Ü. Antropoloji Bölümü
İstanbul/Türkiye

Prof.Dr. Yavuz AKPINAR
Ege Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir/Türkiye

Prof.Dr. Gülşen Seyhan ALIŞIK
Marmara Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye

Prof.Dr. Nuşabə ARASLI
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Abdulkadir ATICI
Kırklareli Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/Türkiye

Prof.Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı, Ankara/Türkiye

Prof.Dr. Səməd BAYRAMZADƏ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Şərqşünaslıq İnstitutu Güney Azərbaycan Şöbəsi Müdiri, Bakü/Azerbaycan

Dr. Behruz BİGBABAİ
Tabatabai Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran/İran

Prof.Dr. Sonel BOSNALI
Namik Kemal Ü, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/Türkiye

Dr. Muhittin ÇELİK
İnönü Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Malatya/Türkiye

Dr. Şəfəq ƏLİBƏYLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi, Uluslararası İlişkiler Şöbəsi Müdiri

Prof.Dr. Melek ERDEM
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Prof.Dr. Əfzələddin ƏSGƏROV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Folklor İnstitutu, Türk Xalqları Folkloru Şöbə Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Əli ƏSKƏR
Karabük Ü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük/Türkiye

Prof.Dr. Ramiz ƏSKƏR
Bakı Dövlət Universiteti, Türk Xalqları Ədəbiyyatı Kafedra Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Dr. Alirıza GOÇİ
Arkeolog, Ankara/Türkiye

Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ
Hacettepe Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/Türkiye

Akademik Prof.Dr. İsa HƏBİBBƏYLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Prezidenti
Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Rafael HÜSEYNOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Atilla JORMA

Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Gostivar/Makedonya **Akademik Prof.Dr.**

Muxtar İMANOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Hüseyin KARAMELİKLİ
Karabük Ü, İktisat Bölümü,
Karabük/Türkiye

Akademik Prof.Dr. Teymur KƏRİMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Paşa KƏRİMOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Elmi
İşlər Üzrə Direktor Müavini,
Bakı/Azərbaycan

Dr. Gülcan KIZILÖZEN
İnönü Ü, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Malatya/Türkiye

Prof.Dr. Gülsüm Killi YILMAZ
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Ord.Prof.Dr. Yaqub MAHMUDOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix
İnstitutu Direktoru, Bakı/ Azərbaycan

Prof.Dr. İbrahim MARAŞ
Ankara Ü, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve
Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi
Anabilim Dali, Türk Düşünce Tarihi
Bilim Dalı, Ankara/Türkiye

Dr. Tohid MELİKZADE
Azad İslam Ü, Urmiye/İran

Prof.Dr. Nadir MƏMMƏDLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu
Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Vidadi MUSTAFAYEV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Şərqşünaslıq İnstitutu, İran Tarixi və
İqtisadiyyatı Şöbəsi Müdiri,
Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Qəzənfər PAŞAYEV
Azərbaycan Elmlər
Akademiyası, Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutu, Baş Elmi İşçi,
Bakı/ Azərbaycan

Prof.Dr. Muhammed Salih RASEKH

Belx Üniversitesi, Dil ve Edebiyat
Fakültesi, Deri Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Belx/Afqanistan

Prof.Dr. Asif RÜSTƏMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Ədəbiyyat İnstitutu Publisistika Şöbəsi
Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Əkrəm RƏHİMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Şərqşünaslıq İnstitutu, Güney
Azərbaycan Şöbəsi, Bakı/ Azərbaycan

Doç.Dr. Selcan Sağlık ŞAHİN
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Doç.Dr. Mahmut SARIKAYA
Ahi Evran Ü, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Kırşehir/Türkiye

Prof.Dr. Yalçın SARIKAYA
Giresun Ü, İİB Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü, Giresun/Türkiye

Doç.Dr. Berdi SARIYEV
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Doç.Dr. Səadət ŞIXIYEVA
Azərbaycan Elmlər Akademiyası,
Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı/Azərbaycan

Celil YAKUPZADE
Kamu Yönetimi Uzmanı, Araştırmacı
Kerec/İran

Prof.Dr. Orhan YAZICI
İnönü Ü, Yeniçağ Tarihi ABD Başkanı
Malatya/Türkiye

واریق

VARLIQ

Dil, Edebiyat, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Dil, Ədəbiyyat, Cəmiyyət və Mədəniyyət Araşdırmaları Dərgisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem, Sayı: 2022: 30(4)

İÇİNDƏKİLƏR

Dr. M. Rıza HEYET

Sunuş Yerinə:
Qarabağ Zəfəri, Türk Dünyası və Güney Azərbaycan 7-10

Dr. Həmid ŞƏHANƏQİ
Güney Azərbaycan'da Cilovluq Qətliamları 11-35

Dilqəm ƏHMƏD
Sovetlər Birliyi'nin Dağılma Dönəmində Azərbaycan'da 1918-1920-ci İllərdə Var Olan Birinci Cumhuriyətə Varislik Mücadiləsi Tarixi Bağlamda 37-62

Şəhla HATƏMOVA
Azərbaycanlı Öyrəncilərin Türkiyə Türkcəsi Danışması Sırasında Kod Dəyişdirmələri 63-82

Dr. Mehmet Rıza HEYET
Azərbaycan Milli Hökuməti Dönəmində Türkcə Qəzetlər, Dərgilər və Kitablar 83-100

Məmməd Əmin RƏSULZADƏ
Nasirülmülk (Giriş və Çev.: Fərhad NOBƏXT) 107-119

وارلیق
VARLIQ
Dil, ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dergisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 7-10
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Sunuş Yerinə

Qarabağ Zəfəri
Türk Dünyası və Güney Azərbaycan

• Dr. Mehmet Rıza HEYET

2020-də başlayan İkinci Qarabağ Savaşı, Azərbaycan üçün tarixi bir dönüm nöqtəsi oldu. Azərbaycan, başda Qarabağ olmaq üzərə, uzun illərdir işğal altında olan torpaqlarını geri alaraq böyük bir zəfər qazandı. Bu zəfər, Azərbaycan'ın hərbi strateji və diplomasidəki başarısının bir göstərgəsi idi. Azərbaycan ordusunun modern silahlar, etkin lojistik dəstək və stratejik planlaması, savaşın seyrini dəyişdirən önəmli faktorlar oldu.

Azərbaycan'ın zəfəri, sadəcə Azərbaycan'da deyil, Türk Dünyasında da geniş yanqı oyandırdı. Türk Dünyası, Azerbaycan'ın bu başarısını coşquyla qarşıladı və bu zəfər, Türk birliyi və dayanışmasını möhkəmləndirdi. Türkiyə, Azərbaycan'a olan dəstəyini həm hərbi həm də diplomatik səviyədə göstərdi. Bu dəstək, iki ölkə arasındakı ilişkilərin daha da güclənməsini sağladı və Türk Dünyasının birləşmə çabalarına sürət qazandırdı.

Qarabağ Zəfəri, Güney Azerbaycan'ın da daha çox gündəmə gəlməsinə və Azərbaycan'ın birləşmə sürəcinə olan ilgini artırdı. Güney Azərbaycan Türkləri bu zəfərlə birlikdə daha çox milli bilincin və dayanışmanın gəlişməsini umur. Zəfər, Azərbaycan'ın iki bölgəsi arasında kültürəl və ekonomik bağları gücləndirmə fürsətini bərabərində gətirdi. Bu proses, Azərbaycan'ın birləşməsinv yönəlik addımların sürətlənməsinə və bölgəsəl sabitliyin təminində qatğıda bulunacaqdır.

Cumhurbaşqanı Sayın İlham Əliyev, Qarabağ Savaşı sırasında ve sonrasında başarılı bir liderlik sərgilədi. Onun stratejik vizyonu, hərbi liderliyi və diplomatik yetənəkləri, Azərbaycan'ın zəfərində kritik rol oynadı. Sayın Əliyev'in politikaları, Azərbaycan'ın milli güvənliyini sağlamış və bölgəsəl güc dəngəsini dəyişdirmişdir. Ayrıca zəfərin ardından aparılan yenidən inşa və qalxınma projələri, Azərbaycan'ın gələcəkdəki böyümə və refahını dəstəkləyəcəkdir.

Türkiyə, Azərbaycan'a bu sürəcdə önəmli bir dəstək sundu. Türkiyə'nin hərbi yardımları, lojistik dəstəyi və diplomatik çabaları, Azərbaycan'ın zəfərində bəlirləyici faktorlar oldu. Türkiyə'nin bu

dəstəyi, iki ölkə arasındakı stratejik işbirliyini möhkəmləndirdi və Türk Dünyasındakı dayanışmanı artırdı.

Bu bağlamda, 15 iyun (Haziran) 2021'də imzalanan Şuşa Bəyannaməsi, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı bu güclü əməkdaşlığın somut bir örnəyi olaraq önə çıxmaqdadır. Şuşa Bəyannaməsi, iki ölkə arasında savunma (müdafiə), güvənlik və ekonomik işbirliklərini gücləndirmə təəhhüdlərində bulunaraq, Azərbaycan və Türkiyə arasındakı stratejik ortaqlığı daha da

dərinləşdirmişdir. Bu bəyannamə, iki ölkə arasında qarşılıqlı dəstək və dayanışmanın ən yüksək səviyəyə çıxarıldığını və bölgəsəl güvənlik ilə sabitliyin sağlanmasına yönəlik ortaq bir vizyonun mənimsəndiyini göstərməkdədir.

Azərbaycan'ın böyük zəfəri, gələcəkdəki gəlişmələr açısından önəmli fürsətlər sunmaqdadır. Bu zəfər, Azərbaycan'ın bölgəsəl liderliyini möhkəmləndirmiş və bölgədəki güc dəngələrini dəyişdirmişdir. Özəlliklə, Azərbaycan'ın Zəngəzur Koridoru'nun açılmasıyla ilgili gözləntilər, bölgəsəl enteqrasyonu və ekonomik qalxınmanı sürətləndirəcəkdir.

Bu gəlişmələr eyni zamanda Zəngəzur Koridorunun açılmasına da yol açacaq və Azərbaycan'ın ana torpaqları ilə Naxcıvan arasında bir başa bir kuru yolu bağlantısı sağlayacaq və bu bağlantı, bölgəsəl ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq açısından kritik bir önəmə sahib olacaqdır. Koridorun açılması, həm Azərbaycan'ın həm də Türkiyə'nin Türkistan (Orta Asya) və Qafqazlardakı etkisini artıracaqdır. Ayrıca, bu koridor, Azərbaycan'ın ulaşım (nəqliyat) və lojistik altyapısını gücləndirəcək, bölgəsəl ticarət yollarını qısaldacaq və bölgədəki ekonomik enteqrasyonu dəstəkləyəcəkdir.

Sonuc olaraq, Azərbaycan'ın İkinci Qarabağ Savaşındakı tarixi zəfəri, sadəcə hərbi bir başarı deyil, eyni zamanda bölgəsəl və uluslararası səviyədə önəmli stratejik və ekonomik fürsətlər sunan bir dönüm nöqtəsidir. Bu zəfər, Azərbaycan'ın gələcekdəki böyümə və sabitliyinə qatğı sağlayarkən, Türk Dünyasında daha güclü bir birliyi təşviq edəcəkdir ■

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 11-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Güney Azərbaycanda Cilovluq Qətliamları

• Dr. Həmid Şəhanəqi [1]

Xülasə: Birinci Dünya Müharibəsində tərəfsizlik elanına baxmayaraq, İran xüsusilə Güney Azərbaycan bölgəsində xarici hərbi qüvvələrin mövcudluğuna və Rusiya, Osmanlı və İngilis hökumətləri arasındakı qarşıdurmalara səhnə olmuşdur. Bu prosesdə, etnik qruplar adıçəkilən hökumətlərin təhrikləri ilə silahlanaraq müharibə və qətlləri qızışdırmışlar. Bu kontekstdə, Güney Azərbaycandakı ermənilər və assurilər də Rusiyanın dəstəyi ilə Osmanlıya qarşı müharibəyə qoşulmuşlar. Azərbaycanda "Cilov" olaraq adlandırılan Osmanlı assuriləri də bölgədəki hərbi dəngəlmələrdə yer almışlar. Rusların dəstəyi ilə Osmanlılara qarşı döyüşən Cilovlar, məğlub olub Azərbaycana qaçmış və Urmiyə ilə Səlmas şəhərlərinə yerləşmişlər. Cilovlar, ruslarla əməkdaşlıq edərək dəfələrlə Azərbaycan xalqını qətlə yetirmiş və bazarları yandırmışlar. Rusiyanın Azərbaycandan çəkilməsindən sonra, Cilovlar Müttəfiqlər (Rusiya, İngiltərə, Fransa) tərəfindən dəstəklənmişdir. Bir müddət Urmiyə, Səlmas və Azərbaycanın digər bölgələrində insanları öldürərək hərbi nəzarəti təmin edən Cilovlar, qısa müddətdə Osmanlılara məğlub olmuş və Urmiyə gölünün cənubuna, oradan da Həmədandakı İngilis bazasına qaçmışlar. Sonrasında ingilislərin yönləndirməsi ilə Bağdadın şimalındakı düşərgələrə köçürülmüşlər. Bu məqalədə, sənədlər işığında bu proses ətraflı şəkildə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Güney Azərbaycan, Cilovlar, Ermənilər, Kürdlər, Qətliam, Müsəlman Türklər, Birinci Dünya Müharibəsi, İran, Fransa, Rusiya, Marşimun, Simitqo, Andranik.

[1] Təbriz Araşdırmaları İnstitütü (TEBAREN) Uzmanı.
E-poçt: h.s.shahanaghi@gmail.com; ORKİD: 0009-0000-8839-7038

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 11-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Güney Azerbaycan'da Cilovluk Katliamları

• Dr. Hamid ŞEHANAGİ [1]

Özet: Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ilanına rağmen, İran özellikle Güney Azerbaycan bölgesinde yabancı askeri güçlerin varlığına ve Rus, Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Bu süreçte, etnik gruplar söz konusu hükümetlerin kışkırtmalarıyla silahlanarak savaşı ve cinayetleri körüklemişlerdir. Bu bağlamda, Güney Azerbaycan'daki Ermeniler ve Süryaniler de Rusya'nın desteğiyle Osmanlı'ya karşı savaşa katılmışlardır. Azerbaycan'da "Cilov" olarak anılan Osmanlı Süryanileri de bölgedeki askeri denklemlerde yer almışlardır. Rusların desteğiyle Osmanlılara karşı savaşan Cilovlar, mağlup olup Azerbaycan'a kaçmış ve Urmiye ile Selmas şehirlerine yerleşmişlerdir. Cilovlar, Ruslarla işbirliği yaparak defalarca Azerbaycan halkını katletmiş ve pazarları yakmışlardır. Rusya'nın Azerbaycan'dan çekilmesinin ardından, Cilovlar Müttefikler (Rusya, İngiltere, Fransa) tarafından desteklenmiştir. Bir süre Urmiye, Selmas ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde insanları öldürerek askeri kontrolü sağlayan Cilovlar, kısa sürede Osmanlılara yenilmiş ve Urmiye Gölü'nün güneyine, oradan da Hemedan'daki İngiliz üssüne kaçmışlardır. Sonrasında İngilizlerin yönlendirmesiyle Bağdat'ın kuzeyindeki kamplara nakledilmişlerdir. Bu makalede, belgeler ışığında bu süreç detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Güney Azerbaycan, Cilovlar, Ermeniler, Kürtler, Katliam, Müslüman Türkler, Birinci Dünya Savaşı, İran, Fransa, Rusya, Marşimun, Simitgo, Andranik.

[1] Tebriz Araştırmaları Enstitüsü (TEBAREN) Uzmanı.
E-posta: h.s.shahanaghi@gmail.com; ORCİD: 0009-0000-8839-7038

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 11-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Massacres by the Cilov in South Azerbaijan

• Dr. Hamid SHAHANAGHI [1]

Abstract: Despite declaring neutrality during World War I, Iran, particularly the South Azerbaijan region, witnessed the presence of foreign military forces and conflicts between Russian, Ottoman, and British governments. During this period, ethnic groups, incited by these governments, armed themselves and fueled the war and massacres. In this context, Armenians and Assyrians in South Azerbaijan, supported by Russia, participated in the war against the Ottomans. The Assyrians, known as "Jilov" in Azerbaijan, also played a role in the military equations in the region. The Jilovs, fighting against the Ottomans with Russian support, were defeated and fled to Azerbaijan, settling in the cities of Urmia and Salmas. The Jilovs collaborated with the Russians, repeatedly massacring the Azerbaijani people and burning marketplaces. After Russia withdrew from Azerbaijan, the Jilovs were supported by the Allies (Russia, England, France). For a time, the Jilovs maintained military control by killing people in Urmia, Salmas, and other regions of Azerbaijan, but they were soon defeated by the Ottomans and fled south of Lake Urmia, eventually reaching the British base in Hamadan. They were later relocated to camps north of Baghdad under British direction. This article provides a detailed examination of this process in light of historical documents.

Key words: South Azerbaijan, Jilovs, Armenians, Kurds, Massacre, Muslim Turks, World War I, Iran, France, Russia, Mar Shimun, Simitko, Andranik.

[1] Expert at Tabriz Studies Institute (TEBAREN).
Email: h.s.shahanaghi@gmail.com; ORCID: 0009-0000-8839-7038

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 11-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

گونئی آذربایجان‌دا جیلوولوق قتل‌عاملاری

● **دوکتور حمید شهانقی**[۱]

اؤزت: بیرینجی دونیا ساواشیندا طرفسیزلیک اعلانینا باخمایاراق، ایران، اؤزللیکله گونئی آذربایجان بؤلگه‌سینده یابانجی حربی گوجلرین وارلیغینا و روس، عثمانلی و اینگیلیس حکومتلری آراسینداکی چاتیشمالارا صحنه اولموشدور. بو سورجده، اتنیک قروپلار سؤز قونوسو حکومتلرین قیشقیرتمالاری ایله سیلاحلاناراق ساواشی و جینایتلری کؤروکله‌میشلر. بو باغلامدا، گونئی آذربایجان‌داکی ارمنیلرو آسوریلر ده روسیانین دستگی ایله عثمانلی‌یا قارشی ساواشا قاتیلمیشلار. آذربایجان‌دا «جیلوو» اولاراق آنیلان عثمانلی آسوریلری ده بؤلگه‌ده‌کی حربی دنکلملرده (معادله‌لرده) یئر آلمیشلار. روسلارین دستگی ایله عثمانلیلارا قارشی ساواشان جیلوولار، مغلوب اولوب آذربایجانا قاچمیش و اورمیه ایله سلماس شهرلرینه یئرلشمیشلر. جیلوولار، روسلارلا ایش‌بیرلیگی یاپاراق دفعه‌لرجه آذربایجان خالقینی قتل ائتمیش و بازارلاری یاندیرمیشلار. روسیانین آذربایجان‌دان چکیلمه‌سی‌نین آردیندان جیلوولار متفیقلر (روسیا، اینگیلتره، فرانسا) طرفیندن دستکلنمیشدیر. بو سوره اورمیه، سلماس و آذربایجان‌ین باشقا بؤلگه‌لرینده انسانلاری اؤلدوره‌رک، حربی کونترولو ساغلایان جیلوولار، قیسا سوره‌ده عثمانلیلارا یئنیلمیش و اورمیه گؤلونون گونئییینه، اورادان دا همدان‌داکی اینگیلیس قرارگاهینا قاچمیشلار. سونراسیندا اینگیلیسلرین یؤنلندیرمه‌سی ایله باغدادین قوزئییینده‌کی دوشرگه‌لره نقل ائدیلمیشلر. بو مقاله‌ده بلگه‌لر ایشیغیندا بو سورج آیرینتیلی بیر شکیلده اینجه‌لنمیشدیر.

آچار سؤزلر: گونئی آذربایجان، جیلوولار، ارمنیلر، کوردلر، قتل‌عام، مسلمان تورکلر، بیرینجی دونیا ساواشی، ایران، فرانسا، روسیا، مارشیمون، سیمیتقو، آندرانیک.

[۱] تبریز آراشدیرمالاری انستیتوسو اوزمانی.
ایمیل: h.s.shahanaghi@gmail.com؛ اورسید: 0009-0000-8839-7038

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss.11-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Birinci Dünya Savaşı ve Güney Azerbaycan

1914 yılının Temmuz ayında, İtilaf Devletleri (Rusya, Fransa ve İngiltere) ile Mihver Devletleri (Avusturya, Almanya, İtalya, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu) arasında başlayan Birinci Dünya Savaşı, dünyayı derinden sarsmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle İran'ın bu büyük ve yıkıcı savaşa dahil olması kaçınılmazdı. Savaş, 1918 yılının Kasım ayında sona ermiş ve Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası olmak üzere dört büyük imparatorluğun yıkılmasına neden olmuştur.

Rus ve İngiliz Subayları, Urmiye 1915

Savaş sırasında Almanya 1 milyon 700 bin, Fransa 1 milyon 300 bin, İngiltere 740 bin, İtalya 460 bin, Sırbistan 300 bin ve Belçika 44 bin insan kaybına uğramıştır. İran'ın savaş sırasındaki insan kaybı ve buna bağlı olarak yaşanan kıtlık nedeniyle 8 ila 10 milyon kişinin, yani İran nüfusunun yaklaşık %40'ının hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı, Ahmed Şah Kaçar'ın tahta çıkmasından yaklaşık sekiz gün sonra başlamıştır. Sadrazam Mirzahasan Mostofi el-Memalik, İran'ın savaşan devletlere karşı tarafsızlığını ilan etmiştir.

Ancak savaşan devletler, İran'ın tarafsızlık ilanına saygı göstermemiş ve Osmanlı kuvvetleri, Azerbaycan'ı işgal eden Ruslara karşı İran'ın kuzeybatısına girmiştir. Aynı zamanda ülkenin güneyi de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

Güney Azerbaycan'daki durum ise daha karmaşıktı. Çünkü bu bölge, Rus ve Osmanlı askeri kuvvetlerinin karşılıklı çatışma ve kaçış alanı haline gelmiş, büyük ve küçük şehirler defalarca el değiştirmiştir. Urmiye şehri ve çevresinde, savaş öncesinde Müslümanlar arasında sorunsuz bir şekilde yaşayan çok sayıda Hristiyan mevcuttu. Savaşın başlaması ve İran'a, özellikle de Güney Azerbaycan'a ilerlemesi, bu bölgeye şiddet, yağma ve cinayetleri getirmiştir.

Osmanlı topraklarında, Sancak, Giyavar ve Van vilayeti (Van Gölü çevresi) bölgelerinde yaşayan bir grup Nasturi Hristiyan, dini farklılıklar nedeniyle Osmanlı hükümetiyle sürekli sorun yaşamaktaydı. Bu Nasturileri daha iyi anlamak, konunun bütünlüğünü kavrayabilmek açısından önemlidir.

Nasturiler kimdir?

Nasturiler, M.S. 380'de doğan ve M.S. 440'ta Libya'da ölen Konstantinopolis Piskoposu Nestorius'un takipçileriydi. İsa Mesih'in insan bir anneden doğduğuna ve iki kişiliğe ve iki tabiata sahip olduğuna inanıyorlardı: biri insan, diğeri ilahi. Bu görüşler, İsa'nın iki tabiatının birleşik olduğunu savunan diğer piskoposlar tarafından sapkınlık olarak kabul edildi. Bunun sonucunda Nestorius, Mısır ve Libya'ya sürgün edildi. Al-Araha'da teoloji eğitimi gören İranlılar, Nestorius'un fikirlerini benimsedi ve bu nedenle Mısır'dan kovuldular. Roma İmparatorluğu topraklarından İran'a kaçan bu kişiler, Sasani kralı Piruz'un (M.S. 459-484) desteğiyle İran'ın çeşitli bölgelerinde kiliseler kurdular ve böylece Nasturi dini İran'da yayıldı. Jundi Shapur Tıp Üniversitesi de bu Nasturi mülteciler tarafından kuruldu (Senn, 1990, s. 314 ve 445).

Nasturiler ve Lord Curzon'un Gözlemleri

Nasıreddin Şah Kaçar döneminde İngiltere Dışişleri Bakanı olan ve Güney Azerbaycan dahil İran'ın çeşitli bölgelerini ziyaret eden Lord

Curzon, Nasturilerin durumu, sayısı ve iskân şekli hakkında "İran ve İran Meselesi" adlı kitabında önemli bilgiler aktarmaktadır:

14. yüzyılın sonlarında, Emir Timur'un fetihleri sırasında Nasturiler, dağınık gruplar halinde Mezopotamya dağlarına sığınmış, yoksulluk ve sefalet içinde yaşamış, tehlike arttığında Musul ovalarına doğru göç etmişlerdir. Nasturiler, hem Musul ovalarına hem de Urmiye bölgesine yönelmişlerdir. Bu dönemde, İran ve Osmanlı sınırında yaşayan doğulu Nasturi rahip kendini bağımsız ilan ederek İmamlık mezhebini kurmuştur. Marşimon ve halefleri bu unvanı benimsemiş ve bu unvan ailede süreklilik kazanmıştır. Sonraki yüzyılın başlarında bir grup Musul Nasturisi, Roma'ya ilgi göstermiş, Papa da bu eğilimi kabul ederek piskoposlarına "büyük/efendi" anlamına gelen Marisuf adını vermiş ve bu koltuğun merkezi Diyarbakır, manevi merkezi ise Babil olmuştur. 1778'de Musul'un tamamı veya Nasturilerin batı kolu bu piskoposu takip etmiştir. Dolayısıyla, o tarihte manevi teşkilat iki ayrı bölüme ayrılmıştır: Marşimon liderliğindeki Doğulu veya orijinal Nasturiler ve Roma'ya tabi Batılı veya Keldani Nasturiler (Curzon, 1990, s. 684-685).

Lord Curzon daha sonra Nasturilerin kendi dönemindeki durumuna değinerek şunları yazmış: Doğu Nasturi ruhani teşkilatında sekiz rahip var, bunlardan ikisi Margori Yel ve Marjunan İran kısmının ruhani teşkilatına mensuptur. Marşimon, meşhur Zab nehri yakınındaki Osmanlı topraklarında Bualmerk yakınlarındaki dağ kasabası Kushanis'te kalıyor. O, sözde takipçilerinin hükümetinin manevi idaresinden ve geçici işlerinden sorumludur ve her bölgenin komutanlarını veya valilerini atar. Dini liderler, birçok köyün ruhani liderleri olan Abunas unvanına sahip rahiplerdir. Mevcut Marşimon her zaman tek bir aileden seçilmektedir ve ailenin doğumundan beri et yemeyi reddeden ve evlenmekten kaçınan birkaç erkek üyesi adaylar okulunda başarılı olmaya hazırdır. İçlerinden biri seçildiğinde, diğerlerinin o ana kadar mahrum kaldıkları zevkleri yaşamalarına izin verilir. Piskopos adayı olarak aktif olan kişi, Marşimon'un kuzeni Mar Oraham adında genç bir adamdır. Son zamanlarda bu devletler Paşalık (hükümdarlık) haline getirilip Babaali'den (İstanbul'daki Osmanlı İmparatorluğu hükümeti) ayrı yönetildikleri için Marşimon'un gücü önemli ölçüde azaldı. Diğer kasabaların prensleri veya liderlerinin ona

mutlak bir itaati yoktur ve dağlık eyalette otoritesi sıfıra ulaşmıştır. Marşimon, değersizliği ve ihmali nedeniyle ve hatta ahlaki açıdan kınanacak sebeplerden dolayı durumu tamamen bozulmuş ve mahvolmuştur, çünkü bir yandan Babaali'den karne yiyen, diğer yandan da İngiltere Kilise'siyle yazışma ve işbirliği içindedir. Ayrıca Ruslarla ilgilendiğini söylüyorlar. Adı Reuil ve imzası Roy Şimon. Nasturi kiliseleri genellikle basit ve gösterişsiz yapılardır. İbadet açısından da olduğunu söyledikleri ama aslında hayvanların girmesini engellemek için olan girişlerinde çoğu zaman duvarda yüksekliği üç ayağı geçmeyen bir delik bulunur ve zemin kattan giriş yaparlar. Cumartesi günlerine ve Hıristiyan bayramlarına sıkı sıkıya uyulması en ilginç özellikleri arasındadır. İran ve Osmanlı yaylalarında yaşayan Hıristiyan Nasturilerin nüfusu, yüz bin ile iki yüz bin arasında söylemektedir. Şu anda bunların çoğu Osmanlı vatandaşıdır. Son raporlara göre Azerbaycan'da Nasturilerin nüfusu 40.000'in üzerindedir. Aralarındaki ilk ruhani hizmetkarlardan biri olan Dr. Grant, kendilerinin de iddia ettikleri on Yahudi kabilesinin kalıntıları olduklarına inanıyordu ve onların ritüellerinde ve dualarında da bu teorinin kanıtları vardı. Dilleri Arapça, Kürtçe, Türkçe ve Farsça birçok kelimenin karıştığı bir tür eski Suriye lehçesidir. (Curzon, 1990, 685-687)

Osmanlı'nın Cihat Çağrısı

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı hükümeti İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşmak üzere Çin, Afganistan, Afrika, İran ve diğer bölgelerdeki Müslümanlara cihat çağrısında bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanlar, özellikle de Nasturiler, Ruslara olan dini bağlılıkları nedeniyle Rusların yanında savaşa katılmışlardır. Osmanlı hükümeti, uzun yıllardır Ermeni Taşnaksütyun fraksiyonu tarafından yapılan eylemlere karşı önlemler almış ve onların yolsuzluklarını engellemeye çalışmıştır.

Nasturiler, Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı askerleriyle çatışmaya girmiştir. Osmanlılar ise bu duruma askeri operasyonlarla karşılık vermiş ve Nasturilere saldırmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da bulunan üst düzey İngiliz askerlerinden General Sir Percy Sykes, İngiliz hükümetinin emriyle, o ülkenin etkisi altındaki bölgede

İngiliz çıkarlarını korumak amacıyla Güney Polis Gücü'nü örgütlemiştir. Bu kuvvet, İsfahan'a kadar uzanmıştır. Sykes, Rus kuvvetleri ve onların Nasturi müttefikleri ile Anadolu'daki Osmanlı kuvvetleri arasındaki askeri çatışmalar hakkında bilgi sahibiydi.

1915 baharında Ruslar Urmiye'yi yeniden ele geçirerek Van'a doğru ilerlemiştir. Nasturiler, Ruslara katılarak şu temadaki savaş şarkılarını söylemişlerdir:

Dağlarda öfke ve öfkeyle savaşa doğru ilerliyoruz,

Gönlümüz Musul'un bereketli ovalarını görmeyi arzuluyor,

Güzel Ninova şehri oğullarını istiyor,

Biz güçlü Marşimon adına mücadeleye devam edeceğiz.

Müslümanlar, Musul'dan Nasturilere saldırmıştır. Asurlular kendilerini cesurca savunmuş ancak dağlara çekilmek zorunda kalmışlardır. Sonbaharda göç etmek ya da yok olmak arasında kalan Nasturiler, ilk seçeneği tercih ederek yirmi bin kişilik bir grup halinde göç etmişlerdir. Aileleri ve hayvanlarıyla birlikte Urmiye'ye ulaşarak Güney Azerbaycan'da kalmışlardır. Bazen Ruslara başka hizmetler sağlamışlardır. Urmiye Hristiyanları, Rus konsolosu tarafından askeri silahlarla donatılmıştır (Sykes, 1986, Cilt 2, s. 616-617).

Nasturilerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Durumu ve İran'a Sığınmaları

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı yönetimine karşı isyan eden Nasturiler, ağır kayıplar vermiş ve geriye kalan halk canlarını kurtarmak amacıyla İran'a kaçmak zorunda kalmışlardır. İran'a göç eden Nasturiler arasında Cilov, Baz, Takhoma ve Tiare gibi çeşitli kabileler bulunmaktaydı. Her kabilenin geleneksel reisi Melik ve dini işleri yöneten Abuna adında bir rahip vardı. Yüksek yönetim ise "Marşimon" adı verilen Nasturi bir rahibin elindeydi. Nasturilerin yaşadıkları bölge, bugünkü Van ilinin yüksek dağlarıydı ve nüfusları o dönemde 30 ila 50 bin kişiye ulaşıyordu.

Marşimon Benjamin adlı, otuz yaşında genç bir adamdı. Başında türban, kilise cübbesi ve göğsünde haç taşırdı. Nasturilerden oluşan

bir askeri güç kurarak Ruslardan askeri yardım almayı başarmış ve Osmanlılara karşı savaş girişiminde bulunmuştur. Ancak bu çabalar başarısız olmuş ve 1915 sonbaharında 30.000 kişiyle birlikte Urmiye civarında mevzilenen Ruslara doğru hareket etmiştir. Bu süreçte, Rusya'nın Urmiye Konsolosu olarak görev yapan Nikitin, bölgenin siyasi ve askeri işlerinden sorumlu olmuştur. Nasturiler kaçarken çoğu geçim kaynağını geride bırakmış ve aşırı yoksulluk içinde yaşamışlardır. Kış aylarında durumları daha da ağırlaşmış, Urmiye ve çevresine yerleştirilen Nasturilere Müslümanlar da yardım etmiştir. Nikitin, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi amacıyla Rus hükümetinden Nasturilere mali yardım istemek ve hastane açmak zorunda kalmıştır (Nikitin, 1950, 119-216).

Güney Azerbaycan'da bu Nasturilere "Calo" veya "Cilov" adı veriliyordu. Muhtemelen bu isim, Nasturi kabilelerinden biri olan "Celu"dan türetilmiştir. Erkeklerin çoğu silahlıydı ve Osmanlılar ile yapılan savaşlarda bazı klanlarını kaybettikleri için genel olarak Müslümanlara karşı nefret besliyorlardı. İran hükümeti, Nasturilerin hayatlarını iyileştirmek ve başlattıkları kötülük ve yağmaları durdurmak amacıyla bir bağış çağrısı yapmış ve halktan bağışlarını Urmiye, Hoy ve Selmas'a göndermelerini istemiştir. Bu bağışlar, Tahran'daki Tomanyan ofisine teslim edilmiştir (Kesrevi, 1973, 622). Rus konsolosu Nikitin, Osmanlı'dan göç eden Nasturileri "vahşi dağcılar" olarak tanımlamıştır (Nikitin, 1950, 209).

Nasturilerin ve Cilovların Gelişi Sırasında Urmiye'deki Durum

İranlı Hıristiyanlar uzun süredir Urmiye ve çevresindeki bazı şehirlerde yaşamaktaydı ve güçsüz olduklarından Müslüman komşularıyla sorunsuz bir şekilde yaşamakta idiler. Ancak Ruslar lehine dini önyargılar ve özellikle Nasturilerin saldırgan ve şiddet dolu ruhlarıyla ülkeye girişi, etnik ve dini hassasiyeti ve tedirginliği artırdı. Bu süreçte, birçok İranlı Hıristiyan da Nasturilerin fikir ve hedeflerini kabul ederek onlarla ittifak kurdu. Urmiye ve çevresindeki Hıristiyanların işleri, bu dönemde bölgeye giren Amerikalı, Fransız ve Rus din misyonerleri tarafından ele alınmakta ve yönlendirilmektedir. Hatta, Sentak adında bir rahip bile Urmiye'de Papa'nın temsilcisi olarak bulunmaktaydı.

Nikitin, bu misyoner ve rahipler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Rahiplerin görevlerine aykırı davrandıklarını, vicdan ve adalete karşı yapılan operasyonlarda konsolosun desteğini talep ettiklerini ve korumaları altındaki halktan askeri güç oluşturduklarını itiraf etmeliyim. Bu rahiplerin sürekli olarak Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında çok derin bir hendek kazmaya ve Hıristiyanlara ayrıcalıklar vermeye çalıştıklarını doğrularım... Bu rahipler, anlaşmazlıklarda her zaman Hıristiyanlardan yana olunması gerektiğine inanıyorlar" (Nikitin, 1950, 218-219).

O dönemde Urmiye'nin hükümdarı, Ruslara çok yakın olan ve onların emirlerini yerine getiren Etimad el-Devle adlı biriydi. Nikitin, Etimad el-Devle'yi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Etimad el-Devle, Urmiye'deki hükümdarlığı sırasında Rus hükümetinden hak ettiği onuru aldı" (Nikitin, 1950, 226).

Durumu hem tanık olanlardan hem de gözlemlerini yazılı olarak aktaranlardan alan Kesrevi, Etimad el-Devle'nin çirkin bir portresini sunarak onu şu şekilde tanımlamaktadır:

"Katı, yaramazlık yapan, kana susamış ve Rusların emrini dinleyen biri" (Kesrevi, 1973, 607 ve 613).

Hıristiyanlar'ın Askeri Oluşumlarında İngiltere ve Rusya'nın Rolü

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya, dini ve siyasi nedenlerle Osmanlı ve İranlı Hıristiyanları desteklemeyi kendine hak görüyordu. Bu bağlamda, Ekim 1917'de Hıristiyanlardan oluşan bir heyet Rusya'nın Kafkasya'daki askeri merkezi olan Azerbaycan'a giderek üst düzey Rus askeri ve siyasi yetkililerinden Urmiye'de bir askeri güç oluşturulması için destek ve gerekli silahların sağlanmasını istedi. Heyetin dönüşünün ardından, Kafkas ordusunun komutanı General Lebedinsky, Nikitin'e bir telgrafla Urmiye'de bir Hıristiyan ordusu kurulmasına karar verildiğini bildirdi. Bu karara İngiltere ve Fransa gibi müttefiklerin askeri temsilcileri de katıldı. Fransız subaylar hemen askeri birlikler oluşturmaya başladı. Hemedan'da bulunan İngiliz Mali Komisyonu Başkanı Mark Murray, Urmiye'deki General

Karpo'ya telgrafla bilgi verdi: "Hıristiyan askeri oluşumları başlar başlamaz askeri değerlerinin değerlendirilmesiyle gerekli fonlar gönderilecek." Ayrıca, Hıristiyan ordusunu oluşturmak üzere 250 Rus subayının Urmiye'ye gönderilmesine karar verildi. Rusya ayrıca para ve silah gönderilmesine de yardımcı oldu.

Nikitin, bu varsayımlardan bahsederken şunları ekliyor:

"Hıristiyan ordusunun oluşumu birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Öncelikle yeterli personel yoktu. Hiçbir düzenden haberi olmayan 6 bin engebeli dağ Nasturisini teşkil sahasına getirip yönetmek hiçbir zaman mümkün olmadı. Ancak sayıları az olan Ermenilerin nispeten değerli subayları vardı ve performansları Nasturilerden daha iyiydi. İkincisi, ayrılmak üzere olan Rus birliklerinden alınması gereken savaş malzemeleri ve mühimmat gerekliydi... Tiflis, Tahran'ı askeri oluşumlardan tamamen habersiz bırakmıştı. Marşimon'un Tebriz'de yaşayan Veliahte (Muhammed Hasan Mirza) bir mektup yazıp reformist açıklamalar yapmasına rağmen Azerbaycan hükümetinin Hıristiyan ordusunun oluşumundan endişe ve şüphe duyması şaşırtıcı değil. İran yöneticilerine göre bu tür askeri birliklerin kurulması yasal değildi, aksine Müslümanlara yönelik bir tehdit olarak görülüyordu" (Nikitin, 1950, 238-240).

Rusya, Fransa ve İngiltere'nin askeri desteğiyle, üyelerinin çoğu şiddetli ve karmaşık Cilovlardan (Nasturiler) oluşan Hıristiyan ordusu oluşturuldu. Kesrevi, söz konusu ordunun insan sayısı ve askeri gücü hakkında şunları yazıyor:

"Marşimon'la birlikte Osmanlı topraklarından gelen 12 bine yakın Cilovlar ailesi vardı. 20 bine yakın Ermeni ve Süryani aile Urmiye, Selmas, Sulduz ve onlara katılan çevredekilerden oluşuyordu. Beş-altı bin Ermeni, Erivan, Van ve Nahçıvan'dan kaçarak onlara katılmıştı. Herkes bir oldu ve hayaller için çabalıyordu. Bunlardan 20.000'i askerdi ve 800 Rus komutan Rusya'ya gitmeyip yanlarında kaldı ve 72 Fransız komutanın yardımıyla onlara önderlik etti. Silahları 25 top ve 100 makineli tüfekdi. Rus konsolosu Nikitin, Amerikan konsolosu Washt ve Fransız hastanesi başkanı Gujel siyaset ve rehberlikten sorumluydu" (Kesrevi, 1973, 735-736).

İngiltere ve Rusya'nın Hıristiyanların Bağımsızlığına Dair Vaadi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar ve İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanları kendilerine çekerek Osmanlı ile iç savaşa sürükleyeceklerini, onlara bağımsızlık ve savaşın bitiminden sonra Büyük Ermenistan'ın kurulmasını vaat ettiler. Bu konu bazı basın kuruluşlarında yer aldı ve yaygın bir şekilde bilinir hale geldi.

Yahya Devletabadi, anılarında Ermeni devletinin kuruluş vaadinden söz ediyor ve şöyle yazıyor:

"Genel Savaş'ın (Birinci Dünya Savaşı) başlangıcında Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde önemli bir konumdaydı ve sahip oldukları para ve silahlarla, Türklerin düşmanlarının maşası haline gelebiliyorlardı. Özellikle Ermeni liderler ile Rus hükümetleri arasında bir anlaşma olduğu ve İngilizlerin de kapalı kapılar ardında onlara bağımsızlık sözü verdiği, savaştan sonra onlara uzun süredir devam eden hedeflerini gerçekleştirme, yani bağımsızlık verme sözü verilmiştir. Ermeni liderlerinin bazı gazetelerde yayınlanan Ermeni kamuoyuna yönelik resmi propagandalardan da belli oluyordu" (Devletabadi, 1984, 4. Cilt, 18).

Bu vaatler ve teşvikler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların, özellikle Ermenilerin, Rus ve İngilizlerin yanında savaşmaya itilmelerinde etkili oldu. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik ve dini gerginlikleri daha da artırdı ve iç savaşa katkıda bulundu. Hıristiyanların askeri oluşumlarına verilen bu destek, Osmanlı'ya karşı savaşmalarını kolaylaştırdı ve bağımsızlık vaatleri onları motive etti.

Marşimon'un Güney Azerbaycan'da Ermenistan Devleti Kurma Çabası

Marşimon'un, yani Nasturi topluluğunun dini-askeri liderinin, İran topraklarında ve Güney Azerbaycan sınırlarında bir Ermeni devleti kurma çabası, dönemin karmaşık siyasi ve askeri ortamının önemli bir parçasıydı. Süryaniler ve Ermeniler, Marşimon'un bu çabalarına destek verdiler ve Ermenistan'ın kurulması, Hıristiyan topluluklarının ortak bir ulusal hayali haline geldi.

Ahmad Kesrevi'nin *Azerbaycan'ın Onsekiz Yıllık Tarihi* adlı eserinde, bu çabaların ve niyetlerin ayrıntıları defalarca belirtilmiştir (Kesrevi, 1973, 713-725-740-753). Kesrevi'nin yazıları, bazıları tarafından tartışmalı bulunsa da, dönemin Rus liderleri ve Marşimon'un askeri ve siyasi ilişkilerini detaylı bir şekilde ele alan Nikitin'in yazıları, bu çabaların gerçekliğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Nikitin, Marşimon'un Tiflis'teki Büyük Dük Nikol ile görüşerek Ermenistan'ın kurulması ve Asur kabilelerinin özgürlüğü hakkında pazarlık yaptığını belirtiyor. Nikitin'in yazılarından şu alıntı da durumu özetliyor:

"Tüm bu süreç, Türklerle (Osmanlılarla) savaşan Nasturilerin, bizim tarafımızdan savaşmaya resmen davet edilmiş ve teşvik edilmiş olduklarını ortaya koyuyor. Marşimon'un Tiflis'e giderek Büyük Dük Nikol ile Asur kabilelerinin özgürlüğü konusunda pazarlık yaptığı ve bunun sonucunda geri döndüğü kesin. Osmanlı Nasturileri ve İran'da yaşayan diğer Hıristiyanlar, savaş sonrası bağımsızlık ve özgürlük umutlarıyla büyük bir bekleyiş içindeydiler" (Nikitin, 1950, 224).

Bu yazılar, Marşimon'un ve diğer Hıristiyan liderlerinin, hem askeri hem de siyasi hedefler doğrultusunda büyük bir strateji içinde olduklarını ve bu stratejinin Rus destekli bir Ermeni devleti kurma amacını taşıdığını ortaya koyuyor. Bu bağlamda, Hıristiyan topluluklarının ulusal uyanış hareketleri ve Rusya'nın bu süreçteki rolü, dönemin karmaşık siyasi ilişkilerini ve dinamiklerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Nasturilerin ve Cilovların Urmiye Katliamı

Bu dönemde Urmiye, Hoy ve Selmas'taki Müslümanlar, kıtlık ve soğuk hava koşullarıyla mücadele ederken, Hıristiyan gruplar, özellikle Cilovlar, şehirdeki Müslüman nüfusa yönelik saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar, 1917 Şubat'ının sonlarından itibaren başladı ve Mart ayında büyük bir yoğunluk kazandı. Kesrevi'nin belirttiğine göre, bu saldırılar sırasında on bine yakın masum insan, kadın ve çocuk hayatını kaybetti (Kesrevi, 1973, 721).

Nikitin'in yazdıkları, bu dönemdeki kaosu ve şiddeti ayrıntılı bir şekilde yansıtıyor. Nikitin, 9 Şubat'ta Urmiye'de Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında şiddetli bir çatışma yaşandığını ve çatışmanın Hıristiyanlar lehine sonuçlandığını belirtir. Süryanilerin öldürme ve

yağmalamaları durdurmak için yardım talep ettiğini yazıyor, ancak bu talep üzerine etkili bir yardım sağlanamadığını ekliyor (Nikitin, 1950, 241).

Nikitin'in anılarında, Müslümanların öldürülmesi ve yağmalanmasıyla ilgili ayrıntılar bulunmakla birlikte, bu olayların kapsamı ve sürekliliği hakkında daha fazla bilgi verilmesi gerektiği söylenebilir. Müslümanların yaşadığı trajedi ve Hıristiyan gruplarının şiddeti karşısında, Rusya'nın ve diğer destekçilerin bu olayları ne şekilde gözlemlediği ve müdahale edip etmediği, bu dönemin karmaşık ve acımasız doğasını daha iyi anlamak açısından önemli.

Silahlı Cilov Çetesi, Urmiye 1918

Saldırıların ve yağmaların ardından, şehirdeki Müslümanların silahlarını teslim etmeleri yönünde bir ültimatom verilmiş ve bu ültimatom, çatışmaların müzakere yoluyla sonlandırılması amacıyla bir heyet oluşturulmasını da içeriyordu. Ancak, şehirdeki pek çok kişi silahlarını teslim etmeyi reddetti ve Cilovların vahşeti Urmiye'nin çevresindeki köylere de yayıldı, bu da daha fazla masum insanın ölümüne yol açtı.

Bu olaylar, dönemin siyasi ve askeri karmaşıklığını, farklı grupların ve güçlerin birbiriyle nasıl çatıştığını ve bölgedeki şiddetin geniş çapta etkilerini gözler önüne seriyor.

Marşimon'un Ölümü

Marşimon'un Simitgo tarafından öldürülmesi, dönemin karmaşık siyasi ve askeri dinamiklerini yansıtan önemli bir olaydır. Bu tür olaylar, genellikle birden fazla faktörün birleşiminden kaynaklanır ve çeşitli sebeplerin rol oynayabileceğini gösterir. Marşimon'un öldürülmesinin olası sebepleri şunlardır:

1. Dini Farklılıklar ve Geçmişteki Düşmanlıklar:

Müslüman Kürtler ve Nasturiler arasındaki dini ve etnik farklılıklar, bu iki grup arasındaki uzun süredir devam eden düşmanlıkları yansıtabilir. Bu düşmanlıklar, işbirliği veya ittifaklara rağmen bölgesel çatışmaları tetikleyebilir.

Cilov Elebaşısı Marşimon, Urmiye

2. Osmanlı'nın Cihat Etkisi:

Osmanlı hükümetinin, savaş sırasında çeşitli bölgelerdeki Müslüman toplulukları cihada teşvik ettiği ve bu çerçevede yerel güçlerle işbirliği yaptığı biliniyor. Bu bağlamda, Osmanlı'nın, Nasturilerin etkisini azaltmak ve bölgedeki Müslüman etkisini artırmak amacıyla Simitgo'ya Marşimon'u ortadan kaldırma emri vermiş olması muhtemel bir senaryo olabilir.

3. Güçlü Rakiplerin Ortadan Kaldırılması:

Marşimon, Nasturilerin ve Cilovların önemli bir askeri lideriydi. Onun ortadan kaldırılması, bölgedeki askeri

ve siyasi dengeleri değiştirebilir ve Simitgo'nun bölgesel güç mücadelesinde avantaj elde etmesini sağlayabilirdi. Bu durumda, Simitgo'nun Marşimon'u hedef alması, bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirmek amacıyla yapılmış olabilir.

Marşimon'un İntikamı ve Urmiye'de Katliam

Marşimon'un öldürülmesi ve ardından yaşanan olaylar, dönemin karmaşık siyasi ve askeri atmosferinin ne denli şiddetli ve acımasız olduğunu gösteriyor. 20 Mart 1918'de Urmiye'de yaşanan katliam, bu dönemde yaşanan şiddet ve kargaşanın somut bir örneğini sunuyor. 1911 yılında Urmiye şehrinde doğan, Urmiye halkının katledildiği sırada 7 yaşında olan Ali Dehgan'ın anıları, bu olayın korkunç boyutlarını ve sivil halk üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koyuyor:

İsmail Ağa Simitgou, birlikte hükümet kurmak ve Süryanilerin bir araya gelmesini sağlamak için onların lideri Marşimon'u hileyle Çihriq köyünde öldürdü. Simitgo'ya ulaşamadıkları için Hıristiyanlar, onun yaptıklarına misilleme olarak 24 saat süreyle katliam ilanı yayınladı. Böylece 20 Mart 1918 Çarşamba gecesi Urmiye'de tarifsiz bir dehşet yaşandı. Katliam yarın sabah başlayacağı için o gece kimse uyumadı. Kana susamış Jilov'lar adı verilen Süryani boylarından biri, o gece şehre akın ederek, yarın insanları öldürüp evlerini yağmalayacakları için sevinç duydu. Sabah erkenden annem, ikisi benden büyük, biri küçük olan dört çocuğunu ve o sırada yedi yaşında olan beni de yanına alarak evin çatısına çıkardı. Jilov'ların evlere girdiklerinden, evlerin arka tarafları çocuk ve kadınlarla doluydu. Akşama kadar çatıda aç ve susuz kaldık. Akşam katliamın bittiğini söylediler. Eve geldik ama evdeki her şey çalınmıştı. Işıkları bile kırdılar. Evin manzarası korkunçtu. Bu sırada evin kapısını çaldılar. Annem, Jilov'lar gelirse önce kendisini, sonra çocuklarını öldürsünler diye dört çocuğunu fırına kapatıp kendisi de fırına girdi ve evin hizmetçisine, fırının kapısını kapatmasını söyledi. Bu olay o kadar korkunçtu ki, üzerinden 80 yıl geçmesine rağmen hala onu anlatamıyorum. (Dehgani, 1999, 240-241)

Marşimon'un ölümünden sonra Hıristiyanlar Petros adlı lider seçtiler ve o da askeri operasyonlara devam ederek, öldürme ve yağmalama yaparak Urmiye, Selmas ve Hoy'un önemli bir bölümünü ele

geçirmeyi başardı. Bu saldırılarda kadınları, çocukları, gençleri ve hatta şehirlerin alimlerini bile öldürmekten çekinmediler.

Bu olayların ardından bölgedeki sosyal ve siyasi yapının ciddi şekilde etkilendiği ve uzun süreli travmalar bıraktığı açıktır. Hıristiyanların ve Müslümanların birbirlerine karşı duyduğu öfke ve düşmanlık, bu tür şiddet olaylarının arkasındaki temel dinamiklerden biridir.

Petros'un Simitgo'yu Öldürmek İçin Çehrik Köyüne Saldırısı ve Askerabat Köyü Olayı

Askarabat ve çevresindeki köylerde yaşananlar, 20 Mart 1917'de başlayan katliamların ve şiddetin ne denli yaygın ve derin etkiler bıraktığını gösteriyor. Bu dönem, bölgedeki etnik ve dini çatışmaların tırmandığı, sivil halkın hedef alındığı ve büyük trajedilerin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkıyor.

28 O dönemde yaşananlarla ilgili olarak birkaç önemli noktayı özetlemek gerekirse:

1. Çehrik ve Simitgo'nun Kaçışı:

Ermeni kuvvetlerinin Çehrik köyüne saldırması ve Simitgo'nun bu nedenle kaçması, bölgedeki askeri dinamiklerin ne denli karmaşık olduğunu ortaya koyuyor. Simitgo'nun Ermeni ordusunun üstünlüğü karşısında Çehrik'ten ayrılması, bu bölgedeki güç dengesizliğini ve çatışmaların şiddetini gösteriyor.

Müttefikler Üniformasında Ermeni Petros

2. Askarabat ve Çevresindeki Saldırılar:

Askarabat köyü ve çevresindeki köyler, Hıristiyan ve Süryani güçler tarafından hedef alındı. Bu köyler, şiddetli saldırılar ve kuşatmalara maruz kaldı. Askarabat köyü özellikle şiddetli çatışmalar ve büyük bir katliam yaşadı. Köyün

kuşatılması ve ardından Ermeni güçlerinin köye girmesi, büyük bir sivil kıyımıyla sonuçlandı.

3. Sivil Katliamlar ve Toplu Mezarlar:

Köylerde ve Askarabat'ta yaşanan katliamlar, kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesi hedef aldı. Bu tür katliamlar, bölgedeki sivil halkın ne denli büyük bir tehlike altında olduğunu ve yaşanan şiddetin boyutlarını gözler önüne seriyor. Askarabat'ın uzun süre harabe halinde kalması ve cesetlerin birikmesi, bu trajedinin ne kadar geniş çaplı ve kalıcı etkiler bıraktığını gösteriyor.

4. Yerli Halkın Direnişi ve Katliamın Sonuçları:

Köylerin direnişi, özellikle Askarabat'ta, Ermeni ve Hıristiyan güçlerin büyük bir zorlukla karşılaştığını ortaya koyuyor. Ancak, bu direnişlerin sonuçları acı oldu ve köyler büyük kayıplar yaşadı.

Bu dönemde yaşananlar, bölgedeki etnik ve dini çatışmaların ne denli yıkıcı olduğunu ve sivil halk üzerindeki etkilerini açıkça gösteriyor. Aynı zamanda, bu tür olayların tarihsel kayıtlar ve kişisel anılar aracılığıyla belgelenmesi, geçmişin anlaşılması ve gelecekte benzer trajedilerin önlenmesi açısından önem taşıyor.

Andranik Ozanyan, 1918

Ermeni Andranik'in Hoy'a Saldırması

Andranik, savaş sırasında Ermenilerden gönüllü bir birlik oluşturan ve Osmanlılara karşı Rusların yanında savaşan Kafkas Ermenilerinden biriydi. Çarlık Rusya'sının yıkılmasının ardından 28 Mayıs 1918'de Erivan'da Ermenistan Cumhuriyeti kuruldu. Artık Andranik, 5000 kişilik deneyimli ve iyi donanımlı bir kuvvetle Hoy'u fethetmeye ve Osmanlılara karşı güçlerinin arkasında üs kurmaya kararlıydı. (Riyahi, 1993, 507)

Ancak Urmiye ve Selmas olaylarını öğrenen Hoy'lular, şehri savundular ve

birkaç gün sonra yardımlarına gelen Osmanlı kuvvetlerinin büyük yardımıyla Ermeni işgalcilerini mağlup ettiler.

Bu yenilgi Ermenilerin Büyük Ermenistan'ın oluşumuna dair umutlarını yerle bir etmiş, geri kalan birlikleri de birçok zorluklara göğüs gererek Erivan'a ulaşmışlar. (Ağasi, 1970, 422) Hoy'daki bu olaylar, bölgenin askeri tarihinde ve Ermeniler ile Osmanlılar arasındaki çatışmalarda önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlı kuvvetlerinin ve yerel halkın cesareti, bölgenin savunmasında kritik bir rol oynamıştır.

İngilizlerin Urmiye'de Hıristiyanları Desteklemesi

1918 yazında Güney Azerbaycan'daki çatışmalar, bölgenin askeri ve siyasi kaderi açısından oldukça kritik bir dönemeçti. İngilizlerin ve Osmanlıların bölgedeki hareketleri, Ermeniler ve Hıristiyan topluluklar açısından büyük bir değişim ve belirsizlik yarattı.

İngiliz kuvvetleri Zencan ve Miyana'ya ulaşıp Urmiye'ye doğru ilerlemeye çalışırken, Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan çekildikten sonra yeniden düzenlenip Urmiye'ye doğru hareket etti. Osmanlıların yeniden saldırıya geçmeleri, bölgede önemli bir değişikliğe neden oldu.

Rusya'daki komünist devrim ve Rus askerlerinin geri dönmesi, Osmanlılar için bir fırsat sundu. Temmuz 1918'de Osmanlı ordusunun Culfa üzerinden Tebriz'e girmesi, bölgedeki Hıristiyan güçler için talihsiz bir durum yarattı. Rus desteklerinin kaybı ve İngilizlerin ilerleyememesi, Hıristiyan kuvvetlerini Osmanlı karşısında yalnız bıraktı.

Petros, Selmas şehrinde Osmanlı ordusuyla askeri kuvvetler ve toplarla savaştı ve mağlup oldu. Mağluplar Urmiye'ye vardıklarında Müslümanların öldürülmesi yeniden başladı ve çaresiz ve masum insanlara karşı kin duydular. Jilov'lar ve Hıristiyan ordusu, Osmanlı ordusunun topçu ateşi karşısında dağıldılar. 16 Temmuz 1918'de İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Dunsterville, Urmiye şehri üzerine bir uçak gönderip notalar bırakarak, Hıristiyanlardan önümüzdeki birkaç gün içinde Savucbulağ (Mahabad)'a doğru hareket etmelerini ve Osmanlı ordusunun zayıf bir kısmına saldırmalarını

istedi. Böylece İngiliz kuvvetlerine ulaşıp, onlar tarafından askeri olarak desteklenip güçlendirilebilsinler. (Sykes, 1986, 692)

İngiliz General Dunsterville, Hıristiyan kuvvetlerini Savucbulağ'a doğru hareket etmeye ve Osmanlı ordusunun zayıf kısımlarına saldırmaya teşvik etti. Bu hareketle, İngiliz kuvvetlerinin askeri destek sağlayarak Hıristiyan güçleri güçlendirmeyi planlıyordu. Ancak olayların hızlı akışı bu fırsatı engelledi.

Eğer Hıristiyan kuvvetleri İngiliz desteğiyle Güney Azerbaycan'da güçlendirilseydi ve Osmanlı İmparatorluğu parçalanarak küçük devletlere bölünseydi, bu durum Ermenistan'ın Güney Azerbaycan topraklarında sert bir politika uygulayan bir ülke olarak kurulmasına yol açabilirdi.

Bu olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki askeri ve siyasi stratejilerinin yanı sıra, bölgedeki etnik ve dini çatışmaların da ne kadar karmaşık ve etkileyici olabileceğini gösteriyor.

Osmanlıların İlerleyişi ve Cilovların Ağır Yenilgisi

1918'deki gelişmeler, Güney Azerbaycan'daki etnik ve dini çatışmaların ne kadar karmaşık ve trajik olduğunu gösteriyor. Özellikle Urmiye ve çevresindeki olaylar, bölgenin siyasi ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir.

Osmanlı ordusunun Urmiye'ye doğru ilerlemesi, Hıristiyanlar ve Cilovların büyük bir paniğe kapılmasına neden oldu. 8 Ağustos'ta aileleri ve eşyalarıyla birlikte Urmiye'yi terk ettiler.

Sonunda Sainkala'daki Hıristiyan ve Cilov mültecilerden 50.000'i İngiliz kuvvetlerine teslim oldu ve onlar tarafından Bağdat'a nakledildi. Savaşın bitiminden bir süre sonra İngiltere'nin desteği ve İran hükümetinden af çıkarılması ve bundan sonra yabancı Nasturilerin ve Yahudilerin siyasi ve sosyal hayattan uzaklaştırılmasıyla Hıristiyan aileler Urmiye'ye geri döndü. Böylece 130.000 civarında Müslümanın öldürülmesi ve birçok şehir ve köyün yağmalanmasıyla, İran (Güney Azerbaycan)'da Büyük Ermenistan kurma yönündeki tehlikeli komplo bertaraf edilmiş oldu. (Kesrevi, 1973, 763)

Bu olaylar, bölgenin tarihindeki önemli dönemeçlerden birini oluşturuyor ve hem askeri hem de sosyal açıdan geniş etkiler yaratmıştır. Bu karmaşık ve trajik olayların anlaşılması, bölgenin tarihini ve etnik-dini ilişkilerini daha iyi kavramak için büyük önem taşıyor.

Kafkasya'da Ermenistan Oluşturma Çabaları

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, özellikle savaşın galip güçleri arasında Büyük Ermenistan'ı kurma hedefini sürdürdüler. Ancak, bu hedefin gerçekleştirilmesi, bölgedeki etnik ve dini dengeleri daha da karmaşık hale getirecek ve yeni çatışmalara yol açabilecek bir risk taşıyordu.

Ermeniler, zaferin ardından Erivan vilayetini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun altı vilayetini (Sivas, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van) kapsayan geniş bir Büyük Ermenistan kurmayı hedeflediler. Bu geniş bölge, Ermenilerin hayalî bir toprak parçası olarak görülüyordu.

Büyük Ermenistan hayali, bölgedeki Müslüman ve diğer Hıristiyan topluluklar arasında yeni çatışmalara yol açma riski taşıyordu. Bu korku, Ermenistan'ın kurucu güçleri ve uluslararası müttefikler arasında endişe yarattı.

Birinci Dünya Savaşı'nın galip güçleri, bu endişeleri dikkate alarak Ermenilerin taleplerini sınırlamayı tercih ettiler. Bu doğrultuda, Erivan vilayetini ve Aras Nehri çevresindeki sınırlı bir bölgeyi kapsayan bir Ermenistan kurmayı uygun gördüler. Bu yaklaşım, şimdilik bölgede daha az karmaşaya ve çatışmaya yol açmayı amaçlıyordu.

Savaşın galipleri, bu yeni sınırların Ermenistan'ın hem siyasi hem de etnik dengelerini korumak için bir denge sağlayacağını düşündüler. Ancak, bu düzenleme de bölgedeki tüm sorunları çözmekte yetersiz kaldı ve çeşitli etnik ve dini gruplar arasında gerilimler devam etti.

Ermeniler ve diğer bölgesel gruplar arasındaki bu karmaşık ilişkiler, savaş sonrası dönemde de çeşitli diplomatik ve askeri meselelerin temelini oluşturdu. Ermenistan'ın kurulması ve bölgedeki diğer

gruplarla ilişkiler, 20. yüzyılın başındaki bu dönemdeki dinamiklerin bir parçası olarak tarihe geçti.

Nasturilerin İran'da Yeniden Ermenistan Kurma Çabası

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin İran'ın kuzey bölgelerini işgali, özellikle Güney Azerbaycan'da önemli siyasi ve etnik gelişmelere yol açtı. Sovyetlerin bu bölgelerdeki etkisi, özellikle Hıristiyan topluluklar arasında belirgin oldu.

Sovyetler Birliği'nin işgali sırasında, Sovyetler Süryani Hıristiyan azınlığı destekleyerek onlara özerk bir bölge oluşturma fırsatı sundu. Bu destek, Sovyetlerin bölgedeki etnik ve dini gruplar üzerinde etkisini artırma stratejisinin bir parçasıydı. Sovyetlerin teşvik ettiği Süryaniler, yaklaşık 15.000 kişilik bir grup oluşturarak Urmiye ve çevresinde özerk bir bölge kurma hareketine giriştiler. Bu topluluk, Aşur İmparatorluğu'nun tarihsel büyüklüğünü yeniden tesis etme arzusu taşıyordu. Bu istek, hem Hıristiyan kimliğini koruma hem de tarihsel mirası canlandırma yönündeydi.

Süryaniler, "Kurtuluş Komitesi" adında bir yapı kurarak, İran'ın merkezi hükümetine karşı isyan başlattılar. Bu komite, merkezi hükümet yetkililerini tehdit ederek görevlerini bırakmalarını ve Urmiye'yi terk etmelerini sağladı. Böylece şehir ve çevresindeki yönetim bozuldu ve Süryaniler, şehrin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Süryanilerin iddiaları doğrultusunda şehirdeki yönetimin onların kontrolüne geçmesi, bölgedeki siyasi ve sosyal durumu karmaşık hale getirdi. Bu süreçte, Sovyetlerin desteği ve Süryanilerin özerklik talepleri, bölgedeki diğer gruplarla olan ilişkilerde gerilime neden oldu.

Bu dönemdeki gelişmeler, Sovyetlerin bölgesel stratejilerinin ve etnik gruplar üzerindeki etkisinin bir örneğidir. Süryanilerin özerklik talepleri ve isyanları, hem bölgesel hem de ulusal düzeyde önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu olaylar, İkinci Dünya Savaşı'nın bölgesel etkileri ve Sovyetlerin etnik gruplar üzerindeki politikalarının bir yansıması olarak tarihteki yerini almıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti ve Pan-Ermenicilik

Ermenistan Cumhuriyeti, Güney Kafkasya'da yer alan ve başkenti Erivan olan bir devlettir. Ermenistan'ın batısında Türkiye, kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan Cumhuriyeti ve güneyinde İran ile Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Ermenistan Ulusal Tarih Müzesi'nde hâlâ sergilenen Büyük Ermenistan haritası, bu bölgenin beş eyaletten oluştuğunu iddia etmektedir. Bu eyaletler şunlardır: günümüz Ermenistan'ı, İran'ın Batı Azerbaycan vilayeti ve Türkiye'nin Van, Erzurum ve çevresindeki vilayetleri. Ancak, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ikinci Karabağ Savaşı'nın sonuçları, işgal altındaki bölgelerin kurtarılması ve sözde Artsakh yönetiminin çöküşü, Ermeni politikacıları ve halkını "Büyük Ermenistan" idealinden tamamen vazgeçmeye zorlamıştır.

Kaynaklar

AĞASİ, Mehdi (1970). *Hoy Tarihi.* İran Tarih ve Kültür Enstitüsü Yay., Tebriz.

CURZON, Lord (1990). *İran ve İran Meselesi.* Çev. Gholomali Vahid Mazandarani, İlmi ve Ferhengi Yay., Tahran.

DEHGANİ, Ali (1999). "Ali Dehgani İle Söyleşi". *Çağdaş İran Tarihi Dergisi*, No: 11, Tahran.

DEVLETABADİ, Yahya (1983). *Yahya'nın Hayatı*. Firdevsi Yay., Tahran.

KESREVİ, Ahmed (1973). *Azerbaycan'ın On Sekiz Yıllık Tarihi*. Emir Kebir Yay., Tahran.

NIKITIN, B. (1950). *Tanıdığım İran*. Çev. Fereveşi, Marifet Yay., Tahran.

RIYAHİ, MUhammed Emin (1993). *Hoy Tarihi*. Tus Yay., Tahran.

SENN, Christine (1990). *Sasani Döneminde İran*. Çev. Reşid Yasemi, Emir Kebir Yay., Tahran.

SYKES, Sir Percy (1986). *İran Tarihi*. Çev. MUhammed Taki Fakhr Dai Gilani, Dünya-yi Kitab Yay., Tahran.

ZEVKi, İrec (1989). *İkinci Dünya Savaşında İran ve Büyük Güçler*. Pajeng Yay., Tahran.

Hamid S. SHAHANAGHI https://orcid.org/0009-0000-8839-7038

Tebriz Araştırmaları Enstitüsü (TEBAREN) Uzmanı.

E-Posta: h.s.shahanaghi@gmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 21 Nisan 2024

Yayına Kabul edildiği tarih: 12 Mayıs 2024

E-yayın tarihi: 5 Haziran 2024

Çıktı sayfa sayısı: 25

Kaynak sayısı: 10

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 37-62
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

SSRİ-nin Dağılma Dövründə Azərbaycanda 1918-1920-ci İllərdə Mövcud Olmuş Birinci Respublikaya Varislik Mübarizəsi Tarixi Aspektdə

• Dilqəm ƏHMƏD [1]

Xülasə: Azərbaycanda 1988-ci ildə başlayan Meydan hərəkatı dövründə (1988-1991) xalqın milli azadlıq tələbinin söykəndiyi əsas istinad nöqtəsi birinci Azərbaycan respublikası olub. 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş bu respublika haqqında 70 illik əks-təbliğatdan sonra həqiqi yazıların ortaya çıxması, 1989-1991-ci illər arasında nəşr olunmuş samizdat qəzet, broşura, bülleten və kitabçalarda ilkin məqalələrin təqdim edilməsi, ictimai-siyasi qurumların nizamnamələrində varislik iddialarının ortaya çıxması Meydan hərəkatının tarixi əsasa istinad etdiyini göstərməkdədir. Hələ SSRİ-nin rəsmi olaraq tam şəkildə dağılmadığı bir dövrdə hərəkatın meydanlarda milli respublikanın da bayrağını dalğalandırması, bu dövlətin qurucusu Məhəmmədəmin Rəsulzadə haqqında bilgilərin verilməsi, onun yazılarının qəzet səhifələrində yer alması bu fikri isbat etməkdədir.

Təqdim etdiyimiz bu məqalədə Meydan hərəkatı dövründə əsas aparıcı güc olan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin, eləcə də digər qrupların birinci respublikaya olan münasibəti, həmin cümhuriyyətin təbliğatı, hazırlanan proqram və nizamnamələrdə nümunə götürülməsi, milli kimlik və dövlət quruculuğu hekayəsində birbaşa bağın qurulması kimi məsələlər tarixi aspektdən izah olunub.

Açar sözlər: Azərbaycan Cümhuriyyəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, Meydan hərəkatı, Məhəmmədəmin Rəsulzadə, Yeni Müsavat.

[1] İstanbul Universiteti Doktorantı.
E-poçt: dilgamahmadov@gmail.com; ORKİD: 0000-0002-9406-1327

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 37-62
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

SSCB'nin Dağılma Döneminde Azerbaycan'da 1918-1920 Yıllarında Var Olan Birinci Cumhuriyete Varislik Mücadelesi Tarihsel Bağlamda

• Dilgam AHMED [1]

Özet: 1988 yılında Azerbaycan'da başlayan Meydan Hareketi (1988-1991) sırasında halkın ulusal özgürlük talebinin dayandığı temel referans noktası, Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. 1918-1920 yılları arasında var olan bu cumhuriyet hakkında 70 yıllık karşı-propagandadan sonra gerçek yazıların ortaya çıkması, 1989-1991 yılları arasında yayımlanan samizdat gazete, broşür, bülten ve kitapçıklarda ilk makalelerin sunulması, toplumsal ve siyasi kurumların tüzüklerinde varislik iddialarının ortaya çıkması Meydan Hareketinin tarihi bir temele dayandığını göstermektedir. Henüz SSCB'nin resmî olarak tamamen dağılmadığı bir dönemde, hareketin meydanlarda milli cumhuriyetin de bayrağını dalgalandırması, bu devletin kurucusu Mehmed Emin Resulzade hakkında bilgilerin verilmesi, onun yazılarının gazete sayfalarında yer alması bu fikri doğrulamaktadır.

Sunduğumuz bu makalede, Meydan Hareketi döneminde anahtar güç olan Azerbaycan Halk Cephesi'nin ve diğer grupların Birinci Cumhuriyete olan tutumu, bu cumhuriyetin propagandası, hazırlanan program ve tüzüklerde örnek alınması, milli kimlik ve devlet kuruculuğu hikayesinde doğrudan bağlantının kurulması gibi konular tarihsel açıdan açıklanmıştır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Halk Cephesi, Meydan Hareketi, Mehmed Emin Resulzade, Yeni Müsavat.

[1] İstanbul Üniversitesi Doktorantı.
E-posta: dilgamahmadov@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9406-1327

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 37-62
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

In the historical context of the struggle for succession to the first republic that existed in Azerbaijan during the collapse of the USSR in 1918-1920

• Dilgam AHMAD [1]

Abstract: The first reference point on which the people's demand for national liberation was based during Azerbaijan's Liberation Movement, which began in 1988 (1988-1991), was the first Republic of Azerbaijan. After 70 years of counterpropaganda, the appearance of real articles about this republic, which existed in 1918-1920, and the presentation of preliminary articles in samizdat newspapers, brochures, bulletins, and booklets published between 1989-1991, as well as the appearance of succession claims in the charters of socio-political organizations, indicate that the Liberation Movement referred to a historical basis. This is proven by the fact that, even though the USSR had not yet officially collapsed, the movement waved the flag of the national republic in the squares, shared information about the state's founder, Muhammadamin Rasulzade, and had his articles published in newspapers.

This article explains the attitude of the Popular Front of Azerbaijan, which was the main force during the Liberation Movement, as well as the attitudes of other groups to the first republic, propaganda of the republic, examples in programs and regulations, national identity and statehood, from a historical perspective.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, Azerbaijani Popular Front Party, Liberation Movement, Muhammadamin Rasulzade, Yeni Musavat.

[1] Istanbul University Doctoral Candidate.
Email: dilgamahmadov@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9406-1327

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 37-62
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سوویتلر بیرلیگی‌نین داغیلما دؤنمینده آذربایجان‌دا ۱۹۲۰-۱۹۱۸-جی ایللرده وار اولان بیرینجی جمهوریته واریثلیک مجادله‌سی تاریخی باغلامدا

● **دیلغم احمد**[۱]

اؤزت: ۱۹۸۸-جی ایلده آذربایجان‌دا باشلایان میدان حرکتی (۱۹۹۱-۱۹۸۸) سیراسیندا خالقین میلّی اؤزگورلوک طلبی‌نین دایاندیغی تمل دایاناق نقطه‌سی، بیرینجی آذربایجان جمهوریتی اولموشدور. ۱۹۲۰-۱۹۱۸-جی ایللر آراسیندا وار اولان بو جمهوریت حاقیندا ۷۰ ایللیک قارشی تبلیغاتدان سونرا گرچک یازیلارین اورتایا چیخماسی، ۱۹۹۱-۱۹۸۹ ایللری آراسیندا یاییملانان قزئت، بروشور، بولتن و کیتابچیقلاردا ایلک مقاله‌لرین سونولماسی، اجتماعی و سیاسی قورواملارین توزوکلرینده (اساسنامه‌لرینده) واریثلیک ادعالاری‌نین اورتایا چیخماسی میدان حرکتی‌نین تاریخی بیر اساسا دایاندیغینی گؤسترمکده‌دیر. هله سوییتلر بیرلیگی‌نین رسمی اولاراق تاماماً داغیلمادیغی بیر دؤنمده، حرکتین میدانلاردا میلّی جمهوریتین ده بایراغینی دالغالاندیرماسی، بو دؤلتین قوروجوسو محمد امین رسولزاده حاقیندا بیلگیلرین وئریلمه‌سی، اونون یازیلاری‌نین قزئت صایفالاریندا یئر آلماسی بو فیکری دوغرولاماقدادیر.

سوندوغوموز بو مقاله‌ده، میدان حرکتی دؤنمینده آچار گوج اولان آذربایجان خالق جبهه‌سی‌نین و باشقا قروپلارین بیرینجی جمهوریته اولان توتومو، بو جمهوریتین تبلیغی، حاضیرلانان پروقرام و توزوکلرده اؤرنک آلینماسی، میلّی کیملیک و دؤلت قوروجولوغو حکایه‌سینده بیر باشا باغلانتی‌نین قورولماسی کیمی قونولار تاریخی آچیدان آچیقلانمیشدیر.

آچار سؤزلر: آذربایجان جمهوریتی، آذربایجان خالق جبهه‌سی، میدان حرکتی، محمد امین رسول‌زاده، یئنی مساوات.

---

[۱] ایستانبول اونیورسیته‌سی دوکتورانتی.
ایمیل: dilgamahmadov@gmail.com؛ اورسید: 0000-0003-9406-1327

وارلیق
VARLIQ
Dil, ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 37-62
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

1. Birinci Azərbaycan Respublikası və onun fəaliyyətinə qısa baxış

I Dünya müharibəsi nəticəsində bolşeviklərin Rusiyada hakimiyyəti ələ keçirmələri imperiyanın dağılması, Rusiya türklərinin və Qafqaz xalqlarının apardıqları milli azadlıq hərəkatının qələbəsi ilə nəticələnib. 28 may 1918-ci ildə Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurasının iclası keçirilib, nəticədə 6 maddədən ibarət İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edilib: (Tahirzadə və d. 2016: 8).

- Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu kibi, Cənub-Şərqi Zaqafqasyadan ibarət olan Azərbaycan dəxi kamiləlhüquq müstəqil bir dövlətdir;

- Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli-idarəsi xəlq cümhuriyyəti olaraq təqərrür ediyor;

- Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti bütün millətlər və bilxassə həmcivar olduğu millət və dövlətlərlə münasibati-həsənə təsisinə əzm edər.

- Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrovunda yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin elər.

- Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bilcümlə millətlərə sərbəstanə inkişafları içün geniş meydan burakır.

- Məclisi-Müəssisan toplanıncaya qədər bütün Azərbaycan idarəsinin başında arayi-ümumiyyə ilə intixab olunmuş Şurayi-Milli və Şurayi-Milliyə qarşı məsul hökuməti-müvəqqətə durur.

1918-ci il iyunun 4-də Azərbaycanla Osmanlı dövləti arasında bağlanmış Batum müqaviləsinin şərtinə müvafiq olaraq Qafqaz İslam Ordusu formalaşdırılıb, nəticədə 15 sentyabrda Bakı azad olunub. 7 dekabr 1918-ci ildə Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məhəmmədəmin Rəsulzadə Bakıda müsəlman Şərqində ilk parlamentin açılışını edib. Mövcudluğu dövründə parlamentdə 11 müxtəlif partiya fraksiyası və qrupun təmsilçisi olan 96 deputat fəaliyyət göstərib. Parlament 1918-

ci il dekabrın 7-sindən 1920-ci ilin 27 aprelinədək 145 iclas keçirib (Nəsibzadə, 1990: 80-81). 10 yanvar 1920-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyi Paris Sülh konfransında de-fakto tanınıb. 27 aprel 1920-ci ildə Rusiyanın Azərbaycanı işğal etməsi ilə ilk respublika süquta uğrayıb.

23 aylıq Azərbaycan Cümhuriyyəti dönəmində mühüm uğurlar əldə edilib. İlk dəfə hakimiyyətin üç qolundan (hökumət, yəni nazirliklər; parlament və məhkəmə) ibarət dövlət qurulub. Hökumətin 26 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə "Əlahiddə Azərbaycan Korpusu" yaradılıb, milli ordunun əsası qoyulub. 1919-cu ilin oktyabrında Azərbaycanda milli zabit kadrları hazırlayan hərbi təhsil müəssisəsi – Hərbiyyə Məktəbi yaradılıb. Parlamentin 30 oktyabr 1919-cu ildə qəbul etdiyi "Mətbuat haqqında Nizamnamə"yə əsasən, mətbəə açmaq, çap məhsullarını nəşr etmək, buraxmaq və satmaq üçün hökumətin heç bir icazəsi tələb edilməyib. Yetkinlik yaşına çatmış hər bir vətəndaş mətbu nəşrin məsul redaktoru ola bilib. Ölkənin milli azlıqları Azərbaycan ərazisində özlərinin mədəni-maarifçi cəmiyyətləri ilə təmsil olunublar. Rus, erməni, yəhudi, polyak, alman, fars və başqa milli icma və koloniyalara məxsus ən müxtəlif cəmiyyətlər sərbəst fəaliyyət göstərib. 1919-cu il iyulun 21-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanı "Azərbaycan Cümhuriyyətinin Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında" Əsasnaməni təsdiq edib. Əsasnamənin əsas müddəalarında göstərilib ki, Müəssislər Məclisi, cinsindən asılı olmayaraq ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş üzvlərdən təşkil olunur. Əsasnamədə Müəssislər Məclisinə 120 nəfər nümayəndənin seçilməsi nəzərdə tutulub. Əsasnaməyə görə, cinsindən, irqindən, milliyyətindən, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, 20 yaşına çatmış və səsvermə hüququ olan bütün Azərbaycan vətəndaşları səsvermə hüququna malik idilər. (Tahirzadə və d. 2020: 157-158).

27 iyun 1918-ci ildə hökumət türk dilini bütün ölkə ərazisində dövlət dili elan edib. Baş nazir Fətəli xan Xoyskinin imzaladığı 28 avqust 1918-ci il tarixli "İbtidai, ali ibtidai və ümumi orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında" qərarla müəyyən edilib ki, bütün tədris müəssisələrində təlim yalnız ana dilində aparılmalıdır və dövlət dili olan türk dilinin məktəblərdə tədrisi məcburidir. 1 sentyabr 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında qanun

qəbul edilib. 1920-ci ilin yanvarında ali təhsil almaq üçün 100 gənc dövlət hesabına xarici ölkələrə göndərilib.

İlk respublika dövründə qazanılan bu uğurlar 1988-ci ildə başlayan milli azadlıq hərəkatına da təkanverici qüvvə olub.

2. SSRİ-nin dağılma dövründə qurulan siyasi təşkilatlar və varislik məsələsi

1988-ci ilin 19 fevralında sovet hakimiyyəti illərində ilk dəfə olaraq Bakıda icazəsiz küçə yürüşü və mitinq keçirilib (Tahirzadə, 2021: 13). Üç il davam edən bu hərəkat Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatı adlanır və onun əsas hərəkətverici qüvvəsi Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) olub.

2.1. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi və ilk respublika uğrunda mücadilə

16 iyul 1989-cu ildə təsis edilən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) SSRİ-nin dağılma ərəfəsində Azərbaycanda ən önəmli siyasi təşkilatdı. SSRİ-də yenidənqurma dalğasının başladığı bu illərdə Azərbaycan ziyalılarının qurduğu bu təşkilatın sədri Əbülfəz Elçibəy olub. Təşkilat 5 oktyabr 1989-cu ildə dövlət qeydiyyatına alınıb. Təşkilatın rəsmi şəkildə dərc edilməyən ümumi prinsipləri bunlardı: ("Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Nizamnamə Layihəsi", 1989: 1).

- Azərbaycan Xalq Cəbhəsi müstəqil, vahid, demokratik Azərbaycan uğrunda mübarizə aparan şəxsləri və təşkilatları birləşdirən ictimai-siyasi qurumdur;
- AXC-nin yaxın məqsədi Şimali Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməkdir;
- AXC-nin əsas vəzifəsi geniş xalq kütlələrini AXC Məramnaməsində göstərilmiş məqsədlərin həyata keçirilməsi uğrunda mübarizəyə cəlb etmək, bu mübarizədə demokratik qüvvələrin siyasi təşkilatlanmasına və birliyinə nail olmaqdır;
- AXC Azərbaycanın milli bayrağında təsbit olunmuş ideoloji əsaslara və beynəlxalq hüquq normalarına istinad edərək demokratik əsaslarla Azərbaycanın milli mənafeyinin aparıcılığını qəbul edir;
- AXC Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının milli və dini mənafeyini nəzərə almaqla öz fəaliyyətində aşkarlıq, demokratiya, plüralizm,

insan hüquqlarına hörmət, təşəbbüskarlıq və müstəqillik prinsiplərini əsas götürür.

Təşkilatın nimzamnaməsinə əsasən AXC-nin rayon, şəhər və vilayət şöbələri təsis edilib. Bu şöbələrin əksəriyyətinin samizdat üsulla çıxan 40-a yaxın mətbu orqanı olub.

AXC-nin ilk respublikaya - Azərbaycan Cümhuriyyətinə[1] olan münasibəti hərəkatın təsis konfransının xüsusi qətnaməsi ilə müəyyən edilib. Qətnamənin girişində 28 may 1918-ci ildə qurulan Azərbaycan Cümhuriyyətinin əhəmiyyəti bu şəkildə vurğulanıb:

> "1918-ci ilin 28 mayı bütün türk və müsəlman xalqları üçün tarixi bir gündür. Həmin gün milli müqəddəratı təyin etmək zəminində yaranan, türkçülüyə əsaslanan ilk türk dövləti və müsəlman xalqları arasında ilk respublika olan ADC meydana gəlmişdir. ADC-nin yaranması ilə Azərbaycan xalqının milli mənliyi hüquqi və siyasi cəhətdən təsdiq edildi. Bu, əvvəlcə milli-mədəni dirçəliş, sonra milli mədəni muxtariyyət, nəhayət, müstəqil milli dövlət uğrunda mübarizə formasında təzahür edən Azərbaycan milli hərəkatının qələbəsi və bu hərəkatın siyasi partiyası olan Azərbaycan milli xalq firqəsi Müsavatın tarixi xidməti idi" ("Azərin", sayı 2, 1990: 1-2).

Qətnamədə ilk respublika dövrünün Azərbaycan xalqının dünyagörüşündə hansı təsirlər yaratdığı bu şəkildə təsbit olunub:

> "ADC-nin mövcud olduğu qısa müddət ərzində xalqımızın milli şüuru milli vəhdətin dərk olunması ilə yeni mərhələyə çatdı. Millətin siyasi varlığı üçün zəruri şərt olan milli vəhdət ideyası yurdumuzun bölüşdürülməsinə, xalqımızın məhv edilməsinə yönəlmiş düşmən fəaliyyətinin dəf olunduğu ağır sınaq dövründən zəfərlə çıxmağa imkan verdi. Çox mürəkkəb tarixi şəraitdə ADC-də hüquqi dövlət prinsiplərinin tətbiq edilməsinə başlanmış, müasir, yeni tipli cəmiyyətin təməli qoyulmuşdu. Bu sahədə görülmüş işlər xalqımızın demokratik şüurunun

[1] Birinci Azərbaycan respublikasının rəsmi adı Azərbaycan Cümhuriyyəti olub. Milli Azadlıq Hərəkatı dövründə "Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti", "Azərbaycan Demokratik Respublikası" , daha sonra isə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti" formasında yazılıb. Bu barədə daha geniş bax: "Tahirzadə Ədalət. "Azərbaycan Cümhuriyyəti" – ilk milli dövlətimizin gerçək adı!", Bakı: Çapar Yayınları, 2020.

> formalaşmasında, demokratik ənənələrin təşəkkülündə misilsiz rol oynamışdır. ADC sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı müstəqil, suveren dövlət qurmaq, bu dövləti qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün kifayət qədər həyati qüvvəsi və siyasi yetkinliyi olan bir xalqdır" ("Azərin", 1990: 1-2).

Qətnamədə AXC Azərbaycan SSR Ali Soveti və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti qarşısında bu tələbləri irəli sürüb: ("Azərin", sayı 2, 1990: 1-2).

- 28 May Azərbaycanın İstiqlaliyyət Günü elan olunsun və milli bayram kimi qeyd edilsin. 28 May istirahət günü sayılsın;
- ADC-nin dövlət rəmzləri – üçrəngli bayraq, gerb, himn – milli Azərbaycan rəmzləri kimi tanınsın;
- ADC haqqında tarixi həqiqətin bərpa olunmasına kömək üçün ictimaiyyətin inandığı alimlərdən ibarət xüsusi müstəqil tarixçilər komissiyası yaradılsın;
- ADC-nin tarixinə aid bütün arxiv sənədləri, tədqiqat və yaxud memuar xarakterli əsərlər üzərindən hər cür məxfilik götürülsün, bu materialların bir yerdə toplanması və geniş ictimaiyyətin tanış ola bilməsi üçün onların çap olunması işi təşkil edilsin;
- Orta və ali məktəblər üçün yeni dərslik vasitələri hazırlanana qədər müəllimlərin bütün bu məsələlərlə ətraflı tanış olmaları üçün şərait yaradılsın. Məktəblilərin və tələbələrin təhrif olunmuş, saxta tarixi biliklər əsasında tərbiyə olunmasına son qoyulsun;
- ADC-nin banilərinin və görkəmli xadimlərinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılsın.

1990-cı il mayın 28-də 70 illik fasilədən sonra ilk dəfə olaraq 28 May İstiqlal günü ilə bağlı yürüş keçirilib. Bu yürüşü Şimali Azərbaycan Azad Tələbə İttifaqı həyata keçirib. Həmin gün ASSR Elmlər Akademiyasının binasının üzərinə *"1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının parlamenti bu binada yerləşmişdi"* cümləsi yazılan lövhə vurulub, AXC sədri Əbülfəz Elçibəy çıxış edib.

2.1.1 Samizdat üsulla çap edilən AXC nəşrlərində ilk respublika

Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin samizdat üsulla[2] çap edilən nəşrlərində ilk respublikanın təbliğatına önəm verilib. 1990-cı il iyun ayının 1-də ilk sayı çap olunan AXC-nin Nəsimi rayon şöbəsinin mətbu orqanı olan qəzet "28 May" adı ilə çıxıb. Qəzetin başlığında Məhəmmədəmin Rəsulzadənin *"İnsanlara hürriyyət – millətlərə istiqlal!"* şüarı yer alıb. Qəzetin ilk səhifəsində "Azərbaycanın istiqlal günü" başlığı və 28 may 1990-cı ildə Cümhuriyyətin ildönümü münasibətilə Bakıda baş tutan yürüş-mitinqin fotoşəkilləri yer alıb. İlk səhifədə Cəfər Cabbarlının "Məhkum Şərqə" şeiri və Azərbaycan Cümhuriyyətinin Baş naziri Fətəli xan Xoyskinin hürriyyətlə bağlı bir fikrinə yer verilib. Qəzetin ikinci səhifəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsinin mətni, "ADR tarixindən" başlığı altında iki illik dövr haqqında qısa xronoloji bilgilər, Məhəmmədəmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Adil xan Ziyadxan kimi Cümhuriyyət qurucularının fikirləri dərc edilib ("28 May", 1990: 1-2).

AXC Ağdam rayon şöbəsinin orqanı olan "Ana torpaq" qəzetinin ilk sayı 28 may 1991-ci ildə nəşr olunub. Qəzetin ilk səhifəsində Məhəmmədəmin Rəsulzadənin fotoşəkli dərc edilib və altında yazılıb:

> "28 May İstiqlal günümüzdür! 71 il keçəndən sonra ikinci dəfə yenə də köləlikdə, yenə də komendantın hərbi-polis rejimində qeyd etməli olduq ən əziz günümüzü. Azadlıqsız Azadlıq günümüzü. Unutma, vətən oğlu, sən bir vaxt azad və müstəqil millətin balası olmusan. Unutma və döyüş!".

Qəzətdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulması haqqında məqalə təqdim olunub, milli hərəkatın hələ ki ancaq üçrəngli milli bayrağı qəbul etdirə bilməsi qeyd edilib ("Ana torpaq", sayı 1, 1991: 1).

AXC Oktyabr rayon şöbəsinin "Azərin" qəzetinin ikinci sayında AXC idarə heyətinin Azərbaycan Cümhuriyyətinin 72-ci ildönümünü qeyd etmək tədbirləri haqqında bəyanatının mətni dərc olunub. Bəyanatda AXC ilk respublika ilə varislik əlaqəsinin bərpası istiqamətində gördüyü işlərin hesabatını bu şəkildə təqdim edib:

[2] SSRİ-də rəsmi olmayan və gizli şəkildə çap edilən və yayılan nəşrləri ifadə edən termin.

> "Respublika mətbuatında, o cümlədən "Elm", "Odlar yurdu", "Azərbaycan" qəzetlərində ADC-nin tarixi, onun görkəmli xadimləri haqqında yazılar çap olunmuş, bir sıra mütəxəssis tarixçilər tərəfindən ADC haqqında elmi-kütləvi əsərlər hazırlanmışdır. ADC-nin dövlət rəmzləri AXC-nin rəsmi rəmzləri kimi qəbul olunmuş və faktiki olaraq bütün müasir dünyada Azərbaycan milli demokratik hərəkatının, Azərbaycan xalqının milli rəmzləri kimi tanınmışdır. Həmin rəmzlər, bayraqlar döş nişanları və s. suvenirlər şəklində kütləvi surətdə yayılaraq təbliğ olunmuşdur. Milli şüurda AXC-nin apardığı hərəkatla XX əsrin əvvəllərindəki milli-demokratik hərəkat arasındakı varislik əlaqəsi bərpa edilmişdir" ("Azərin", 1990: 1-2).

AXC Dəvəçi rayon şöbəsinin mətbu orqanı olan "Birlik" qəzetinin 1991-ci ildə çıxan 4-cü sayında "Üçrəngli bayrağımız haqqında" adlı məqalə çap olunub, bayraqdakı rənglərin mənası izah edilib ("Birlik", sayı 4, 1991:8). AXC Sabirabad rayon şöbəsinin mətbu orqanı olan "Demokrat" qəzetinin 2-ci sayında "Azərbaycan Demokrat Respublikasının dövlət bayrağı" adlı yazı dərc olunub ("Demokrat", sayı 2: 1990: 1-3).

Meydan hərəkatı dövründə qəzet və broşuralarla yanaşı samizdat üsulla ilk respublika ilə bağlı kitabçalar da nəşr edilib. 1989-cu ildə Bakıda "Qurtuluş" nəşriyyatında Məhəmmədəmin Rəsulzadənin "Çağdaş Azərbaycan tarixi" əsəri işıq üzü görüb. Eyni əsər 1990-cı ildə Gəncədə də nəşr edilib. Bu dövrdə yenə M.Rəsulzadənin "Azərbaycan mədəniyyət ənənələri", Mirzəbala Məhəmmədzadənin "Azərbaycan istiqlalı və Müsavat", "Azərbaycan milli hərəkatı. 27 aprel işğalı və Müsavat" kimi əsərləri çap olunub.

2.2. AXC xaricindəki qurumların varislik əlaqəsi ilə bağlı görüşləri

Azərbaycan Xalq Cəbhəsi xaricində də mövcud olan quruluşlar proqram və nizamnamələrində varislik əlaqəsinə önəm veriblər. SSRİ-nin dağılma dövründə qurulan partiyaların, demək olar ki, əksəriyyətində ilk respublika ilə bağlı maddə mövcuddur. Həmin illərdə qurulan Azərbaycan Milli Demokrat Partiyası Yeni Müsavatın[3]

[3] Partiya 29-30 iyun 1990-cı ildə Gəncədə keçirilən I konfransında qurulub.

məramnaməsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucu partiyası olan Müsavat firqəsinə birbaşa varislik məsələsi ortaya qoyulub. Məramnamənin girişində yazılıb: ("Azərbaycan Milli Demokrat Partiyası Yeni Müsavatın Nizamnaməsi", 1989: 1-4).

> "... Əsası 1911-ci ildə qoyulmuş Müsavat partiyası Azərbaycan xalqının istiqlaliyyət arzusu və iradəsini ifadə edən, onun qeyrətli və sədaqətli oğullarını öz sıralarında birləşdirən siyasi təşkilat kimi meydana çıxmışdır. 1918-ci il may ayının 28-də müstəqil elan olunmuş Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasında xalqımızın milli lideri, böyük oğlu Məmməd Əmin bəy Rəsulzadənin başçılıq etdiyi Müsavat partiyasının rolu əvəzsizdir. 23 ay suveren yaşamış Azərbaycan dövləti XI Rus ordusunun işğalı və milli xəyanətkarların müdaxiləsi nəticəsində 1920-ci il aprelin 28-də süquta uğradı.
>
> Bununla da türk və islam dünyasında ilk xalq cümhuriyyəti olan Azərbaycan Demokratik Respublikası bolşevik imperiyasına ilhaq olundu. İstiqlaliyyət mübarizləri, ilk növbədə Müsavat partiyasının üzvlərinin böyük əksəriyyəti qırmızı terrorun qurbanı oldular. Minlərlə azadixah həmvətənlər işğal olunmuş yurdu tərk edib mühacirətə getdilər. Azərbaycan xalqına qarşı dövlət genosidi siyasəti yeridildi: onun ərazisi, dili, adı, əlifbası, dini, bayramları, mədəniyyəti, tarixi əlindən alındı, təqiblərə məruz qaldı.
>
> Azərbaycan Milli Demokrat Partiyası Yeni Müsavat respublikanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyi uğrunda uzun müddət fərdi və qrup şəklində mübarizə aparan vətənsevərlərin 1989-cu ilin payızında vahid siyasi təşkilatda birləşmək arzusundan yaranmışdır. Təşkilat ilk gündən 1918-1920-ci illərdə milli-azadlıq hərəkatının lideri olan Müsavat partiyasının davamçısı və siyasi varisi kimi fəaliyyət göstərir. Partiya siyasi mübarizəsində Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoylu, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Nəsib bəy Yusifbəyli və başqalarının nəzəri irsindən bəhrələnir, təcrübəsindən istifadə edir. AMDP Yeni Müsavat sözdə, fikirdə, işdə birlik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir, vahid və müstəqil Azərbaycan uğrunda mübarizə aparır, siyasi platforma kimi "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" ideyalarının sintezini qəbul edir... Müsavatçılıq böyük türk mədəniyyəti ilə bağlı olan mədəni və insani

> dəyərləri mənimsəyən, hürriyyət, cümhuriyyət, istiqlal idealına sadiq Azərbaycan vətənsevərliyidir... AMDP Yeni Müsavat Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və siyasi istiqlaliyyətinin tam təmin olunmasını ancaq Demokratik Cümhuriyyətin bərpasında görür..."

AMDP Yeni Müsavat Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə müraciətində ilk respublika barədə bu şəkildə qeyd verib:

> "... Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf mərhələsinin yeni keçid dövrünü təşkil edən Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti hökumətinin 28 may 1918-ci ildən 27 aprel 1920-ci ilə qədər davam edən, tarixi rolu bərpa və təsdiq olunmalıdır. Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan milli hakimiyyəti çarizmin müstəmləkə zülmünə son qoymuş, milli müstəqil dövlət yaratmış, xalqımızın düşməni Daşnak Andronikin Qarabağ-Cavad-Zəngəzur və Şuşanı işğal etmək əməliyyatını pozaraq həmin ərazilərdə milli hakimiyyəti bərpa etmiş, milli ordu, milli universitet, milli teleqraf, nəşriyyat və maarifi inkişaf etdirmiş, onun milli siyasi və beynəlxalq hüquqlarını təsbit etmişdir" ("Yurdum", sayı 2: 1989: 1).

Həmin dövrdə qurulan Xalq Azadlıq Partiyasının platformasının girişində də varislik məsələsinə toxunulub:

> "Xalq Azadlıq Partiyasının siyasi təşkilat kimi əsas məqsədi 1918-1920-ci illərdə mövcud olan müstəqil Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dövlət qurumunu və milli dövlət statusunu bərpa etməkdir. XAP belə əqidədədir ki, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti Şimali Azərbaycanda hakimiyyəti bolşeviklərə təzyiq altında vermiş, XI Qızıl ordu ADC-nin icazəsi olmadan onun ərazisinə müdaxilə etmiş, hakimiyyət bolşeviklərə verildikdən sonra isə onların ADC-nin parlamentinə verdikləri təminatlar kobud şəkildə pozulmuşdur".

Partiya Azərbaycanın milli dövlət statusunu bərpa etmək üçün aşağıdakı bəndləri irəli sürüb: XI Qırmızı ordunun ADR-ə müdaxilə etməsinə siyasi qiymət vermək və tarixi həqiqəti bərpa etmək; Şimali Azərbaycanın 1918-1920-ci illərdə mövcud olan dövlət qurumunu bərpa etmək; Azərbaycan SSR-nin indiki ərazisinə Şimali Azərbaycan adını vermək; 28 May gününü Azərbaycanın İstiqlaliyyət günü elan etmək, onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini və Azərbaycan

vətəndaşlığını yenidən bərpa edib təsdiqləmək... (“Azad söz”, sayı 2, 1990: 1).

Həmin ərəfələrdə qurulan Milli Qurtuluş Partiyasının keçici proqramının üçüncü maddəsində isə belə yazılıb:

> “MQP-nin yaratmaq istədiyi müstəqil, suveren milli dövlət 1918-1920-ci illər arasında fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti modelində bir dövlət olub, insan hüquqlarına hörmət etmək, demokratiya, çoxpartiyalılıq, ideologiyanın dövlətdən ayrı olması, istehsal vasitələri üzərində xüsusi, dövlət və sair mülkiyyət prinsiplərinə əsaslanacaqdır” (“Milli Qurtuluş Partiyasının keçici proqram və nizamnaməsi”, tarixsiz: 1).

O dövrdə qurulan Müstəqil Respublika Partiyasının Məramnaməsində də ilk respublika haqqında bu fikirlər bildirilib:

> “MRP-nin əsas məqsədi 1920-ci il aprel ayının 28-də Sovet Rusiyası tərəfindən ilhaq edilmiş Şimali Azərbaycanın (indiki Azərbaycan SSR) suverenliyini bərpa etməkdir. MRP Azərbaycan Demokratik Respublikasının bərpasına səy göstərir” (“Bizim yol”, sayı 1, 1990: 3).

3. İlk respublika ilə bağlı nəşrlər

Azərbaycan Milli Demokrat Partiyası Yeni Müsavatın 1989-cu ilin noyabrında “Qurtuluş” nəşriyyatında “Yeni Müsavat” adlı rəsmi orqanı nəşr edilib. Qəzetin ilk sayında partiyanın nizamnaməsi ilə yanaşı Məhəmmədəmin Rəsulzadənin “Azərbaycan kültür gələnəkləri” adlı əsəri dərc edilib (“Yeni Müsavat”, sayı 1, 1989: 14-19).

1990-cı ilin martında çap olunmuş “Yurd” qəzetinin 2-ci sayında yer almış “İşğal” adlı məqalədə Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcudluğunun əhəmiyyəti bu şəkildə qeyd edilib: (“Yurd”, sayı 2, 1990: 1)

- 105 ildən sonra Azərbaycan yenidən öz müstəqil dövlətini yaratmış oldu;
- Belə bir dövlətin yaranması Azərbaycanın milli, ərazi, iqtisadi, mənəvi birliyinin əsasını qoydu;

- Bu hadisə Azərbaycan xalqını bir əsrdən çox davam edən amansız müstəmləkə zülmündən xilas etdi;
- Xalqımızın ümumdünya miqyasında öz dövləti olan bir xalq kimi tanınmasına gətirib çıxardı.

Məqalədə Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında bu tələblər irəli sürülüb:

- 28 aprel 1920-ci il hadisəsinə müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının RSFSR tərəfindən işğalı kimi tarixi, siyasi və hüquqi qiymət verməli;
- 28 May, yəni ADR-in yaranması gününü İstiqlal günü kimi rəsmi təsdiq etməli;
- Azərbaycanın üçrəngli ay-ulduzlu bayrağını, gerbini və himnini rəsmi olaraq milli simvol kimi təsdiq etməli ("Yurd", sayı 2, 1990: 1).

1989-cu ildə nəşr olunan Azərbaycan Dirçəliş Partiyasının "Soy" məcmuəsinin birinci sayında Məhəmmədəmin Rəsulzadənin "Panturanizm və Qafqaz problemi" adlı əsəri dərc olunub ("Soy", sayı 1, 1989: 32-40).

1989-cu ildə samizdat üsulla çap olunan "Açıq söz" press-bülletenin ilk sayında Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin qəbul etdiyi bəzi qərarlar haqqında məlumat verilib, yarırəsmi mətbu orqan olan "Azərbaycan" qəzetindən məqalə təqdim olunub.

Bu dövrdə çıxan bir çox rəsmi qəzet və jurnallarda da artıq Azərbaycan Cümhuriyyəti və qurucuları haqqında məqalələr yer alıb. "Açıq söz", "Gənclik", "Qobustan", "Xəzər", "Azərbaycan" kimi jurnallarda, "Odlar yurdu", "Elm", "Ədəbiyyat və incəsənət" və s. qəzetlərdə Mövsüm Əliyev, Ziya Bünyadov, Hafiz Sadıq, Ədalət Tahirzadə, Nəsib Nəsibzadə, Ataxan Paşayev, Şirməmməd Hüseynov, Nəsiman Yaqublu, Asif Rüstəmli, Hacı Hacıyev, Ramiz Abutalıbov kimi tədqiqatçıların məqalələri çap olunub. 1991-ci ildə Nəsiman Yaqublu "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə" adlı Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu barədə ilk əsəri çap etdirib.

4. Cümhuriyyət rəmzlərinin təsdiqi

Maraqlıdır ki, birinci respublikanın rəmzləri ilə bağlı tələblər Bakıda aparılsa da, ilk dəfə rəsmi şəkildə Azərbaycanın tərkibində olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında qəbul edilib. 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keçirilən sessiyada Azərbaycan Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi təsdiq edilib. 1991-ci il fevralın 5-də "Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı haqqında" Qanun qəbul edilib. Bununla da 1920-ci ildən sonra mühacirətdə yaşadılan ilk respublikanın bayrağı yenidən Bakıda rəsmiyyət qazanıb. Azərbaycan Respublikası Ali Soveti həmin gün bu qərarı qəbul edib:

> "Azərbaycan Respublikasının əvvəlki Dövlət bayrağının bir çox onilliklər ərzində Azərbaycan xalqının milli dövlət quruluşunun rəmzi olduğunu, bu bayraq altında xalqın böyük və mürəkkəb təşəkkül və inkişaf yolu keçdiyini nəzərə alaraq, öz tarixinə, əvvəlki nəsillərin keçdiyi yola ehtiram əlaməti olaraq Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qərara alır: Azərbaycan Respublikasının əvvəlki Dövlət bayrağı respublikanın milli tarixi sərvəti kimi saxlansın; bu bayraqdan ümumxalq bayramları, mitinqlər və nümayişlər zamanı istifadə edilə bilər". (www.e-qanun.az/framework/6470).

1992-ci il mayın 27-də Azərbaycan parlamenti "Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni haqqında" Qanun qəbul edib. Qanuna əsasən, 1919-cu ildə bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli və şair Əhməd Cavad tərəfindən tərtib olunmuş "Azərbaycan marşı" Azərbaycanın Dövlət himni kimi təsdiq edilib. 1993-cü il yanvarın 19-da Konstitusiya qanunu ilə 1919-1920-ci illərdə hazırlanmış Dövlət gerbi layihələrindən biri müəyyən dəyişikliklərlə Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi kimi qəbul olunub.

5. İlk respublika ilə bağlı rəsmi fərmanların verilməsi

Şübhəsiz ki, Meydan hərəkatı, mətbuatda çıxan yazılar, Məhəmmədəmin Rəsulzadənin əsərlərinin nəşri, yürüş və mitinqlərdə Azərbaycan milli bayrağının qaldırılması hələ ki müstəqilliyini elan etməmiş Azərbaycan SSR hökuməti üçün müəyyən qərarlar verməsini şərtləndirib. Nəticədə ASSR prezidenti Ayaz Mütəllibov 21 may

1990-cı ildə 28 May günü ilə bağlı fərman imzalayıb. Hələ ki Sovet İttifaqı rəsmi şəkildə dağılmadığı üçün fərman bu şəkildə olub: *"Azərbaycan Demokratik Respublikasının elan olunduğu 28 May günü Azərbaycan dövlət quruluşunun dirçəliş günü elan edilsin".* Bu fərman 1988-dən etibarən aparılan varislik mücadiləsində mühüm bir addım olub. Fərmandan sonra 25 may 1990-cı ildə ASSR Elmlər Akademiyasında ilk respublikanın yaradılmasının ildönümü münasibətilə elmi sessiya keçirilib. ("Kommunist", sayı 21184, 1990: 2). Prezidentin 1990-cı il 29 noyabr tarixli digər fərmanı ilə "Azərbaycan dövlət quruluşunun dirçəliş günü olan 28 May" istirahət günü elan edilib.

5 fevral 1991-ci ildə "Azərbaycan SSR-in adında dəyişiklik edilməsi haqqında" ASSR Qanununa əsasən Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Azərbaycan Respublikası adlandırılıb.

SSRİ-nin dağılması, Meydan hərəkatı nəticəsində 30 avqust 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamə barəsində Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin qərarı qəbul olunub. Qərarda müstəqilliyin bərpası ilə bağlı əsaslanan əsas prinsiplərdən biri də bu şəkildə qeyd edilib: *"1918-ci ildən 1920-ci ilədək Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış müstəqil dövlət kimi mövcud olduğunu qeyd edərək..."*. (www.e-qanun.az/framework/6592)

18 oktyabr 1991-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktının girişində isə ilk respublikaya varislik məsələsi daha geniş şəkildə bildirilib: (www.e-qanun.az/framework/6693)

> "1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edərək Azərbaycan xalqının dövlət quruluşunun çoxəsrlik ənənələrini dirçəltdi. Azərbaycan Respublikası öz ərazisində tam dövlət hakimiyyətinə malik olub müstəqil xarici və daxili siyasət yeridirdi. Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlətə xas olan təsisatları - parlamenti, hökuməti, ordusu, maliyyə sistemi yaradılmışdı və fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Respublikası bir çox xarici dövlətlər tərəfindən tanınmış və onlarla diplomatik münasibətlər yaratmışdı. Lakin 1920-ci il aprelin 27-28-də RSFSR

> beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozaraq, müharibə elan etmədən öz silahlı qüvvələrinin hissələrini Azərbaycana yeritdi, suveren Azərbaycan Respublikasının ərazisini işğal etdi, qanuni seçilmiş hakimiyyət orqanlarını zorakılıqla devirdi və Azərbaycan xalqının çox böyük qurbanlar bahasına qazandığı müstəqilliyə son qoydu. Bunun ardınca Azərbaycan 1806-1828-ci illərdə olduğu kimi, yenidən Rusiya tərəfindən ilhaq edildi. SSRİ-nin təşkili haqqında 1922-ci il 30 dekabr tarixli müqavilə bu ilhaqı təsbit etməli idi. Sonralar, 70 il ərzində Azərbaycan Respublikasına qarşı əslində müstəmləkəçilik siyasəti yeridilir, Azərbaycanın təbii ehtiyatları amansızcasına istismar olunur, milli sərvətləri çapılıb talanır, Azərbaycan xalqı təqiblərə və kütləvi cəza tədbirlərinə məruz qalırdı, onun milli ləyaqəti tapdalanırdı. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəni davam etdirirdi. "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il avqustun 30-da qəbul etdiyi Bəyannamə də bu mübarizənin yekunu olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 28-də qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsinə, Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplərinin və ənənələrinin varisliyinə əsaslanaraq və "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 30 avqust tarixli Bəyannaməsini rəhbər tutaraq bu Konstitusiya Aktını qəbul edir və müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruluşunun, siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarını təsis edir".

29 oktyabr 1991-ci ildə "Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tanınması haqqında dünya dövlətlər birliyinin üzvü olan dövlətlərin parlamentlərinə və hökumətlərinə Müraciət haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarında da varislik məsələsinə toxunulub:

> "1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını sərbəst təyin etmək kimi ayrılmaz hüququnu əsas götürərək və onun iradəsini ifadə edərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında Bəyannamə qəbul etmişdir. Azərbaycan dövlət quruluşunun azad inkişafı, Azərbaycan Respublikasının 1920-ci il aprelin 28-də RSFSR silahlı

> qüvvələrinin açıq təcavüzü və Azərbaycanı işğal etməsi nəticəsində itirilmiş müstəqilliyi bərpa olunur". (www.e-qanun.az/framework/6708).

Beləliklə, ikinci müstəqil Azərbaycan Respublikası ilk Azərbaycan Cümhuriyyətinin varisi olduğunu hüquqi şəkildə də əsaslandırıb. 1992-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının ilk prezidenti Ayaz Mütəllibov Ankarada olarkən Məhəmmədəmin Rəsulzadənin məzarını ziyarət edib. 2 aprel 1992-ci ildə İstiqlal günü münasibəti ilə AR Ali Soveti Milli Şurasının qərarında 28 Mayla bağlı bildirilib*:*

> "1918-ci il mayın 28-də müstəqil Azərbaycan Respublikası yaradılması ilə Şimali Azərbaycanın təqribən yüz illik müstəmləkə vəziyyətinə son qoyuldu. Milli dövlətdən məhrum edilmiş Azərbaycanın dövlət quruluşu dirçəldildi. İlk dəfə Şimali Azərbaycan ərazisində Bakı şəhəri paytaxt olmaqla vahid mərkəzləşmiş milli dövlət—Azərbaycan Respublikası yarandı, onun ərazisi, dövlət sərhədləri, dövlət rəmzləri müəyyənləşdi, çoxpartiyalı parlamenti təşkil edildi. Xalq bir bayraq altında birləşdi. Azərbaycan Respublikası bütün islam, o cümlədən türk aləmində ilk demokratik dünyəvi dövlət olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının yaradılması milli tariximizin ən görkəmli hadisələrindəndir. Xalqımızın taleyində, milli dirçəlişində onun tarixi rolu və misilsiz əhəmiyyəti olmuşdur".

Bu girişin ardınca Milli Şura bu qərarları alıb:

> "28 May—Azərbaycanın İstiqlal günü ümumxalq dövlət bayramı kimi geniş qeyd olunsun; Bu münasibətlə 1992-ci ilin may ayında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının xüsusi iclası keçirilsin. Azərbaycan Respublikasının birinci Milli Şurasının (sədr M. Ə. Rəsulzadə) və ilk hökumətinin (sədr F. Xoyski) ilk dövrdə respublikanın müvəqqəti paytaxtı Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərməsini nəzərə alaraq, Milli Şuranın iclası Gəncədə keçirilsin". (www.e-qanun.az/framework/6962).

Müstəqillik illərində də Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə bağlı önəmli tarixlərlə bağlı fərmanlar imzalanıb. 30 yanvar 1998-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı imzalanıb.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 may tarixli Fərmanına əsasən, iyunun 26-sı Silahlı Qüvvələr günü elan edilib.

6. Nəticə

Azərbaycan Milli Şurasının elan etdiyi Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan millətinin dövlətləşmə və millətləşmə mərhələsində ən mühüm addım olub. Nəticədə 23 ay ərzində Azərbaycanda Avropa tipli dövlət modeli formalaşdırılıb, parlamentarizm ənənəsi yaranıb. Azərbaycan Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində coğrafi ərazi adı götürmüş ilk modern dövlət, ilk cümhuriyyət, ilk çoxpartiyalı, demokratik, hüquq dövləti, ilk dünyəvi dövlət, ilk milli dövlət idi. Həmçinin ümumi seçki qanunu hazırlayaraq (21.07.1919) kişilərlə yanaşı, qadınlara da seçmə və seçilmə hüququnu, qadınların kişilərlə bərabər eyni vəzifələrdə çalışma hüququnu qəbul etmiş, bütün vətəndaşlarının dini, məzhəbi, sinfi, silki, milli və cinsi bərabərliyini rəsmən elan etmiş dövlət idi. Bu respublikanın işğalından sonra qısa müddət yarımmüstəqil, ardınca isə SSRİ-nin tərkibində mövcud olmuş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası isə azadlıqların boğulduğu, repressiyaların yaşandığı, birbaşa Moskvadan idarə edilən bir sistemə malik olduğu üçün ikinci respublika adını kağız üzərində daşımaq hüququna malik olsa da, Azərbaycan dövlətçiliyi, varislik baxımından bu mövqeni daşımamaqdadır. Ona görə də 1988-ci ildə başlayan Milli Azadlıq Hərəkatının istinad etdiyi nöqtə məhz ilk respublika və onun dəyərləri olub. Xüsusilə 1988-1991-ci illər arasındakı dövrə baxdığımız zaman, istər Meydan hərəkatının mahiyyətində, istər rəsmi və ya samizdat üsulla çıxan qəzet və jurnallarda, qurulan ictimai təşkilat və siyasi qurumların fəaliyyətində ilk respublikanın təbliğatı, varislik iddiası, tarixi ədalətin bərpa edilməsi yönümündəki addımları açıq şəkildə görürük. Nəticədə bu əməli fəaliyyətlər uğurla nəticələndi, ardıcıl şəkildə hələ SSRİ-nin rəsmən dağılmadığı bir tarixdə ilk respublika ilə bağlı hüquqi sənədlər imzalandı, atributları qəbul edildi, müstəqillik bəyannaməsində və konstitusiya aktında rəsmi şəkildə təsdiq olundu.

7. Əlavələr

70 illik fasilədən sonra Bakıda ilk Cümhuriyyət yürüşü. 28 may 1990-cı il.

("Açıq söz" jurnalı, sayı 6, 1990-cı il)

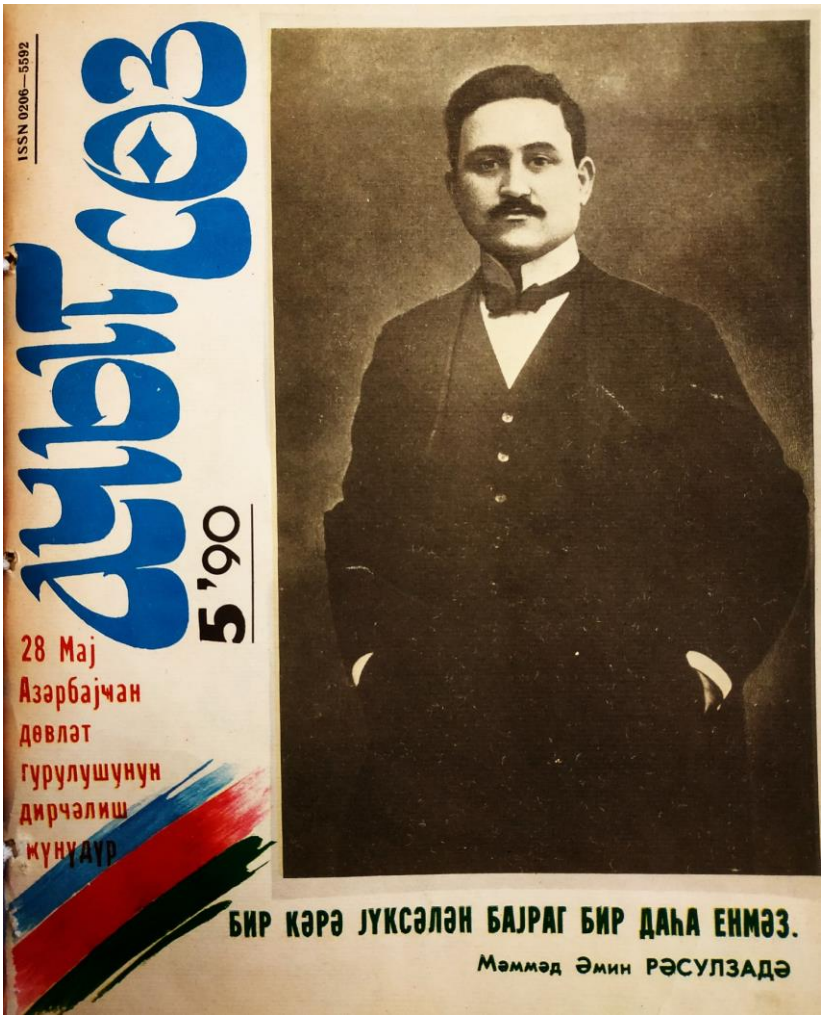

Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu Məhəmmədəmin Rəsulzadənin təsvirinin yer aldığı "Açıq söz" jurnalının üz qabığı. Sayı 5, 1990-cı il.

Birinci Azərbaycan Cümuriyyətinə Varislik Mübarizəsi Tarixi Bağlamda
Dilqəm ƏHMƏD

ИНСАНЛАРА ҺҮРРИЈЈӘТ – МИЛӘТЛӘРӘ ИСТИГЛАЛ!

28 МАЙ

АХЧ Нәсими РАЈОН ШӨ'БӘСИНИН ГӘЗЕТИ

№ 1 ИЈУН 1990 ЧУ ИЛ ГИЈМӘТИ 25 ГӘПИКДИР.

АЗӘРБАЈЧАНЫН ИСТИГЛАЛ КҮНҮ

ЧӘФӘР ЧАББАРЛЫ

МӘҺКУМ ШӘРГӘ

Ej Шәрг, сәнин үстүндә чаһан чарпышыјорсан,
Алəм сәни биламәклә сəадәт белүшүјорсан,
Өнлədин əсарətдə, јазыг, чан чəкишијорсан,
Һəлə дə сүхут етмəдəсән ej ənə болбал!
Кимдən, өмүр, уммадасан дәрдинə ачадә?

Рəһм кими говгаји-һəјата һəвəсин јох;
Тәрəннүмдəсən мəлəк тək, амма пəрсин јох;
Үмидвəрсəн, анчаг ки, дəмирдən гəфəсин јох;

Дүнјаны əсир еjлəр икən бир овуч алтун;
Һəр милəт өз азадлығын гуршуна мəдjун!
Əсрин сəсү топ, һагг сəсү топ, тапрысы гуршун;
Ачмалыја галсан, един олмаз сəнин азад,
Һəр күн сəнə сəһиб олмаг бир јени чəллад.

Дөндəр күнүнүн атəшə, сач Гәрбə, Шимала!
Топла на күчүн варса, кирни гəт'и чадала!
Ја һагтыны ал, ја өлдү өл, ламəһалə
Гој күлəри ја ган суласын, јахуд адалəт,
Гој ја башəриjjəт јашасын, јахуд əсарəт!

1. Борчлудур.

БАКЫ, 28 МАЙ 1990-чы ил

АЗӘРБАЈЧАНЫН МӘРД ОГУЛ ВӘ ТЫЗЛАРЫ БАКЫДА ҺӘЛӘ ДӘ ДАВАМ ЕДӘН ГАНУНСУЗ ФӘР ГОЛ'АДӘ ВӘЗИЈЈӘТӘ МӘҺӘЛ ГОЈМАДАН НУМАЈИШӘ ЧЫ ХЫБЛАР.

БИЗИМ ДӘ ҺӘЈАТДА ЈАШАМАГА.
БИЗИМ ДӘ АЗАД ЈАШАМАГА ҺҮГУГУМУЗ ВАРДЫР. ҺЕЧ БИР ЗИРЕҺЛИ МАШЫН, НИДРОПЛАН, АЕРОПЛАН, КАНОНЕРКА, МӘТТИЛЛИ ЧӨПӨР, МИНӘ ВӘ С. ТЕХНИКИ ГӘТЕРУ, ҺЕЧ БИР ИНКЫЛАБ, ҺЕЧ БИР ТҮВВӘ ВӘ ОЛДАРЫН ЗАБАЛЛАРЫНЫ ТАРИХДӘН ТӘБИЈ ХӘТТИНИНӘ МАНЕ ОЛА БИЛМӘДИЛӘР

ФӘТӘЛИ ХАН ХОЈСКИ

AXC Nəsimi rayon şöbəsinin qəzeti “28 May”.

Sayı 1, iyun 1990-cı il.

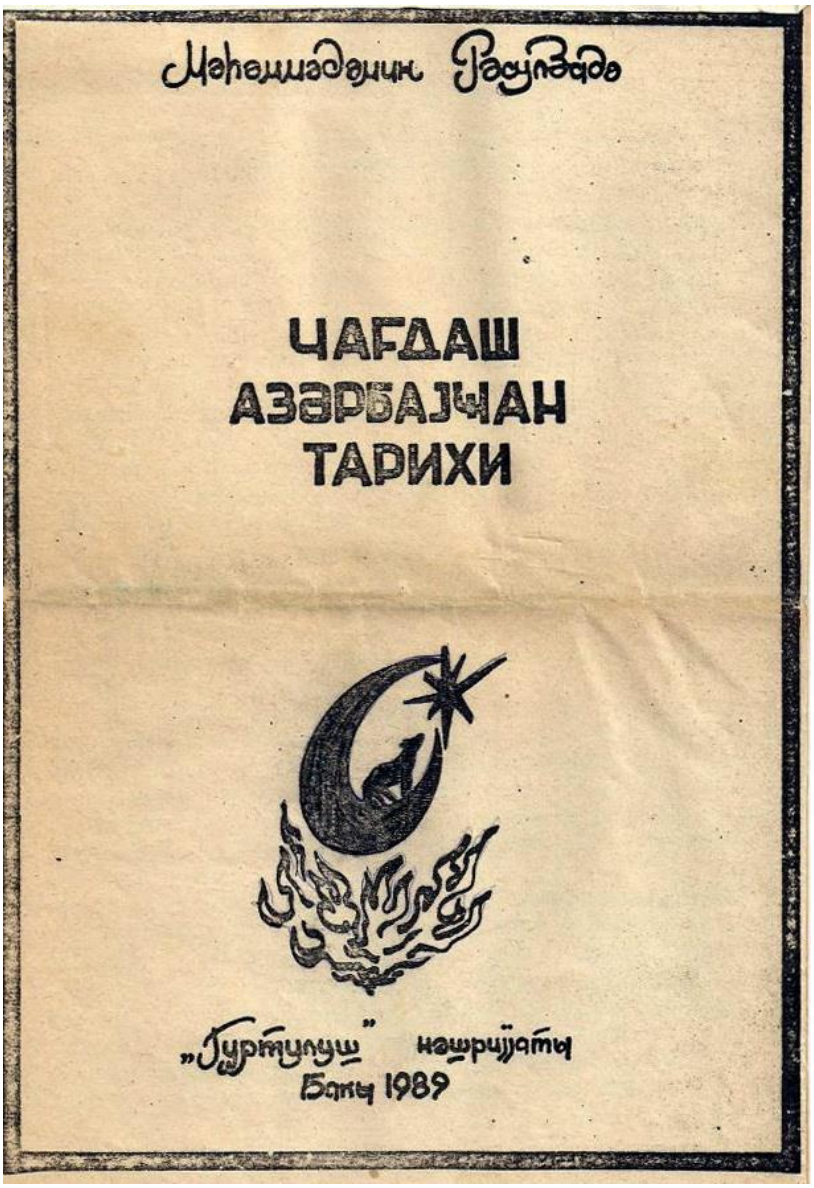

Məhəmmədəmin Rəsulzadənin samizdat üsulla hazırlanan "Çağdaş Azərbaycan tarixi" kitabı. Bakı, 1989-cu il.

Qaynaqlar

TAHİRZADƏ, Ədalət; TAHİRLİ, Oğuztoğrul (2016). *Azərbaycan Cümhuriyyəti tələbələri*. Tarixi arayış. Bəlgələr. Yaşamlar. Bakı.

NƏSİBZADƏ, Nəsib (1990). *Azərbaycan Demokratik Respublikası (Məqalələr və sənədlər)*. Bakı.

TAHİRZADƏ, Ədalət; ƏHMƏD, Dilqəm (2020). *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*. Qısa tarixi oçerk. Bakı.

TAHİRZADƏ, Ədalət (2021). *Meydan: 4 il 4 ay. Azərbaycan Xalq hərəkatı (1988-1992) haqqında gündəlik-qeydlər*. Təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri. Bakı.

"Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Nizamnamə Layihəsi". Samizdat nəşr, 1989.

"Azərbaycan Milli Demokrat Partiyası Yeni Müsavatın Nizamnaməsi". Samizdat nəşr, 1989.

"Milli Qurtuluş Partiyasının keçici proqram və nizamnaməsi" (tarixsiz).

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamə". Bakı, 30 avqust 1991-ci il (http://www.e-qanun.az/framework/6592)

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. Bakı, 18 oktyabr 1991-ci il (http://www.e-qanun.az/framework/6693).

İstiqlal günü münasibəti ilə Milli Şuranın iclasının keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının qərarı". Bakı şəhəri, 2 aprel 1992-ci il (http://www.e-qanun.az/framework/6962).

"Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tanınması haqqında dünya dövlətlər birliyinin üzvü olan dövlətlərin parlamentlərinə və hökumətlərinə Müraciət haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı (www.e-qanun.az/framework/6708).

Qəzetlər:

"Azərin", sayı 2, may 1990.

"28 May" qəzeti, sayı 1, 01.06.1990.

"Ana torpaq" qəzeti, sayı 1, 28.05.1991.

"Birlik" qəzeti, sayı 4, yanvar-fevral 1991.

“Demokrat” qəzeti, sayı 2, 17.04.1990.
“Yurdum” qəzeti, sayı 2, 1989.
“Azad söz”, sayı 2, aprel 1990.
“Bizim yol”, sayı 1, iyun 1990.
“Yeni Müsavat”, sayı 1, noyabr 1989.
“Yurd”, sayı 2, mart 1990.
“Soy” məcmuəsi, sayı 1, 1989.
“Kommunist”, sayı 21184, 27.05.1990.

Dilgam AHMADOV https://orcid.org/0000-0003-9406-1327

İstanbul Üniversitesi Doktorantı.

E-Posta: dilgamahmadov@gmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 25 Ocak 2024

Yayına Kabul edildiği tarih: 13 Mart 2024

E-yayın tarihi: 5 Haziran 2024

Çıktı sayfa sayısı: 26

Kaynak sayısı: 23

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 63-82
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Azərbaycanlı Tələbələrin Türkiyə Türkcəsi Danışması Sırasındakı Kod Dəyişdirmələr

• Şehla HATEMOVA [1]

Xülasə: Kominikasiyada "kod" termini bir məlumat parçasını, bir söz, cümlə və ya ifadəni başqa bir formaya çevirmə əməliyyatıdır. Bu, adətən göndəricidən müəyyən bir alıcıya dolayı yolla bir məlumat parçası ötürmək üçün istifadə olunan bir prosesdir. Dil çeşidliliyi ilə bağlı nisbətən neytral bir anlayışdır, dil, aksent və ya ləhcə ola bilər. Ümumi mənada və ya eyni dilin çeşidliliyi kimi istifadə edildiyini bildirərkən, burada 'kod' terminini fərqli bir dil ilə yanaşı, eyni dilin şeşidlərinə və bir dil içindəki üslublara da istinad etmək üçün ümumi mənada istifadə ediləcəkdir.

Bu məqalədə, Türkiyədə yaşayan azərbaycanlı tələbələrin Türkiyə türkcəsi danışarkən gerçəkləşdirdikləri kod dəyişdirmələr incələnmişdir.

Açar sözlər: İki Dillilik, Kod Dəyişdirmə, Azərbaycan Türkcəsi, Türkiyv Türkcəsi, Ləhcələr Arası Kod Dəyişdirmə.

[1] Ankara Universiteti, Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları Bölümü Doktora Tələbəsi
E-poçt: htmvashla@gmail.com; ORKİD: 0000-0002-4400-1115

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 63-82
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Azerbaycanlı Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Konuşması Sırasındaki Kod Değiştirmeler

• Şehla HATEMOVA [1]

Özet: İletişimde, "kod" terimi bir bilgi parçasını, bir kelime, cümle veya ifadeyi başka bir biçime dönüştürme işlemidir. Bu genellikle bir göndericiden belirli bir alıcıya dolaylı olarak bir bilgi parçası iletmek için kullanılan bir süreçtir

Dil çeşitliliği ile ilgili nispeten tarafsız bir kavramdır, dil, aksan veya lehçe olabilir. genel bir anlamda veya aynı dilin çeşitleri olarak kullanıldığını belirtirken, burada 'kod' terimini farklı bir dil yanında aynı dilin çeşitlerine ve bir dil içindeki tarzlara da atıfta bulunmak için genel bir anlamda kullanacaktır.

Bu makalede, Türkiye'de eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşurken gerçekleştirdikleri kod değiştirmeleri incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: İki Dillilik, Kod Değiştirme, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Lehçeler Arası Kod Değiştirme.

[1] Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Doktora Öğrencisi
E-posta: htmvashla@gmail.com; ORCİD: 0000-0002-4400-1115

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 63-82
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Code-Switching of Azerbaijani Students While Speaking Türkiye Turkish"

• Shahla HATAMOVA [1]

Abstract: In communication, the term "code" refers to the process of transforming a piece of information, a word, sentence, or expression into a different form. This process is typically used to convey a piece of information indirectly from a sender to a specific receiver. It is a relatively neutral concept related to linguistic diversity and can involve language, accent, or dialect. While it can refer to different varieties of the same language or to entirely different languages, in this context, the term 'code' is used broadly to refer to variations within a language as well as different styles within a single language.

This article examines the instances of code-switching performed by Azerbaijani students while speaking Turkish in Turkey.

Key words: Bilingualism, Code-Switching, Azerbaijani Turkish, Turkiye Turkish, Inter-Dialectal Code-Switching.

[1] Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, PhD Student.
Email: htmvashla@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4400-1115

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 63-82
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

آذربایجانلی اؤیرنجیلرین تورکیه تورکجه‌سی دانیشماسی سیراسینداکی کود دگیشدیرمه‌لر

● **شهلا حاتموا**[1]

اؤزت: ایله‌تیشیمده، «کود» اصطلاحی بیر بیلگی پارچاسینی، بیر کلمه، جوملە و یا ایفاده‌نی باشقا بیر بیچیمه دؤنوشدورمه ایشلمی‌دیر. بو گنللیکله بیر گؤندریجیدن بلیرلی بیر آلیجییا دولایلی اولاراق بیر بیلگی پارچاسی چاتدیرماق اوچون ایشله‌نن بیر سورجدیر.

دیل چئشیدلیلیگی نیسبتاً طرفسیز بیر قاورامدیر. دیل، آکسان و یا لهجه اولابیلیر، گنل بیر آنلامدا و یا عینی دیلین چئشیدلری اولاراق ایشلندیگینی بلیرتیرکن، بورادا «کود» ترمینی فرقلی بیر دیل یانیندا عینی دیلین چئشیدلرینه و بیر دیل ایچینده‌کی طرزلره ده عطفده بولونماق اوچون گنل بیر آنلامدا ایشله‌دیله‌جکدیر.

بو مقاله‌ده، تورکیه‌ده تحصیل آلان آذربایجانلی اؤیرنجیلرین تورکیه تورکجه‌سی دانیشارکن گرجکلشدیردیکلری کود دگیشدیرمه‌لری اینجه‌لنمیشدیر.

آچار سؤزلر: ایکی دیللی‌لیک، کود دگیشدیرمه، آذربایجان تورکجه‌سی، تورکیه تورکجه‌سی، لهجه‌لر آراسی کود دگیشدیرمه.

[1] آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو دوکتورا اؤیرنجیسی.
ایمیل: htmvashla@gmail.com؛ اورسید: 0000-0002-4400-1115

وارلیق
VARLIQ
Dil, ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 63-82
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Giriş

Dil, insana ait olan kültürel, ruhsal, toplumsal olgulara sahip karışık bir teoridir. Dil düşüncelerimizi, fikirlerimizi ve duygularımızı ifade etmenin benzersiz bir aracı olarak tanımlayan, birbirinden ayırt eden derin bir yapıya sahiptir. Wei, dilin aynı zamanda insan varoluşunun çeşitli yönlerini açığa çıkardığını belirtir. Vardar`a göre dil, çok değişik görünümler sergiler ancak bu görünümleri soyutlama işlemiyle farklı yönlerde ele alır. Dil ve insana ait özelliklerin birbirini bütünleyici nitelikte olduğunu belirten Külebi, dilin doğası ile insan doğasını birbiriyle ilişkilendirmiştir. Bir çok araştırmacı da bu fikre dikkat çekerek insanı anlamak ve dili anlamak kavramlarının birbiriyle alakalı olduğunu vurgulamıştır. Dilts, dilin hayatı, gerçeği anlamlandırma ve tepkilerimiz üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bildirerek dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Dil, aynı zamanda toplumsallaşma görevine hizmet eden önemli bir olgudur. Geçmişten günümüze devam eden toplumsallaşma ve birliktelik algısı evrimsellik bakış açısıyla da desteklenmektedir. Darwin de bu konuyla ilgili tarih boyunca farklı dillerin ve insanların birlikteliklerine dikkat çekmiştir. Söz konusu bu birliktelik insan ve dilin etkileşime girmesine neden olmuş, böylelikle dil insanı, insan da dili oluşturma yolunda hizmet vermiştir.

Vardar`a göre dilbilim, genel bir bakış açısıyla dil olgusunu inceleyen, özelde ise doğal dillerin çeşitli tezahürlerini araştıran bir insan bilimidir. Aynı zamanda bu disiplin, dillerin belirli bir evredeki işleyiş düzenlerini ve bu düzenler arasındaki değişim süreçlerini ele almaktadır. Dil ve toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalı toplum dilbilim olarak tanımlanmaktadır.

Humboldt dili incelerken onun kültürel gelişmelerden etkilendiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, dili toplumsal açıdan incelerken kültür ve toplum ilişkileri de göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışma kod değiştirme konusu üzerine Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi ile konuşmaları incelenmiştir. İncelemede elde olunan veriler kişisel katılım ve ses kayıtları aracılığıyla alınmıştır. Verilerin elde olunduğu kişiler Ankara'da eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerdir.

Çalışma İki Dillilik, Kod Değiştirme, Azerbaycanlı Öğrencilerin Türkiye Türkçesi ile Konuşmaları Zamanı Yapılan Kod Değiştirmeler başlıklarından oluşmaktadır. İlk ve ikinci bölümde teorik bilgiler verilirken, üçüncü bölümde kod değiştirmeler elde edilen veriler üzerinden fonetik, leksik, morfolojik ve sentaksis yönünde incelenmiştir.

İki Dillilik (Bilingualism)

Kod değiştirme ve kod karıştırmayı incelemeden önce, gerçekleştiği bağlam olan iki dilliliğin açıklanması gerekmektedir.

Toplumların aynı coğrafyada karşılaşma durumlarına bağlı olarak dil ilişkileri değişikliklere maruz kalmış ve bilimsel olarak da etkilenmiştir. Böylelikle, toplumsal ilişkilerin bazı dilsel sonuçları ortaya çıkmış, farklı dillerin etkileşimi sonucunda çok dillilik (multilingualism) ve iki dillilik (bilingualism) gibi olgular meydana gelmiştir. Vardar çok dilliliği "bir bireyin ikiden çok dil bilmesi ya da bir toplumda ikiden çok dil konuşulması" olarak tanımlamaktadır. Buna yol açan nedenler içerisine göç, çok kültürlülük, eğitim dahil edilebilir.

İki dillilik neredeyse dünyanın her ülkesinde, tüm toplum sınıflarında ve tüm yaş gruplarında mevcuttur. Aslında, gerçekten tek dilli bir toplum bulmak zordur. İki dillilik sadece dünya çapında değil, insan tarihindeki dilin başlangıcından bu yana var olan bir fenomendir. Muhtemelen hiçbir dil grubunun dil gruplarından izole bir şekilde var olmadığı doğrudur ve dillerin tarihi, bir tür iki dillilik biçimine yol açan dil teması örnekleriyle doludur.

Bugün, birden fazla araştırma hem konuşma dilinde hem de yazılı metinlerde iki dillilik ve onun tezahürleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Adams vd., 2002), ve çoğu araştırma, iki dillilik kod değiştirme ve kod karıştırma gibi önemli özelliklere odaklanır.

İki dillilik, bir kişinin iki dilde dinleme, okuma, konuşma ve yazma yeteneğine sahip olması olarak tanımlanabilir (Baker, 1988). Wei (2000), "iki dilli" kelimesinin öncelikle iki dile sahip birini tanımladığını savunur.

Crystal (2003), dünya çocuklarının üçte ikisinin iki dilli ortamda doğduğunu tahmin etmektedir. Wei (2006), dünya nüfusunun neredeyse üçte birinin düzenli olarak iletişim için birden fazla dili kullandığını tahmin etmektedir. Fromkin, Rodman ve Hyams (2003), dünya nüfusunun neredeyse %50'sinin en az iki dili konuşma yeteneğine sahip olduğunu tahmin ederken, Trask (2007) bu oranı %70 kadar yüksek rapor ederken, Baker (2010) tahminini bu iki tahmin arasında bir yere koymaktadır. Trask (2007), iki dillilik bölümüne şu tanımla başlar: "iki dili konuşma yeteneği" (s. 31). Hem Crystal (1997) hem de Baker (2011), iki dilliliğin bariz tanımının yeterli olmadığını belirtirler. Grosjean (2010), iki dillileri, günlük yaşamlarında iki veya daha fazla dili (veya lehçeyi) kullanan kişiler olarak tanımlar (Dykes, 73-74)

Mackey iki dilliliği (ve çok dilliliği) basitçe iki veya daha fazla dilin dönüşümlü olarak kullanılması olarak tanımlar (Ahmad, Mahmood, Shahid 2023: 37).

Kod Değiştirme (Code Switching)

Kod değiştirme kavramının ya da kelimesinin homojen bir tanımı yoktur. Bir konuşmacının bir dilden başka bir dile geçişi veya değişimi olarak tanımlanabilir.

Kod değiştirmenin terimi ilk olarak Einar Haugen (1950) ve Uriel Weinreich (1953) tarafından ortaya atılmıştır. Bazen dil değiştirme, dil karıştırma, kod karıştırma, dil iç içe geçirme veya entegrasyon olarak da adlandırılır ve iki dilli konuşmacıların bulunduğu her yerde görülür. Haguen kod değiştirmenin tanımını "iki dilli kişilerin bir dilden diğerine tek bir asimile edilmemiş kelimeyi tanıttığı bir dilsel durum olarak özetler. Fakat bu tanım bugün artık kullanılmamaktadır. Weinreich (1953), kod değiştirmeyi basitçe iki dil arasında geçiş yapma pratiği olarak tanımlamıştır (Dykes, 75) .

Kaschula ve Anthonissen'e göre, "kod değiştirme, tek bir iletişimsel bölümde birden fazla dilin kullanılmasıdır". Ayrıca, Numan ve Carter kod değiştirmeyi "aynı söylemde bir dilden başka bir dile geçiş fenomeni" olarak tanımlar. Kaschula ve Anthonissen daha da ileri giderek kod değiştirmenin "aynı konuşma sırası içinde veya hatta aynı cümlede iki veya daha fazla dilin kullanımı" olarak ifade edilebileceğini savunurlar. Eastman, "kod değiştirmeyi, kentsel çok dilli toplulukların karakteristik bir dil teması fenomeni" olarak tanımlar. Bu tanımlardan yola çıkarak, sınıflarda kod değiştirmenin, iki dilli ve çok dilli toplumlarda gerçekleşen bir fenomen olduğu açıktır.

Bugün, çoğu akademisyen, kod değiştirmenin birden fazla dildeki dil yeterliliğinin doğal bir yan ürünü, iki dilli dil ediniminin normal bir parçası olduğunu ve dil eksikliğinin bir işareti olmadığını ileri sürer. Gross (2006), kod değiştirmenin "iki dilli bireylerin, bir ifadenin referans içeriğinin ötesinde önemli sosyal anlamları iletmek için kullandıkları karmaşık, yetenekli bir dil stratejisi" olduğunu tanımlar ve Mahootian (2006), bunun "sistematik, kurallara bağlı bir dil davranışı" olduğunu yazar. Kod değiştirme bazen bilinçli bir seçim olarak, kasıtlı ve planlı bir şekilde yapılsa da çoğu zaman bilinçaltı düzeyde plansız olarak gerçekleşir (Mahootian, 2006. Akt. Dykes, 75).

Kod Değiştirmenin Türleri

Kod değiştirme genellikle iki ana kategoriye ayrılır: cümleler arası (intersentential) ve cümle içi (intrasentential), ve bazen üçüncü bir tür olarak etiket değiştirme (tag switches) de tanımlanır.

Cümleler arası değişiklikler, "bir cümlenin bir dilde, diğer cümlenin ise tamamen farklı bir dilde olması durumunda" gerçekleşir. Cümle içi değişiklikler ise çok daha karmaşıktır ve "tek bir cümle, bileşen veya hatta kelime sınırları içinde" gerçekleşir. Poplack (2001), araştırmacıların "cümle içi bir değişikliğin dilbilgisel olarak sınırlı olduğu konusunda oybirliğiyle hemfikir olduklarını" belirtir.

Dilbilimde etiket, "genellikle bir yardımcı fiil artı zamirden oluşan ve bir ifadenin sonuna eklenen soru yapısını" ifade eder ve bir etiketi seslendirirken kullanılan tonlama, soru sormak ile anlatmak arasında

ayrım yapar. Crystal (2008), bazı dilbilgisi kurallarının etiket ifadelerine izin verdiğini belirtir. Etiket değiştirmeleri, bir dildeki etiket biçimlerinin farklı bir dildeki bir cümleye dahil edilmesiyle gerçekleşen kod değiştirmelerdir. Tüm akademisyenler etiket değiştirmelerini ayrı bir kategori olarak kabul etmezler. Bentahila ve Davies (1994), etiket değiştirmelerini cümle içi değişiklikler olarak görür ve onları doldurucular ve parantez içi ifadeler arasında sayar (Dykes, 76)

Kod Değiştirmenin Motive Edici Faktörleri

Wei (2006), "iki dilli konuşmacıların kod değiştirdiği yaygın bir izlenim vardır çünkü tek bir dilde kendilerini yeterince ifade edememektedirler" şeklinde rapor etmektedir. Bir dildeki bilgi eksikliği nedeniyle kod değiştirme gerçekten tanınan ve geçerli bir tetikleyici olsa da karmaşık bir sistemde kod değiştirmeyi etkileyen birçok farklı faktörden sadece biridir. Kod değiştirmenin tetikleyicisi dilbilimsel faktörler değil, daha çok sosyal ve psikolojik faktörlerdir (Dykes,78).

Baker (2010), kod değiştirmeyi tetikleyen tanımlanmış 12 yaygın faktörün bir listesini detaylandırır ve aşağıdaki listede özetlenmiş ve uyarlanmıştır:

1. Belirli bir kelime veya ifadeyi vurgulamak
2. Konuşmacının bir dilde bir kelime veya ifadeyi bilmediği durumlar
3. Başka dilin kültüründe eşdeğer olmayan bir kavramı ifade etmek
4. Bir isteği güçlendirmek
5. Bir noktayı açıklığa kavuşturmak
6. Saygı, arkadaşlık veya aile bağını belirtmek
7. Bir konuşmaya müdahale etme yöntemi
8. Bir konuşmaya gerilimi azaltmak ve/veya mizah katmak
9. Bir tutum veya ilişki değişikliği yansıtmak
10. Konuşmacının statüsünü yükseltmek, dinleyiciden uzaklaşmak veya daha resmi bir iş ilişkisi kurmak istemesini belirtmek

11. Bir konuşmadan insanları dışlamak

12. Belli konular gündeme geldiğinde (Baker, 2010, ss. 56-57)

Azerbaycanli Öğrencilerin Türkiye Türkçesi İle Konuşmaları Sırasında Gerçekleşen Kod Değiştirmeler

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi ile konuşmaları zamanı yapılan kod değiştirmeler fonetik, semantik, morfolojik, sentaksis, etiket kaymaları başlıkları elde olunan veriler üzerinden incelenmiştir.

Fonetik Kaymalar

Azerbaycan Türkçesi'nde Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak 32 harf 34 ses vardır. Bu seslerden a, e, ä (ə), ı, i, o, ö, u, ü olmakla 9-u ünlü, 25`i ise ünsüzdür. Türkiye Türkçesinde var olan 21 ünlü harf haricinde, Azerbaycan Türkçesi'nde farklı olarak x (hırıltılı h) ve q (k) ünsüzleri mevcuttur

Açık e (ä) sesinin daha belirgin ve net kullanımı:

Türkiye Türkçesinde ‘e’ sesi ile telaffuz edilen bazı kelimeler Azerbaycan Türkçesinde açık e (ä) ünlüsüyle yazılmakta ve seslendirilmektedir. Bu türden kelimeler Azerbaycanlıların Türkiye Türkçesi konuşmalarında açık ‘e’ sesi ile telaffuz edilmektedir. Örneğin:

Trk. güzel – Az.T. [güzäl];

Trk. ben – Az.T. [bän];

Trk. sen – Az.T. [sän];

Trk. defter – Az.T. [däftär].

Türkiye Türkleri tarafından da bu tür kelimelerde açık ‘e’ sesin telaffuzu görülse de bu ses Azerbaycanlıların Türkiye Türkçesi konuşmalarında daha net ve belirgin olarak gözlemlenmektedir.

Türkçe söz başı “ı” ve “y” sesi kullanılan kelimelerin “i, u, ü” sesleri ile telaffuzu:

Azerbaycan Türkçesinde kelime başı "ı" sesi kullanılmamakta, aynı zamanda kelime başı "y" ünsüzü düşmektedir. Bu nedenle Azerbaycanlı öğrencilerde en çok rastlanılan fonetik kaymalardan biri Türkçe söz başı "ı" ve "y" sesi kullanılan kelimelerin "i, u, ü" sesleri ile telaffuz edilmesidir. Örneğin:

Trk. yılan – Az.T. [ilan];

Trk. yıldırım– Az.T. [ildırım];

Trk.ışık – Az.T. [işık];

Trk. yüz – Az.T. [üz].

Kelime ortasında "ğ" ve "v" seslerinin "y" olarak telaffuzu:

Ses kayıtlarının incelenmesi zamanı ortaya çıkan fonetik kaymalardan biri de "tavuk", "soğuk", "iğne" gibi kelimelerin telaffuzu zamanı Azerbaycanlı konuşurlar tarafından "ğ", "v" sesleri yerine "y" sesi kullanılması olmuştur:

Trk.tavuk – Az.T. [toyux];

Trk. soğuk– Az.T. [soyux];

Trk.iğne – Az.T. [iynä];

Yukarıdaki ilk örnekte "v" – "y" (1), "ğ" – "y" ses değişmeleri ile beraber "k"- "x" ses değişmesinin olduğu da görülmektedir. Bu türlü ses değişmelerinin de Azerbaycanlı konuşurlar tarafından sıkça yapıldığı gözlemlenmektedir.

Söz sonu "ğ" sesinin daha belirgin telaffuzu:

Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında ve söz sonunda "ğ" sesinin telaffuz zamanı bazı kelimelerde eridiği, kaybolduğu görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu gibi durumlarda "ğ" sesinin belirgin telaffuzu şahitlik edilmektedir. Örneğin Azerbaycanlı öğrencilerin ses kayıtlarından elde edilen "dağa tırmanmak" ifadesinde "dağa" kelimesinin telaffuzu incelenebilir:

1) Trk. [da:a]– Az.T. [dağa];

Dağ kelimesinin telaffuzu:

2) Trk. [da:] – Az.T. [dağ].

Söz başı “k” sesli kelimelerin “q” sesi ile telaffuzu:

Azerbaycanlı öğrencilerde en çok rastlanılan fonetik kaymalardan biri Türkçe söz başı “k” sesi kullanılan kelimelerin “q” sesi ile telaffuz edilmesidir. Örneğin

Trk.kapı – Az.T. [qapı];

Trk. kız – Az.T. [qız];

Trk.kalın – Az.T. [qalın];

Trk. kapalı – Az.T. [qapalı].

Söz başı “ö” ile kullanılan kelimelerin “h” sesi ile telaffuzu:

Azerbaycan Türkçesinde söz başı “h” sesine Türkiye Türkçesine kıyasla daha sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde söz başı “ö,ü” sesleriyle telaffuz edilen kelimelerden bazıları Azerbaycan Türkçesinde “h” sesi ile yazılmakta ve telaffuz edilmektedir. Bu tür kelimeler Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında da gözlemlenmektedir:

Trk.örmek – Az.T. [hörmek];

Trk. örgü – Az.T. [hörgü];

Trk.örümcek – Az.T. [hörümçek].

Semantik Kaymalar

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşmalarında semantik kaymaların değerlendirilmesinde her iki Türkçede var olan fakat farklı anlamlarda kullanılan ve aynı zamanda aynı anlamları ifade eden farklı kelimeler üzerinde inceleme yapılacaktır. İnceleme yapılan kelimeler ses kayıtları verilerinden elde edilmiştir.

"İnmek" fiili yerine "düşmek" fiilinin kullanılması

"İnmek" fiili Türkiye Türkçesinde "yukarıdan aşağıya doğru gelmek; bir taşıttan ya da binek hayvanından aşağı gelip yere ayak basmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bu anlamlar "düşmek" fiili ile ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise "düşmek" fiili "boşlukta, yerçekiminin etkisiyle, yukarıdan aşağıya doğru inmek; (insan, hayvan gibi yürüyebilen şeyler) dengesini yitirerek yere serilmek, devrilmek, yıkılmak" anlamlarını ifade etmektedir. Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında en çok yaptığı kaymalardan biri "inmek" fiili yerine "düşmek" fiilinin kullanılmasıdır. Örneğin:

Burada *düşe*bilir miyim? (Otobüste)

Trk. - Burada *ine*bilir miyim? (Otobüste)

Örnekte de görüldüğü Azerbaycanlı öğrenciler diğer cümle yapısı ve kelimeleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullansa da, "inmek" fiili yerine "düşmek" fiilini kullanmıştır.

"Götürmek" fiili yerine "aparmaq" fiilinin kullanılması

"Götürmek" fiili Türkiye Türkçesinde "yanına alarak gitmek, taşımak, ulaştırmak; bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere uzatmak, koymak) anlamlarını belirtmektedir. Bu anlamları Azerbaycan Türkçesinde "aparmaq" fiili ifade etmektedir. Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında yaptığı kod değiştirmelerden biri "götürmek" fiili yerine "aparmaq" fiilinin kullanmasıdır. Örneğin:

Arkadaşımı hastaneye *apardım*.

Trk. - Arkadaşımı hastaneye *götürdüm*

"Koşmak" fiili yerine "qaçmaq" fiilinin kullanılması

Türkiye Türkçesinde **"**Koşmak**"** fiili Türkiye Türkçesinde "adımlarını geniş ve sık, çok hızlı, birbiri ardınca atarak ileriye doğru hızla gitmek; bir yere ivedi bir biçimde gitmek" anlamlarını belirtmektedir. Azerbaycan Türkçesinde bu anlamı "qaçmaq" fiili belirtmektedir. "Kaçmak" fiili Türkiye Türkçesinde anlam kaymasına uğrayarak "tehlikeli bir durumdan, birinden, bir şeyden kurtulmak için hızla

koşup uzaklaşmak; bulunması gereken yerden, kimseye bildirmeden ayrılmak" anlamlarını ifade etmektedir. Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında yaptığı kaymalardan biri "Koşmak" fiili yerine "qaçmaq" fiilinin kullanmasıdır. Örneğin:

Hayvanlar *kaçı*yor.

Trk. – Hayvanlar *koşuyor*.

Örnekten görüldüğü üzere cümle yapısı, diğer kullanılan kelime ve zaman eki aynı olsa da "kaçmak" fiili "koşmak" fiilinin yerine kullanılmıştır.

"Kaybolmak" fiili yerine "azmaq" fiilinin kullanılması

"Kaybolmak" fiilinin Türkiye Türkçesindeki anlamlarından biri "ne olduğu, nerede olduğu bilinmemek" tir. Bu anlam Azerbaycan Türkçesinde "azmaq" fiili ile ifade edilmektedir. "Azmak" fiili Türkiye Türkçesinde metaforlaşma yoluyla çokanlamlılaşarak "davranışları alışılmışın dışına çıkmak, kötülüğünü, yaramazlığını, taşkınlığını artırmak" anlamında kullanılmaktadır.

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında yaptığı kaymalardan biri "kaybolmak" fiili yerine "azmak" fiilinin kullanmasıdır. Türkiye Türkçesinde "azmak" fiilinin ifade ettiği anlamdan dolayı Azerbaycanlı konuşurlar tarafından "kaybolmak" fiili yerine "azmak" fiilinin kullanılması yanlış anlaşımlara yol açmaktadır.

Mevsim adlarında kod kaymaları

Türkiye Türkçesinde mevsim adları şu şekilde sıralanmaktadır: ilkbahar, yaz, sonbahar, kış.

Azerbaycan Türkçesinde ise buna karşılık olarak mevsimler şu şekildedir: yaz, yay, payız, qış.

"Yaz" kelimesi her iki Türkçede olsa da farklı mevsimleri adlandırmaktadır. Bu nedenle Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmaları zamanı mevsimlerden bahsedilirken kod kaymaları gözlemlenmektedir. Bu konuda rastlanılan kod kaymaları genellikle şu şekildedir:

1. Azerbaycanlı konuşların Türkçe konuşmaları zamanı "yaz" yerine "yay" denilmesi;
2. Azerbaycanlı konuşların Türkçe konuşmaları zamanı "ilk bahar" yerine "yaz" denilmesi.

"Kayısı" yerine "erik" denilmesi

Türkiye Türkçesinde "kayısı" olarak geçen "açık turuncu renkli, tek ve sert çekirdekli, eti sulu, güzel kokulu ve tatlı meyve" Azerbaycan Türkçesinde "erik" olarak adlandırılmaktadır.

"Erik" ismi Türkiye Türkçesinde "ceviz büyüklüğünde, etli, sert ve tek çekirdekli, kabuğu ince, sarıdan mora değin türlü renkte, tatlı ya da mayhoş yemiş" olarak tanımlanan meyveyi adlandırmaktadır. Bu meyve Azerbaycan Türkçesinde "alça, gavalı" olarak geçmektedir.

Aynı meyvelerin farklı isimlerle tanımlanmasından dolayı her iki Türkçenin konuşanları arasında karmaşıklık yaşanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmaları zamanı ortaya çıkan kaymalardan biri "Kayısı" yerine "erik" kelimesinin kullanımıdır. Aynı zamanda bazı Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşması zamanı Türkçe "erik" olarak tanımlanan meyveyi "alça, gavalı" olarak kullanmasına da şahitlik edilmiştir.

Morfolojik kaymalar

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmaları zamanı gözlemlenen kod değiştirmelerin çoğunluğu fiillerle ilgilidir. Bu konuda en çok dikkat çeken kategoriler içerisinde fiilin zaman, istem (valence), zarf fiil ekleri yer almaktadır.

Fiilin zamanlarının kullanımında yapılan kod değiştirmeler.

Geçmiş zamanın kullanımı:

Türkiye Türkçesinde geçmiş zaman: 1) görülen geçmiş zaman ekleri -dI / -dU; 2) Öğrenilen geçmiş zaman ekleri -mIş / -mUş

Azerbaycan Türkçesinde geçmiş zaman: 1) görülen geçmiş zaman ekleri -dI / -dU; 2) Öğrenilen geçmiş zaman ekleri -mIş / -mUş, -Ib/-Ub.

Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekleri -mIş / -mUş, -Ib/-Ub görülen geçmiş zaman (dI) anlamını da verirler: gelmişem "gelmişim" veya "geldim" anlamında: gelmişsen ve gelibsen de "gelmişsin" veya "geldin"anlamındadır. Bu konuyla ilgili Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmaları zamanı kaymalar gözlemlenmektedir. Örneğin:

Ben onu da planlamışam.

Burada söylenilmek istenen şey "ben onu da planladım" şeklindedir.

Şimdiki zamanın kullanımı:

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki –yor ekidir

Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak -Ir/-Ur kullanılmaktadır

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkçe konuşmaları zamanı şimdiki zaman eki olarak -Ir/-Ur ekinin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin:

Orda bunu düşün*ürdüm*.

Trk. – Orda bunu düşün*üyordum*.

Bundan başka geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin de kullanımları zamanı kod değiştirmelere rastlanılmaktadır.

Gelecek zamanın kullanımı:

İstem (valence) kategorisinde kod değiştirmeler:

İstem, bağıntılı dil bilgisinde, fiilleri ve onlara bağlı olarak kullanılan katılımcıları (actans) sayısına göre değerlendirme ve sınıflandırma yöntemidir. Bu yöntemde, bir fiilin ne kadar ve hangi türde öğe ile birlikte kullanılabileceği belirlenir. Başka bir deyişle, istem (valence), bir fiilin etrafında kaç ve ne türde unsurun yer aldığını tanımlayan dilbilgisel bir ölçüttür (Koç 2018:74).

Elde olunan veriler içerisinde istem kategorisine uygun örneğe de rastlanılmıştır:

Benden küstü – Trk. *Bana* küstü

"Küsmek" fiili Azerbaycan Türkçesinde kendinden önce çıkma durum eki, Türkiye Türkçesinde ise yönelme durum ekini talep etmektedir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşmaları zamanı kod kayması yaşanmaktadır.

Zarf fiil eklerinde kod değiştirmeler:

Azerbaycan Türkçesinde zarf fiil eklerinden biri –AndA ekidir. Bu ekin Türkiye Türkçesinde karşılığı "–dIğImdA", "-dIğlm zaman" biçimleridir. Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşmaları zamanı zarf fiil ekinin Türkiye Türkçesinde karşılığı olan biçimleri kullanmaları yerine –AndA ekini kullandıkları gözlemlenmiştir:

Bunu söley*ende* kimse inanmadı.

Trk. – Bunu söyle*diğimde* kimse inanmadı.

Sentaksis kod değiştirmeler

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşmaları zamanı en çok yapılan sentaksis kod değiştirme ki`li cümle yapılarının kullanımıdır:

Yukarıdan demişler ki, bunları yapmak zorundasın. – Yukarıdan bunları yapmak zorunda olduğunu demişler.

Çok insan dedi ki, bu olay olmayacak. – Çok insan bu olayın olmayacağını dedi.

Etiket Kaymaları

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi konuşmalarına dair elde olunan veriler içerisinde etiket kaymalarında rastlanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan "memnun oldum" ifadesi yerine Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "şad oldum" ifadesinin kullanımı gözlemlenmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “sağlam ol” ifadesinin Türkiye Türkçesinde kullanılan “Sağlıklı yaşa, çok yaşa” ifadelerin yerine kullanıldığı görülmüştür.

Veriler Üzerinde Yapılan İncelemeler Sonucu Genel Değerlendirme

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi ile konuşmaları üzerine inceleme yapılarak genel sonuçlara varılmıştır.

Çalışmada elde olunan veriler Ankara’da eğitim gören 17- 28 yaş aralığında olan Azerbaycanlı öğrencilerden alınmıştır. Öğrencilerin Türkiye’de olma süreleri bir sene ve altı sene aralığında değişmektedir. Bu öğrencilerin eğitim alanları sosyal bilimler, fen bilimleri, iktisadi idari bilimler olarak değişmektedir.

Yapılan inceleme sonucu 17-23 yaşlı öğrencilerin Türkçe konuşmalarında daha az kod kayma örnekleri gözlemlenmiştir. Aynı zamanda Türkiye’ye yeni gelen öğrencilerin Türkçeye daha özenle yaklaştığı görülmektedir. Sosyal bilimler alanında eğitim gören öğrencilerin Türkçeyi daha düzgün ve akademik bir biçimde kullandıkları görülmektedir.

Sonuç

Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi ile konuşmaları zamanı yapılan fonetik, semantik, morfolojik, sentaksis, etiket kod kaymalarına dair incelemelerin sonuçları aşağıdaki şekildedir:

Fonetik kaymaların incelenmesinin neticesi olarak açık e (ä), söz sonu “ğ” seslerinin daha belirgin ve net kullanımı, söz başı “ı” ve “y” sesi kullanılan kelimelerin “i, u, ü”, kelime ortasında “ğ” ve “v” seslerinin “y”, söz başı “k” sesli kelimelerin “q” sesleri ile telaffuzu, söz başı “ö” ile kullanılan kelimelerin “h” sesi ile birlikte telaffuzu gibi sonuçlara varılmıştır.

Semantik kaymaların incelenmesi zamanı kod değiştirmelerin daha çok her iki Türkçede yer alan, fakat anlam kaymalarına uğrayarak farklı anlamları belirten kelimeler arasında olduğu gözlemlenmiştir. Bu kelimeler içerisinde çoğunluk olarak fiiller yer almaktadır. Bundan

başka bu kelimeler içerisinde mevsim, meyve adları gibi isimlere de rastlanılmaktadır.

Morfolojik kaymaların sonucu olarak kod değiştirmelerin daha çok fiil kategorisinde gerçekleştiği görülmektedir. Fiilin zamanları, zarf fiil, istem kategorisinde rastlanılan kod değiştirmeler incelenmiştir.

Sentaksis kod değiştirmelere dair sonuçlar genellikle "ki"li cümle yapılarına aittir.

Etiket kaymalarında "sağlam ol" ve "şad oldum" şeklinde iki ifade ele alınmıştır.

Qaynaqlar

Ahmad, F., Mahmood, A., Shahid, A. M. (2023) Code-Switching and Code-Mixing Among Bilinguals: A Sociolinguistic Study, Pakistan Social Sciences Review

Appel, R. and Mysken, P. 1987. Language contact and bilingualism. London: Edward Arnold.

Ataş, Ş. (2021) İki Dillilik Bağlamında Arapça Tümcelerde Türkçe Tümceiçi Kod Değiştirimi: Mardin Örneği, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, ss.79-87

Baker, C. (1988). Key Issues in Bilingualism and Bilingual Education. England: Multilingual Matters . Baker, C. (1995). A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism. Bridgend, England: Multilingual Matters publishers.

Dykes, R. Code−Switching Among Bilinguals

Eastman, C.M. (1992). Codes switching as an urban language-contact phenomenon. In C.M. Eastman (Ed) Codes switching. (pp.1-17).Clevedon: Multilingual matters

Mackey, William. 2000. "The description of bilingualism". In Wei, Li. The Bilingualism Reader. Routledge: London.

Shogren, B. J. (2021) Analysıs of Code-Swıtchıng and Code-Mıxıng Among Bılıngual Chıldren: Two Case Studıes of Serbıan-Englısh Language

Interactıon, ubmitted to the Department of Anthropology and the faculty of the Graduate School of Wichita State University

Wardhaugh, Ronald. 2002. An Introduction to Linguistics. (4th ed). Malden Mass.: Blackwell Publishers.

Weinreich, U. (1953).1968. Languages in contact. The Hague: Mouton

Shahla HATAMOVA https://orcid.org/0000-0002-4400-1115

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Doktora Öğrencisi.

E-Posta: htmvashla@gmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 10 Mayıs 2024

Yayına Kabul edildiği tarih: 25 Mayıs 2024

E-yayın tarihi: 5 Haziran 2024

Çıktı sayfa sayısı: 20

Kaynak sayısı: 10

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 83-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Azərbaycan Milli Hökuməti Dövründə Türkcə Qəzetlər, Jurnallar və Kitablar

• Dr. M. Rıza HEYET [1]

Xülasə: Azərbaycan Milli Hökuməti dövrü, Güney Azərbaycanın tarixində mühüm bir mərhələ olaraq qəbul edilir. Bu dövrdə milli kimliyin və mədəni irsin qorunması və inkişafı məqsədilə müxtəlif mətbuat və nəşriyyat fəaliyyətləri həyata keçirilmişdir. Xüsusilə Türk dilində qəzet, jurnal və kitabların nəşri bu məqsəd istiqamətində mühüm bir vasitə olmuşdur. Mətbuat və nəşriyyat fəaliyyətləri, xalqın şüurlanmasına, milli dəyərlərə sahib çıxmasına və Azərbaycan Milli Hökumətinin siyasətlərini geniş kütlələrə çatdırmasına imkan yaratmışdır. Bu məqalədə, Azərbaycan Milli Hökuməti dövründə Güney Azərbaycanda həyata keçirilən mətbuat və nəşriyyat fəaliyyətləri, qəzet və jurnal nəşriyyatı ilə kitab çapı kimi mövzular araşdırılaraq, bu fəaliyyətlərin Azərbaycanın mədəni və intellektual irsinə töhfələri nəzərdən keçiriləcəkdir.

Bu araşdırma, dövrün mətbuat və nəşriyyat orqanlarının cəmiyyət üzərindəki təsirlərini və bu fəaliyyətlərin tarixi əhəmiyyətini üzə çıxarmağı məqsəd götürür.

Açar sözlər: Azərbaycan Milli Hökuməti (1945-1946), Mətbuat, Nəşriyyat, Azərbaycan Qəzeti, Qələbə Qəzeti, Şərq Qəzeti, Cevdət Qəzeti.

[1] Ankara Universiteti, Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları Bölümü Müəllimi.
E-poçt: mrheyet@gmail.com; ORKİD: 0000-0003-3336-6597

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 83-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Azerbaycanlı Milli Hükümeti Döneminde Türkçe Gazeteler, Dergiler ve Kitaplar

• Dr. M. Rıza HEYET [1]

Özet: Azerbaycan Millî Hükümeti dönemi, Güney Azerbaycan tarihinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, millî kimlik ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli basın ve yayın faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle Türkçe gazete, dergi ve kitapların basımı, bu amaç doğrultusunda önemli bir araç olmuştur. Basın ve yayın faaliyetleri, halkın bilinçlenmesine, millî değerlere sahip çıkmasına ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nin politikalarını geniş kitlelere ulaştırmasına olanak sağlamıştır. Bu makalede, Azerbaycan Millî Hükümeti döneminde Güney Azerbaycan'da gerçekleştirilen basın ve yayın faaliyetleri, gazete ve dergi yayıncılığı ile kitap basımı gibi konular incelenerek, bu faaliyetlerin Azerbaycan'ın kültürel ve entelektüel mirasına katkıları ele alınacaktır.

Bu inceleme, dönemin basın ve yayın organlarının toplum üzerindeki etkilerini ve bu faaliyetlerin tarihsel önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946), Basın, Yayın, Azerbaycan Gazetesi, Galebe Gazetesi, Şark Gazetesi, Cevdet Gazetesi.

[1] Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Dr. Öğretim Üyesi. E-posta: mrheyet@gmail.com; ORCİD: 0000-0003-3336-6597

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 83-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Turkish Newspapers, Magazines and Books During the Period of the Azerbaijan National Government

• Dr. M. Rıza HEYET [1]

Abstract: The period of the Azerbaijan National Government (1945-1946) is considered a significant milestone in the history of South Azerbaijan. During this era, various press and publication activities were carried out to preserve and develop national identity and cultural heritage. Particularly, the printing of newspapers, magazines, and books in Turkish served as an important tool for this purpose. Press and publication activities enabled the public to become more aware, uphold national values, and disseminate the policies of the Azerbaijan National Government to broader audiences. This article examines the press and publication activities carried out in South Azerbaijan during the period of the Azerbaijan National Government, including newspaper and magazine publishing and book printing, to evaluate their contributions to Azerbaijan's cultural and intellectual heritage.

This study aims to reveal the impact of the period's press and publication organs on society and the historical significance of these activities.

Key words: Azerbaijan National Government (1945-1946), Press, Publication, Azerbaijan Newapaper, Galaba Newspaper, Sharq Newspapaer, Cevdat Newspaper.

[1] Ankara University, Assistant Professor of the Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures.
Email: mrheyet@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3336-6597

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 83-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

آذربایجان میلّی حکومتی دؤنمینده تورکجه قزئتلر، درگیلر و کیتابلار

● **دوکتور محمدرضا هیئت**[1]

اؤزت: آذربایجان میلّی حکومتی دؤنمی (۱۹۴۶-۱۹۴۵)، گونئی آذربایجان تاریخینده اؤنملی بیر مرحله اولاراق قبول ائدیلمکده‌دیر. بو دؤنمده، میلّی کیملیک و کولتورل میراثین قورونماسی و گلیشدیریلمه‌سی آماجی ایله چئشیدلی مطبوعات و نشریات فعالیتلری گرچکلشدیریلمیشدیر. اؤزللیکاه تورکجه قزئت، درگی و کیتابلارین باسیمی، بو آماج دوغرولتوسوندا اؤنملی بیر آراج (واسیطه) اولموشدور. مطبوعات و نشریات فعالیتلری، خالقین بیلینجلنمه‌سینه، میلّی دگرلره صاحیب چیخیلماسینا و آذربایجان میلّی حکومتی‌نین سیاستلری‌نین گئنیش کوتله‌لره چاتدیریلماسینا امکان ساغلامیشدیر. بو مقاله‌ده، آذربایجان میلّی حکومتی دؤنمینده گونئی آذربایجان‌دا گرچکلشدیریلن باسین-یایین فعالیتلری، قزئت و درگی یایینجیلیغی ایله کیتاب باسیمی کیمی قونولار اینجه‌له‌نه‌رک، بو فعالیتلرین آذربایجان‌ین کولتورل و انتللکتوئل میراثینا قاتقیلاری اله آلیناجاقدیر.

بو اینجه‌له‌مه، دؤنمین مطبوعات و نشریات اورقانلاری‌نین توپلوم اوزرینده‌کی ائتکیلرینی و بو فعالیتلرین تاریخی اؤنمینی اورتایا قویماغی آماجلاماقدادیر.

آچار سؤزلر: آذربایجان میلّی حکومتی (۱۹۴۶-۱۹۴۵)، مطبوعات، نشریات، آذربایجان قزئتی، غلبه قزئتی، شرق قزئتی، جودت قزئتی.

[1] آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو دوکتور اؤیرتیم اویه‌سی.
ایمیل: mrheyet@gmail.com؛ اورسید: 0000-0003-3336-6597

وارلیق
VARLIQ
Dil, ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 83-100
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Giriş

Azerbaycan Millî Hükümeti dönemi, Azerbaycan'ın modern tarihindeki önemli bir dönüm noktasıdır. 1945 yılında kurulan bu hükümet, Azerbaycan'ın özgürlüğünü ve egemenliğini sağlama amacı güderek, hem ulusal kimliğin pekiştirilmesi hem de kültürel mirasın korunması için kapsamlı stratejiler geliştirmiştir. Bu stratejilerin en dikkat çekici unsurlarından biri, dönemin basın ve yayın faaliyetleridir. Millî Hükümet'in, Azerbaycan toplumunun bilinçlenmesini ve kültürel değerlerinin korunmasını sağlamak amacıyla yürüttüğü bu faaliyetler, hem halkın eğitimine hem de ulusal bilinçlenmeye önemli katkılarda bulunmuştur.

Güney Azerbaycan'da gerçekleştirilen basın ve yayın faaliyetleri, bu dönemin sosyal, kültürel ve siyasi dinamiklerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Azerbaycan Millî Hükümeti, özellikle Türkçe yayınların çoğaltılması ve dağıtımının teşvik edilmesi yoluyla, Azerbaycan'ın milli dilinin ve kültürel kimliğinin güçlendirilmesine yönelik çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte, gazeteler, dergiler ve kitaplar, halkın millî değerlerle ilgili bilincini artırmak ve hükümetin politikalarını yaymak amacıyla etkin bir şekilde kullanılmıştır.

1941-1946'da Güney Azerbaycan'da yayınlanan 36 gazeteden yaklaşık 15'i Türkçe veya Türkçe-Farsça olmuştur. Farsça gazeteler de dâhil toplam 26 gazete Azerbaycan Demokrat Fırkası, Millî Hükümet, Azerbaycan'ın özerkliği ve millî şahsiyetlerin tanıtımı gibi konuları ele almıştır (Mecidi 2003: 217).

1. Gazeteler ve Dergiler

1.1. *Azerbaycan* Gazetesi (آذربایجان)

Dönemin en önemli gazetesi olan Azerbaycan, 1945 yılına kadar Azerbaycan Cemiyeti'nin, 1945'ten 1946 yılına kadar ise Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın organı olarak Tebriz'de yayınlanmıştır (Bkz. Ek

11). Azerbaycan-ı Demokrat adıyla çıktığı birinci dönemden itibaren dil meselesi ve Azerbaycan'ın halkın iradesiyle yönetilmesi gerektiği; merkezî hükümet, Amerika ve İngiltere'nin ülkedeki politikalarının eleştirilmesi; İran'da ve Güney Azerbaycan'da demokratik bir hükümete destek verilmesi gibi konular yer almaktadır. Gazetenin birinci yayın döneminin müdürlüğünü A. Şebüsteri ve başyazarlığını İsmail Şems yapmıştır. Bu dönemde gazete haftada iki kez yayınlanmıştır (Rüstemova 1993: 7; Mecidi 2003: 31). M. Mecidi gazetenin ilk döneminin sadece Farsça çıktığını yazarken, V. Mustafayev onun Türk ve Fars dillerinde çıkmış olduğunu belirtmektedir.

Azerbaycan gazetesinin Türk diline yönelik olumlu tutumu, onun ilk dönemde de iki dilde çıkmış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim, gazetenin 24 Azer 1320 (1941) tarihli sayısında dil meselesi üzerine söyle bir yazı yayınlanmıştır:

> ...Her bir millet kendi millî dilini, âdet-ananelerini korumalı, kendi işleri ve gelişimiyle bağlı meseleleri kendisi idare etmelidir. Başka milletlerin onun diline ve diğer işlerine karışması yasadışı ve özgürlüğe aykırıdır. Biz ilân ediyoruz ki, kendi dili, milleti ve geleneği olan Azerbaycan, ana dilini kullanma, bu dilde okullarda eğitim alma ve kitap yayınlama hakkına sâhiptir (Mustafayev 2000: 113).

Gazete aynı zamanda Azerbaycanlıların bağımsız bir millet olduğu, "İran milleti" teriminin ise doğru olmadığı fikrini savunmaktadır. Gazete yazarlarına göre, "millet, duygu, dil, gelenek ve arazi birliğine sâhip olan halka denir." Bu özellikler Azerbaycan'da olduğu hâlde, İran'da yoktur. Çünkü İran çok milletli bir ülkedir. Dolayısıyla da hiçbir dil İran bağımsızlığının simgesi olamaz (Mustafayev 2000: 110-111).

Azerbaycan Demokrat Fırkası'ndan sonra bu partinin resmî organına çevrilen Azerbaycan gazetesi, ikinci dönemine yine Ali Sebüsteri'nin müdürlüğüyle baslar. 30.-97. sayılar yayın kurulu, 98.-151. sayılar Ahmet Mûsevi, 152.-246. sayılar Fethi Huşkenâbi ve 247.-288. sayılar ise İsmail Şems'in başyazarlığında yayınlanır.

Gazetenin bu dönemdeki dili esasen Türkçedir. Bas yazıların büyük bir kısmını 'P' imzasıyla C. Pişeveri ve 'C' imzasıyla Selamullah

Cavid yazmıştır. (Azerbaycan gazetesi, S. 11: 1-2) Gazetenin 2. döneminin birinci sayısındaki "Fırkamız İşe Başladı" adlı başyazısı imzasızdır. Başyazıda Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın resmen faaliyete başlaması belirtilirken bu fırkanın İran'ın bağımsızlığına inandıkları hâlde Azerbaycan halkının mukadderatının kendisi tarafından tayin edilmesi gerektiği de yazılmaktadır. Aynı sayıda "Rûznamemizin Dili" unvanı altında Türkçenin son derece zengin bir dil olduğu ve halkın kanında ve yüreğinde kök saldığı yazıldıktan sonra gazetenin bu dile daha çok önem vereceği belirtilmiştir.

Yazara göre, "Azərbaycan dili o qədər quvvətli və onun sərf və nəhv qaidələri o qədər möhkəm və təbiidir ki hətta onun içinə vârid edilmis Fars və Ərəb kəlmələri ixrac edilsə belə onunla böyük fikirləri, âli məqsədləri yazıb sərh vermək mümkündür." (*Azerbaycan* gazetesi, sayı 1).

Azerbaycan gazetesinin hemen hemen bütün sayılarında C. Pişeveri'nin konuşmalarının özeti verilmektedir. 6. sayıda C. Pişeveri "Fırkamızın Tarihî İşi" başlıklı yazısında Azerbaycan Demokrat Fırkası'na kısa bir süre içinde on binlerce yeni üyenin kayıt yaptırıp büyük bir güç oluşturduğunu ve millî özgürlüğün temin edilmesi için onların özverisine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Aynı sayıda Tebriz'in tiyatro oyuncularından Cevat Şefizade imzalı bir yazıda Tebriz'de, Hoy'da ve Urmiye'de defalarca Üzeyir Hacıbeyov'un Meşedi İbad, Arsın Mal Alan, Leyli ve Mecnun, Sah Abbas ve Hurşid Bânu operatiyatrolarının gösteriye sunulduğunu ve her defasında da halkın beğenisini kazandığını öğreniyoruz (*Azerbaycan* gazetesi, sayı 7).

Azerbaycan Milli Hükümeti döneminde Türkçe tiyatroyla ilgili bilgilere Ekrem Rahimli'nin eserinde de rastlıyoruz. Rahimli'ye göre, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulusundan önce Tebriz'de ilkel bir şekilde faaliyet gösteren "Azerbaycan", "Firdevsi", "İran", "Tebriz" ve "Hakikat" tiyatro grupları Kuzey Azerbaycan tiyatrocularının yardımıyla Azerbaycan millî tiyatrosunun temelini oluşturdular. Millet ve vatan sevgisi; cehalet ve mevhumatla mücadele; ahlâk, kültür ve kadınların toplumdaki sorunları Güney Azerbaycan millî tiyatrosunun esas konularını teşkil etmekteydi. Bu dönemde en çok oynanan

tiyatroların basında Ü. Hacıbeyov'un "O Olmasın, Bu Olsun" veya başka adıyla "Meşedi İbad"; "Arsın Mal Alan"; Cafer Cabbarlı'nın "Aydın", "Od Gelini", "Almas"; Oktay Eloğlu ve C. Mehmetkuluzade'nin birçok dram eseri geliyordu. 28 Mart 1946'da ise Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kararıyla Tebriz'de Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu kuruldu (Rahimli 2003: 99-100).

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kararıyla Tebriz'de Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu kuruldu (Rahimli 2003: 99-100).

Azerbaycan gazetesinde "Firqemiz İrəli [ileri] Gedir", "Böyük Bəlalardan Biri", "Əyalət Əncüməni", "Hamı [herkes] Bilməlidir" (sayı 2); "Millət Bizimlədir" (Farsça) (sayı 4); "Ləndən (London) Əncüməninə Göndərilen Telqraf", "Millî Mətbuat Yaratmaq Yolunda" (sayı 10); "İrtica Baş Qaldırdı", "Azərbaycan'ın Böyük Xalq və Maarif Xâdimi (hizmetkârı) Rüsdiyə", "İran'da Faşizmin Göstərgələri" (Farsça), (sayı 11); "Firqəmizin Birinci Konqresi Münasibətiylə", "Azərbaycan Demokrat Firqəsi Üzvləri Bilməlidir" (sayı 12); "Ərbab və Rəiyyət Məsələsinin Həlli", "Yeni Həyata Doğru" (sayı 13); "Bizi Öz Halımıza Qoysunlar", "Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Ümumî Yığıncağı (toplantısı)" (sayı 14); "Azərbaycan Bir

Daha Aldanmayacaqdır" (Farsça) (sayı 15); "Azərbaycan Öz Tarixî Vəzifəsini Unutmaz", "Berlin Filmi" (sayı 16); "Birinci Konqremiz", "Balkan Məsələsinin Həlli" (Farsça) (sayı 17); "Muxtariyət Məsələsi və Əncümən-i Əyalətî", "Qəzvin'də Yasayan Azərbaycan Cavanlarının (gençlerinin) Qərarı" (sayı 18); "Fərrux'u Nə Üçün Göndərirlər", "Azərbaycanlıları Tanıyın" (Farsça) (sayı 19) gibi makaleler ve "Vətən Sevgisi" (sayı 6); "Haq və Azadlıq [özgürlük]" (sayı 7); "Yaşamaz" (sayı 10); "Gül Azərbaycan" (sayı 11); "Həmisəlik [daima] Yaşa Azərbaycan" (sayı 12); "Oyan [uyan] Ey Azəristan Əhli" (sayı 13); "Niyə" (sayı 14); "Oğrular [hırsızlar] Əl-Qol Açıb Hər Gece Bir Yana Gedir" (sayı 16); "Şərəfli Azərbaycan'a" (sayı 17); "Gəlin Dostlar, Gəlin" (sayı 18); "Vətən" (sayı 19) adlı şiirler yer almaktadır.

1.2. *Azad Millet* Gazetesi (آزاد ملت)

"Özgür millet" anlamına gelen *Azad Millet* gazetesi Azerbaycan Millî Hükümeti'nin kurulusundan 73 gün sonra 5 İsfend 1324 (24 Şubat 1946)'ten Azer 1325 (Aralık 1946)'e kadar Azerbaycan Millî Meclisinin organı olarak İsmail Şems'in müdürlüğünde Tebriz'de yayınlanmıştır. 4 sayfada, 43x28 cm boyutlarında haftada üç kez Türkçe çıkan bu gazetede Azerbaycan Millî Meclisinin kararları, siyasî ve toplumsal özgürlükler, Azerbaycan'ın ünlü şahsiyetlerinin tanıtımı, Azerbaycan'ın önemli meseleleri, iç ve dış haberler ve yorumlar ve devlet ilânlarına geniş yer verilmiştir. Gazete resimli ve siyah-beyaz olup toplam 116 sayı yayınlanmış, 1946 yılında Azerbaycan Millî Hükümetinin düşürülmesinden sonra kapatılmıştır (Mecidi 2003: 45; Uzun 2002: 47).

1.3. *Galebe* Gazetesi (غلبه)

Azerbaycan Millî Hükümeti Eğitim Bakanı Mehmet Biriya'nın müdürlüğünde Azerbaycan İşçiler ve Emekçiler Birliği'nin organı olarak çıkan Galebe gazetesinin ilk sayısı İsfend 1324 (Mart 1946)'te Tebriz'de yayınlanmıştır. Gazetenin dili Türkçedir. 2-4 sayfada, 32x42 cm boyutlarında olup sosyalist partiler ve Azerbaycan işçi ve emekçileriyle ilgili haberleri içermektedir. Gazete, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin düşürülmesinden sonra kapanmak zorunda kalmıştır (Mecidi 2003: 140; Rüstemova 1993: 188; Uzun 2002: 73; Ebu Torabiyan 1987; Celili 1996: 152-153).

1.4. *Yeni Şark* Gazetesi (ینی شرق)

Yeni Şark gazetesinin ilk sayısı İsfend 1322 (1943)'de İran Tûde Partisinin Azerbaycan kolunun organı olarak Mahmut Turabi'nin müdürlüğünde Tebriz'de yayınlanmıştır. Bakü'de çıkan *21 Azer* dergisinde gazetenin ilk sayısının 1941'de çıkmış olabileceği söylense de, diğer kaynaklarda bu tarih 1943 olarak gösterilmiştir.

Gazete Aralık 1945'e kadar *Hâver-i Nev* adı altında Farsça; Azer 1324 (Aralık 1945)'ten Aralık 1946'ya kadar *Yeni Şark* adıyla Türkçe yayınlanmıştır. Enver Uzun gazetenin boyutlarını 34x47/5 olarak

verirken, Musa Mecidi ilk sayılarının 32x46 ve daha sonraki sayıların 42x28 cm boyutlarında olduğunu yazar. Gazetenin içeriğini Azerbaycan Millî Meclisinin kararları, Azerbaycan haberleri ve ilânlar oluşturmaktadır. *Yeni Sark*, Millî Hükümetin düşürülmesinin ardından kapatılmıştır (Mecidi 2003: 103-104; Uzun 2002: 75; Rüstemova 1993: 132-133; Ebu Torabiyan 1987; Celili 1996: 207-208).

1.5. *Azerbaycan Ulduzu* Gazetesi (آذربایجان اولدوزو)

Azerbaycan Ulduzu'nun ilk sayısı 16 Aralık 1944 yılında *Sétâré-yé Azerbaycan* (ستاره آذربایجان) adıyla Fars ve Türk dillerinde Tebriz'de yayınlanmıştır. M. Ali Hilal Nâsiri'nin müdürlüğü ve başyazarlığında İran Tûde Partisinin İşçiler ve Emekçiler Birliği'nin organı olarak çıkan gazete 6-8 sayfada, 34x24 cm boyutlarında olup yıllık abonesi 180 ve tek sayı fiyatı 5 riyaldır. Gazetede hem mizah, hem de ciddî ve eleştirel yazılar yer almaktadır. Azerbaycan Millî Hükümeti döneminde *Azerbaycan Ulduzu* adıyla yayınını devam ettiren gazetenin yazarlarından biri de ünlü gazeteci İsmail Şems'tir. Gazetenin ikinci döneminin 4. sayısında Güvenlik Konseyi'nin İran'la ilgili müzakereleri, kadınların toplumsal faaliyetleri, sair Katran Tebrizi'nin hayatı ve Azerbaycan'ın komsu ülkelerle ilişkileri gibi konular ele alınmıştır (Mecidi 2003: 35-36; Uzun 2002: 55; Rüstemova 1993: 19, 67; Celili 1996: 31).

1.6. *Medeniyet* Gazetesi (مدنیت)

Sovyet Kültür Evi tarafından Türkçe olarak Tebriz'de yayınlanan *Medeniyet* gazetesinin ilk sayısı Ebu Torabiyan'a göre Ferverdin (Mart-Nisan) 1946, Mecidi'ye göre ise aynı yılın Şehriver (Ağustos-Eylül) ayında çıkmıştır. Gazete 4 sayfada, 36x28 cm boyutlarında olup siyasî, edebî ve yergisel konuları içermektedir. İlk sayfası renkli ve resimli olan *Medeniyet* gazetesinin birinci sayısında Azerbaycan'ın ünlü mizah şairi Muciz Şebüsteri'nin şiiri yayınlanmıştır. Gazetenin yayını Azerbaycan Millî Hükümetinin düşürülmesinden sonra durdurulmuştur (Mecidi 2003: 164; Ebu Torabiyan 1987; Celili 1996: 178; Rüstemova 1993: 113).

1.7. *Urmiye* Gazetesi (اورمیه)

Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Urmiye kolunun organı olarak Urmiye'de Türkçe yayınlanmıştır. Ebu Torabiyan, gazetenin ilk kez 4 Behmen (24 Ocak) 1946'da çıktığını yazar. Gazeteyle ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat Enver Uzun'a göre, haftada iki kez ve toplam 25 sayı yayınlanmıştır. Celili ise gazetenin haftalık olduğunu söyler (Mecidi 2003: 74; Rüstemova 1993: 150; Ebu Torabiyan 1987; Uzun 2002: 109; Celili 1996: 57).

1.8. *Azer* Gazetesi (آذر)

Azer gazetesi Azerbaycan Demokrat Fırkasının Zencan kolunun organı olarak 30 Ocak 1946'da Menuçehr Sait Veziri tarafından Türkçe olarak yayınlanmıştır.

Gazetenin siyasî haber ağırlıklı olduğu, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kararları ve faaliyetlerini Zencan'a yansıttığı bilinmektedir. Bu dönemde çıkan diğer Türkçe gazeteler gibi Azerbaycan Milli Hükümeti'nin düşürülmesinin ardından kapatılmıştır (Mecidi 2003: 26; Rüstemova 1993: 11; Celili 1996: 27; Uzun 2002: 48).

1.9. *Vatan Yolunda* Gazetesi (وطن یولوندا)

2. Dünya Savası sırasında Sovyetler Birliği'nin Güney Azerbaycan'ı işgalinde Kızıl Ordu'nun desteğiyle 1942-1946 yıllarında Tebriz'de Türk dilinde çıkarılan Vatan Yolunda gazetesinin redaktörlüğünü Kuzey Azerbaycanlı Ejderoğlu; H. Şahgeldi; Cafer Handan ve Rıza Guliyev yapmıştır. 4 sayfada, 42x29 cm boyutlarında olan gazete, 2. Dünya Savası haberleri, Kızıl Ordu'nun zaferleri, Kuzey Azerbaycan sanat ve bilim adamlarının tanıtımı, sosyalizm dünyasının savaş kahramanlarının tanıtımı, Güney Azerbaycan Millî Meclisinin haberleri ve faşizm aleyhine sloganları içermektedir (Mecidi 2003: 186; Celili 1996: 204-205; Rüstemova 1993: 128).

1.10. *Alman İsgalçılarına Ölüm* (آلمان اشغالچیلارینا ئولوم)

Rüstemova'nın verdiği bilgiye göre, 1943-1944 yıllarında Tebriz'de varaklar hâlinde yayınlanmıştır. Ayda üç kez yayınlanan bu gazete varaklarının içeriği adından da görüldüğü üzere Alman işgalcilerine ve faşizme karsı yazılardan oluşmuştur (Rüstemova 1993: 30-31).

1.11. *Şafak* Dergisi (شفق)

Sovyetler Birliği ile kültürel ilişki sağlayan İran Cemiyeti'nin Tebriz kolunun organı olarak yayınlanan *Şafak* dergisinin ilk sayısı Murdad (Temmuz-Agustos) 1945'de Tebriz'de çıkmıştır. Daha çok edebî-bedii içerikli yazıların bulunduğu bu dergide ara sıra Farsça yazılara da yer verilmiştir. Dergi ortalama 60 sayfada ve 17x24 cm boyutlarında aylık olarak yayınlanmıştır (Celili 1996: 138; Rüstemova 1993: 76; Ebu Torabiyan 1987). M. S. Tabatabai derginin toplam 12 sayı çıktığını söyler (Tabatabai 1999: 460).

1.12. *Edebiyat Sahifesi* Gazetesi (ادبیات صحیفه‌سی)

Mehmet Biriya'nın müdürlüğünde çıkan *Edebiyat Sahifesi*'nin çıkış tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Enver Uzun kaynak göstermeden gazetenin çıkış tarihini 1941 yılı belirtirken, gazetenin 15. sayısını inceleyen, fakat o sayıda tarihin yazılmamış olduğunu söyleyen Musa Mecidi onun 1945-1946 yılında, Celili ise 1945'te çıktığını söylemektedir. Rüstemova gazetenin birinci sayısını elde ettiğini ve orada 1943 yılının belirtildiğini söyler. Gazete 2 sayfada, 22x36 cm boyutlarında olup Azerbaycan edebiyatı, vatan şiirleri ve bazı siyasî konularla ilgili bilgileri içermektedir (Mecidi 2003: 59; Rüstemova 1993: 80-81; Celili 1996: 53; Uzun 2002: 62).

1.13. *Güneş* Dergisi (گونش)

Güneş dergisiyle ilgili sâdece "Azerbaycan Dövrü Metbuatı" kitabında kısa bilgi bulunmaktadır. Dergi, Eylül 1946 yılında Azerbaycan Sair ve Yazıcılar Cemiyeti tarafından Tebriz'de yayınlanmış sanat, toplum ve tarih içerikli bir mecmuadır (Rüstemova 1993: 214).

1.14. *Nedâ-i Gorgan* Gazetesi (ندای گرگان)

Tûde Partisinin Gorgan komitesinin organı olarak Ahmet Kâsımî tarafından Gorgan kentinde Farsça ve Türkmen Türkçesiyle yayınlanmıştır. *Nedâ-i Gorgan* o dönemde Türkmenler tarafından kendi dillerinde çıkan az sayıda gazetelerdendir. Gazeteyle ilgili daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır (Ebu Torabiyan 1987).

1.15. *Cevdet* Gazetesi (جودت)

İlk sayısı Mordad (Temmuz-Agustos) 1927'de Erdebil'de Hasan Cevdet'in müdürlüğünde çıkan Cevdet gazetesi 1938'de kapatılmış, beş yıl sonra Gulam Hüseyin Habibullahi'nin müdürlüğü ve Hasan Cevdet'in başyazarlığında tekrar yayına başlamıştır. *Cevdet* gazetesi ikinci dönemde Azerbaycan Demokrat Fırkasının Erdebil organı olarak Türk ve Fars dillerinde yayınlanmıştır. Gazetenin sâhibi Hasan Cevdet döneminin aydın şahsiyetlerinden olmuş, Erdebil'de ilk kez kıraathane, tiyatro salonu ve kursun matbaası tesis etmiştir. Gazete 1946 yılında kapatılmıştır (Mecidi 2003: 95; Tabatabai 1999: 252; Celili 1996: 93; Rüstemova 1993: 46; Uzun 2002: 59-60).

1.16. *Cavanlar* Gazetesi (جوانلار)

Azerbaycan Demokrat Fırkasının gençler kolunun organı olarak Tebriz'de Türkçe yayınlanmıştır. *Cavanlar* haftalık gazetesinin ilk sayısı 25 Ordibeheşt (15 Mayıs) ve son sayısı Azer (Aralık) 1946'da çıkmıştır. E. Uzun yanlış olarak gazetenin 1942'de çıktığını yazmıştır. Gazete Azerbaycan Millî Hükümetinin yıkılmasından sonra kapatılmıştır (Celili 1996: 92-93; Mecidi 2003: 94-95; Ebu Torabiyan 1987; Uzun 2002: 59).

2. Kitaplar

Azerbaycan Millî Hükümeti döneminde Türkçe gazete ve dergi yayınında olduğu gibi Türkçe kitap yayınında da patlama olmuştur. Güney Azerbaycan'da çıkan kitapların büyük kısmı ya tamamen

Türkçe çıkmış, ya da Fars dilinde Azerbaycan'la ilgili olmuştur. Daha önceki dönemlerden farklı olarak Türkçe nesir de şiirin yanı sıra gelişme sürecine girmiştir. En önemlisi ise ilkokullar için "Vatan Dili" adlı altı cilt ders kitabının yayınlanmasıdır. Kitabın birinci sınıf için hazırlanmış birinci cildin ilk bölümü ses ve harflerin öğretimidir. İlk ders 'a آ' ve 't ت' harflerinin yazılışıyla başlar, "at آت" ve "ata آتا" kelimeleri örnek gösterilir ve çocuk ilk dersten itibaren cümle kurmayı ve yazmayı da öğrenir. Bu bölüm kitabın 47. sayfasına kadar devam eder. Azerbaycan Maarif Bakanlığınca hazırlanan bu kitapta kullanılan cümlelerin seçiminde de hassasiyet gösterilmiş, hem atasözleri ve deyimler, hem de Azerbaycan'la ilgili bilgi verilmiştir. Örneğin:

> Səhərimizə hələ çox məktəb lazımdır (s. 33); El gücü, sel gücü (s. 39); Çalısqan adam zərər çəkməz (s. 42); Zâkir Azərbaycan'ın böyük şairidir. (s. 43); Mən Azərbaycan'da yasayıram. (s. 43); Səbr ile halva pisər ey qora səndən – bəsləsən atlas olar tut yarpağından (s. 45); Dalıdan [arkadan] atılan daş topuğa dəyər (s. 46); Zülmlə abad olan, ədllə [adaletle] bərbad olar (s. 46).

Kitabın 2. bölümü metin örneklerinden ibarettir. Metinler şiir ve düz yazı, kısa hikâyeler veya bilmeceler seklinde verilmiştir. Atasözlerinin seçiminde de dikkat gösterildiğini örneklerden anlamak mümkündür:

> Ne tökərəsən asıva [yemeğine] o gələr qaşığıva; Qonsuya umud olan şamsız [akşam yemeğisiz- aç] yatar; Özü yıxılan ağlamaz; Atılan ox geri qayıtmaz [dönmez]; Dostun min isə az, düşmənin bir isə çoxdur (s. 59); Tək əldən səs çıxmaz; Qurd tükünü dəyişər, xasiyətini [huyunu] dəyişməz; Vicdanı olmayanın, imânı da olmaz (s. 65).

İkinci kitap "birinci ders günü" dersiyle baslar. 9. dersten itibaren derslerin sonunda ilgili sorular yazılır. Çocuklara resim çizme ve el isleri öğretilir. Atasözleri ve deyimler 2. kitapta da önemli yere sâhiptir:

> Bir mıx bir nalı, bir nal bir atı, bir at bir mərdi, bir mərd bir eli qurtarar. Qara günün ağ günü də var. Qorxaq gündə yüz yol [kez] ölər, igit [yigit] ömründə bir yol (s. 45).

"Quslar" adlı bir şiirin sonunda dört kelimenin anlamı verilmiştir: neçün: ne üçün; yoqsa: meger; yavuq: yaxın; savuq: soyuq (s. 38). Kitap "21 Azer Bayramı" yazısıyla sona erir. Metinde Azerbaycan Millî Meclisinin kuruluş yıl dönümü anlatıldıktan sonra söyle yazıyor:

> Azərbaycan bizim əziz vətənimizdir. Biz vətənimizi sevirik. Azərbaycan Milli Məclisi bizim ümid evimizdir. Milli Məclisimiz pâydar olacaq. Azərbaycan xalqı [veya xəlqi] onun bayrağı kölgəsində həmişəlik xosbəxt [mutlu] yaşayacaqdır (s. 86).

Üçüncü sınıf için hazırlanmış ders kitabında normal metinlerin yanı sıra hayvanların adları ve bazı belirgin özellikleriyle ilgili bilgi verilmektedir. Meşrutiyet inkılabının iki kahramanı olan Settar Han ve Bağır Han tanıtılır. Vatanla ilgili şiirler yayınlanır ve "az çoxa tâbedir" deyimiyle çocuklara demokrasi dersi verilir. 3. Sınıf ders kitabı toplam 112 sayfadır. Kitabın dördüncü cildi edinilememiştir.

Besinci sınıf için hazırlanan 244 sayfalı ders kitabı Azerbaycan'ın ünlü şairi Ali Ekber (Elekber) Sabir'in tanıtımıyla baslar. Kitabın devamında güneyli-kuzeyli Azerbaycan'ın büyük sair ve yazarları tanıtılmakta, vatan ve ana dili sevgisiyle yazılmış şiir ve nesirlerinden örnekler verilmektedir. Kitabın 164. Sayfasından itibaren "Qonşu Xalqların Müasir Ədəbiyatı" başlıqlı yeni bir bölüm başlar. Bu bölümde Rus yazarlarından Maksim Gorki, Fars şair ve yazarlarından M.T. Meliku'ş-Şuara, Kürt şairlerinden Hejar Şerefkendi, Ermeni şairlerinden Uhanes Gogasiyan'ın tanıtımı ve eserlerinden örnekler verilmiştir. Kitap masallar, bilmeceler ve sözlükle sona erir.

Daha önce de söylendiği gibi, Vatan Dili dersliklerinin yanı sıra aşağıdaki ders kitapları da Azerbaycan Millî Hükümetinin Maarif Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır:

Ekâbir Üçün Ders Kitabı. Maarif Bakanlığı, Tebriz 1946, 64 s.

Cografya, Beşinci Kilas İbtidai Sınıf Üçün. Maarif Bakanlığı, Tebriz 1946, 114 s.

Muxtəsər Dünya Tarixi, Besinci İbtidai Kilas Üçün. Maarif Bakanlığı, Tebriz 1946, 64 s.

Vətən Dili, Ədebî Qəraət Kitabı, Altıncı İbtidai Kilas Üçün. Maarif Bakanlığı Tebriz, 1946, 300 s.

1941-1946 yıllarında Güney Azerbaycan'da özellikle Türkçe çıkan kitapların en önemlileri kronolojik olarak şunlardır (Musevi 1994; Hebibi A. 1997; Meşkur 1996):

Ədebî Əsərlər (şiir ve nesir toplusu), (y.y.y.), Tebriz, 1941.

Etimad M. Mehdi, *Nahar Və'dəsi*, (y.y.y.), Tebriz, 1943.

B. M., *Obaşdan Xoruzu /Sahur Horozu*, (y.y.y.), Tebriz, 1943.

Cəlil Məmməd Quluzadə, İSKİC Yay., Tebriz, 1944.

OZARİ Hasan (1945). *Türkî Təsniflər, bé zemimé-yé xodamûz ve terz-é kûk-é târ ve destgahha / Türkçe Sarkılar, ek olarak: kılavuz, tarın akordu ve makamlar*, Çemen Ârâ Yay., Tebriz.

Şairlər Məclisi, Sairler Meclisi Yay., Tebriz, 1945.

Divân-i Heyran Xanım, İran-Sovyetler Birliği Kültürel İlişkiler Cemiyeti (İSKİC) Yay., Tebriz, 1945.

RÜSTEM, Süleyman (1945), *Şairin Səsi*, Yabancı Dillerde Edebiyat Nesri, Bakü.

Divan-i Möcüz Şəbüstəri, İSKİC Yay., Tebriz, 1945.

FEDAİ (1945). *Bəxtiyarnamə*, İSKİC Yay., Tebriz

EFENDİYEV A. (1946). *Sehne Qrimi (Cavan [genç] aktiyorlara kömek [yardım])*,

Medeniyet Evi Yay., Tebriz

RIZA, Rəsul (1946), *Vefa*, Yabancı Dillerde Edebiyat Nesri, Bakü.

Esasnâmé ve Nézamnâmé-yé Encomen-é Edebi-yé Azerbaycan /Azerbaycan Edebî Encümeni'nin Tüzüğü, (y.y.y.), Tebriz, 1946.

Sonuç

Azerbaycan Millî Hükümeti dönemi, Güney Azerbaycan'da Türkçe basın ve yayın faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olmuştur. Bu dönemde basılan gazete, dergi ve kitaplar, Azerbaycan'ın millî kimliğini ve kültürel mirasını koruma ve geliştirme amacını taşımış, halkın bilinçlenmesine ve millî değerlere sahip çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu yayınlar, aynı zamanda Azerbaycan Millî

Hükümeti'nin politikalarını ve hedeflerini geniş kitlelere ulaştırmada önemli bir araç olmuştur.

Güney Azerbaycan'da bu dönemdeki basın ve yayın faaliyetleri, günümüz Azerbaycan'ının kültürel ve entelektüel mirasının şekillenmesinde büyük bir rol oynamış, Türkçe dilinin ve Azerbaycan kültürünün yaşatılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Kaynaklar

AHUNDOV, Nazim (1979). *Azerbaycan Tanz Ruznâmeleri*, Ferzane Yay., Tahran.

BROWNE, Edward (1959). *Târix-é Matbuat ve Edebiyat-é İran*, Kânun-é Marefet.

CEVADİ, H., BAHADURİ, A. (1999), "Cenubi Azerbaycan'da Ana Dilinde Eserlerin Çap ve Nesr Tarixi 3, Meşrûteden Sonra, Pehlevi Hâkimiyeti ve Demokrat Firgesi Dövrü, *Azerbaijan International*, 7.1, Spring, USA.

EBU TORABİYAN, Hüseyin (1987). *Metbûat-é -ran Ez Sehriver-é 1320 Ta 1326 / Ekim 1941'den 1947'ye Kadar -ran Basını*, Ettelaat Yay., Tahran.

GÖKDAG, A. B.; HEYET, M. R. (2004). "İran Türklerine Kimlik Meselesi", *Bilig*, sayı 30: 51-84, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.

HABİBİ, A., Nahid (1997). *Kétabsénasi-yé Azerbaycan / Azerbaycan Kitap Bibliyografyası*, Milli Kütüphane Yay. Tahran.

MECİDİ, S. (1996). *Dânésnâmé-yé Matbuât-é Azerbaycan / Azerbaycan Basını Üzerine Risâle*, Mehd-i Azadi Yay., Tebriz.

MEŞKUR, M M. Cevat (1996). *Nezeri Bé Târix-é Azerbaycan / Azerbaycan Târihine Bir Bakış*, Kehkesan Yay., Tahran.

MURADİ, Ali (2003). *Ez Zéndân-é Réza Xan Tâ Sedr-é Férqé-yé Démokrat-é Azerbaycan /Rıza Han Hapishanesinden Azerbaycan Demokrat Fırkası'na Kadar*, Ovhedi Yay., Tahran.

MUSEVİ, N. (1994). *Kétabsenasi-yé Tôsifi-yé Asâr-é Môcûd yâ Monteséré Bé Zeban-é Torki-yé Azerbaycani Der İran: Ez Çap-é Sengi Ta 1370 / İran'da Azerbaycan Türkçesinde Yayınlanan Eserlerin Açıklamalı Bibliyografyası: Tas Basmadan 1991'e Kadar*, İran Millî Kütüphanesi Yay., Tahran.

MUSTAFAYEV, V. (1998). *Cenubî Azerbaycan: Millî Şuur*, Murtezevi Matbaası, Köln.

RAHİMLİ, E. (2003). *Güney Azerbaycan'da Millî Demokratik Harekat (1941-1946)*, MEQA Yay., Bakü.

RÜSDİYE, Mirza Hasan (1894). *Veten Dili*, Nizâmiye Medresesi Matbaası, Tebriz.

RÜSTEMOVA, S. (1993). *Azerbaycan Dövri Matbuatı*, Azerbaycan Bilimler Akademisi Yay., Bakü.

TABATABAİ, M. S. (1999). *Rahnéma-yé Metbuat-é İran (1925-1978) / İran Basını Kılavuzu (1925-1978)*, Merkez Motalet ve Tahqiqat-é Résaneha, Tahran.

UZUN E. (2002). *Güney Azerbaycan Basın Tarihi*, Türk Ocağı Trabzon Şubesi Yay., Trabzon.

Yay., Tahran.

Mehmet Rıza HEYET https://orcid.org/0000-0003-3336-6597

Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dr. Öğretim Üyesi.

E-Posta: mrheyet@gmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 20 Şubat 2024

Yayına Kabul edildiği tarih: 10 Mart 2024

E-yayın tarihi: 5 Haziran 2024

Çıktı sayfa sayısı: 18

Kaynak sayısı: 17

Nasirülmülk

Mehmet Emin RESULZADE, Çev.: Ferhad NOBEXT

نایب‌السلطنه از لحاظ خلق و خوی و پوشاک نیز ساده و بی‌تکلف بود. زمانی که در ایران حضور داشت، لباس یقه‌دار نمی‌پوشید. در این باره یک روایتی بین مردم نیز وجود داشت که ناصرالملک پس اتمام تحصیلات در آکسفورد به حضور ناصرالدین شاه رسید. شاه به محض دیدن وی پایش را به زمین می‌کوبد و از وی می‌پرسد که این چیست که تو گردنت؟ از آن روز به بعد دیگر ناصرالملک یقه نمی‌پوشد. این روایت شاید هم مبالغه‌آمیز باشد. اما در هر حال مثالی برای اینکه ناصرالملک تا حدودی احتیاط خود را از دست نمی‌داد و بیشتر به دلیل همین احتیاط‌ها بود که اکثر دوران نایب‌السلطنگی خود را در اروپا سپری کرد.

م. ا. رسول‌زاده

اقبال، شماره ۳۹۱، ۲۱ ژوئن ۱۹۱۳

Farhad NOBAKHT

Araştırmacı.

E-Posta: farhadnobakht820@yahoo.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: Ocak 2021

Yayına Kabul edildiği tarih: 25 Haziran 2022

E-yayın tarihi: 5 haziran 2024

Çıktı sayfa sayısı: 13

Kaynak sayısı: 1

سطور نیز یکی از اعضای این هئیت بود. ناصرالملک ما را در یکی از اتاق‌های مزّین کاخ گلستان به حضور پذیرفت. با اینکه در اطرافش صندلی هم بود ولی به رسم معمول شرقی روی زانو نشست و ما هم نشستیم. [ناصرالملک] عادتش این بود که شرقی‌ها را با آداب و رسوم شرقی بپذیرد. در باب اهمیت مطبوعات نطقی طولانی ایراد کرد. سخنرانی به قدری لطیف بود که...«تداخل و ترکیب رنگ‌ها تأثیری برای ما ندارد؛ بلکه غلظت و تکرار آن برای ما تأثیر دارد». در این باره قطره آب را مثال زد که در نهایت پاکی و صافی می‌تواند سنگ را سوراخ کند.

انشاء وی نیز اینگونه بود و یادداشت‌های ارسالی به مجلس را خود می‌نوشت: چقدر استادانه و عالمانه می‌نوشت. درست است که این مزایا برای یک دولتمرد یک نعمت است اما برای یک دولتمرد به غیر از این‌ها چیزهای دیگری نیز لازم است و آن نیز عزم و جسارت است. تا زمانی که عزم و جسارت نباشد، چیزهای ذکر شده هم بی‌فایده خواهد بود. یک دولتمرد اگر عزم و جسارت نداشته باشد، استادی یک دارالفنون اولی‌تر از ریاست بر یک دولت است.

در اینجا نیز بی‌عزمی و ترس و احتیاط ناصرالملک باعث شد که او کار آن‌چنانی نتواند انجام دهد. همه چیز را می‌خواست انجام دهد، به شرطی که مسئولیت مادی و معنوی آن را بر عهده نگیرد و باالطبع این نیز ممکن نیست. بزرگان گفته‌اند: کسی که می‌خواهد ماهی بگیرد باید خودش را به آب سرد نیز بیندازد. کسی که این را متوجه نشود مشکل است که بتواند یک مملکت را اداره کند. چندی پیش سعدالدوله مرتجع که عفو شده و به تهران آمده بود، همزمان با تصمیم ناصرالملک به استعفا قصد داشت جای ناصرالملک را بگیرد که موفق نشد. از آن گذشته، سردار اسعد هم که نامزد نایب‌السلطنگی بود، کور شد و عین الدوله و دیگر نامزدها نیز به دلایلی نتوانستند در این سمت قرار گیرند. به خاطر همین بازهم به ناصرالملک احتیاج پیدا شد و این احتیاج باعث شد که از وی بخواهند به ایران برگردد. در هرحال ماندن ناصرالملک در سمت نایب‌السلطنگی با وجود همه نواقص ذکر شده به نفع ایران است؛ چون کاندیدای مشهوری مانند او وجود ندارد. او هر چه باشد یک مشروطه‌خواه است و مخالف افتتاح مجلس نخواهد شد و خواهان ترقی کشور است.

ناصرالملک همزمان یکی از ملکداران و ثروتمندان نیز به شمار می‌رفت. در منطقه همدان صاحب زمین‌های زیادی بود. در تهران نیز صاحب یک خانه زیبا بود. با وجود ثروت زیاد همانند دیگر رجال ایران اسرافکار نبود تاجایی که در این باره تفاسیری مربوط به خساست وی نیز وجود دارد.

تمام مقدرات مملکت مجلس مبعوثان و حکومت مسئول هستند و وی به لحاظ قانونی مسئول هیچ چیزی نیست. در جوابِ تلگراف‌های تبریک که از اطراف کشور برای وی می‌رسید، اگر نکته‌ای برخلاف عملکرد وی قید می‌شد، جواب می‌داد که: «من هیچ حقی و مسئولیتی ندارم». روزنامه‌های مخالف نایب السلطنه نیز از توصیه‌های وی مبنی بر تشکیل اکثریت در مجلس حمایت و تشویق می‌کردند. در نهایت با رهبری اعتدالیون یک فراکسیون اکثریت به نام «هیئت موتلفه» تشکیل شد. این فراکسیون سپهدار را به صدارت انتخاب کرد. کابینه سپهدار بلافاصله دموکرات‌ها را تحت تعقیب قرار داد که درباره نتیجه این تعقیب قصد نداریم در این مقاله صحبت کنیم؛ زیرا مقاله طولانی می‌شود. اما سپهدار با حزب اکثریت نیز نتوانست سازگاری داشته باشد و با خارج شدن از مجلس مبعوثان یکسره «پیش به سوی فرنگستان» گفت و تا انزلی هم آمد. بعد وقایعی مانند واقعه شوستر و انحلال مجلس دوم و خانواده محمدعلی شاه و دیگر مسائل پیش آمد که تفصیل آن‌ها خارج از توان مقاله ما است.

ناصرالملک نه به طور رسمی اما در باطن نسبت به دموکرات‌ها کم لطف بود. زمانی که در تهران حضور داشت یک ترس دائمی بر وی حاکم شده بود. موقع بیرون آمدن محافظان ارمنی و سایر ژاندارم‌ها اطراف وی را احاطه می‌کردند. شب‌ها بر بالای خانه خود نیز نگهبان می‌گذاشت. دلیل این همه ترس دموکرات‌ها بود و از آن‌ها می‌ترسید. تضمینات متعدد دموکرات‌ها نیز بی‌فایده بود؛ می‌ترسید که می‌ترسید. حتی موقع بازگشت از اروپا هیئت استقبال کننده دموکرات‌ها را نیز با کمال احتیاط پذیرفت. [اما] این ترس شکل شبهه‌انگیزی به خود گرفت و برای هر کسی معلوم بود که ناصرالملک عمداً خودش را ترسان نشان می‌دهد تا از این طریق اعتبار دموکرات‌ها را در میان افکار عمومی پایین آورد. این ترس‌ها از خطاهای سیاسی وی به شمار می‌رود؛ زیرا ناحق و مضحک بود. اگر چنین خطاهایی نداشت، موقع قبول نیابت سلطنت بهتر می‌توانست از نفوذ سیاسی خود استفاده کند اما نتوانست این را انجام دهد. مملکت به هر بلایی گرفتار شد ولی نتوانست جلو هیچ یک از این‌ها را بگیرد. ناصرالملک ناطق و منشی خوبی بود. دو بار به حضورش مشرف شده و از سخنانش ملتذذ شدم. ملاقات اول قبل از نایب‌السلطنگی بود و ملاقات دوم نیز در زمان نایب‌السلطنگی وی صورت گرفت. ناصرالملک اصالتاً به طایفه قراگوزلو همدان منسوب بود و ترکی هم صحبت می‌کرد. سخنانش به قدری سلیس بود که می‌توانست هر کسی حتی مخالفانش را نیز تسخیر کند. صحبت‌هایش همانند درس دادن معلم با وجود نازکی و ملایمت شاعرانه، طولانی بود. هنگامی که تازه به نایب‌السطنگی انتخاب شده بود، از طرف مطبوعات تهران هیئتی به منظور تبریک پیش وی رفته بود. نگارنده عاجز این

کابینه شرکت داشت و حتی در مجلس مبعوثان هم تأثیرگذار بود. اما مشارکت ناصرالملک در حیات سیاسی ایران آن هم به صورت یک شخص غیر مسئول نتیجه‌ای برخلاف تصورات وی در برداشت. زیرا یکی از دو جریانی که به‌تدریج در ساختار سیاسی حکومت بوجود آمده بود و ناصرالملک را که زمانی از خود می‌دانست، وی را مخالف مرام و مسلک خود دید. از اینجا بود که سوء تفاهمات شروع شد و ناصرالملک دیگر به عنوان یک شخص بی‌طرف حکومتی شناخته نمی‌شد. کسانی بودند که او را بانی فرقه اعتدالیون می‌دانستند. هنگامی که فرقه‌ها از حالت پنهانی به صورت آشکار ظهور کردند، اعتدالیون در یک طرف و دموکرات‌ها نیز در طرف دیگر قرار گرفتند. با آشکار شدن رقابت ناسالم، علمای نجف مسلک سیاسی سیدحسن تقی‌زاده را تکفیر کردند. گفته می‌شد که ناصرالملک نیز در این دست داشت. اما ناصرالملک در هر مناسبتی که پیش می‌آمد، این را تکذیب می‌کرد و برای اثبات گفته خود، بعدها که نیابت سلطنت را به عهده گرفت، تقی‌زاده را که در استانبول بود [به ایران] دعوت کرد و با جواب های دو پهلو از زیر کار در رفت.

در هر حال، ناصرالملک پس از مدتی، بیماری پسرش در سوئیس را بهانه کرده و دوباره به اروپا سفر کرد. در غیاب او بعضی وقایع در تهران روی داد؛ مبارزات و کشمکش‌ها بین اعتدالیون و دموکرات‌ها شدیدتر شد. در این میان بعضی وقایع خونین نیز روی داد که حسن ختام آن حوادث پارک اتابک و محکومیت ستارخان و باقرخان می‌باشد. مدتی بعد عضدالملک ملقب به «شیخ‌القاجار» نیز از دنیا رفت. دوباره لزوم انتخاب نایب‌السلطنه به میان آمد. این بار نیز ناصرالملک نامزد نیابت سلطنت می‌شود. اما دیگر مثل قبل اتفاقی درباره وی وجود نداشت که از تفصیل آن صرف‌نظر می‌کنیم. انتخاب‌کنندگان به دو دسته تقسیم می‌شوند. اعتدالیون به ناصرالملک و دموکرات‌ها به رئیس کابینه وقت مستوفی‌الممالک رأی دادند و طرفدارن ناصرالملک اکثریت را بدست آورده و به ناصرالملک تلگراف می‌زنند. اما ناصرالملک با اشاره به سیاست بی‌طرفی نایب‌السلطنگی از نقش رقابت‌های حزبی و گروهی در انتخاب وی به این مقام شکایت می‌کند. این بار همه احزاب موافق و مخالف جمع شده و در تلگرافی به صورت مشترک رضایت خودشان را با نایب‌السلطنگی وی اعلام کردند. سرانجام با تأخیر زیادی ناصرالملک به تهران می‌آید و با احتیاط و تدابیر زیادی نایب‌السلطنگی را قبول می‌کند.

وی در نطق‌های اولین روزهای نایب‌السلطنگی هم در برابر هیئت‌هایی که برای تبریک آمده بودند و هم در مجلس مبعوثان همیشه به یک نقطه تأکید می‌کرد که اگر در مجلس ملی حزب اکثریت بوجود نیاید، امور حکومت درست نمی‌شود. ناصرالملک همچنین تأکید می‌کرد که در

از مشروطه] نتوانست همانند موقعیتی را که در مدارج علمی بدست آورده بود، موفق شود و در واقع فردی نبود که بتواند خود را با شرایط آن موقع وفق دهد. مدتی بعد مشروطه آمد و ناصرالملک در جمع مشروطه‌خواهان قرار گرفت.

با تحقیق در سال‌های اول مشروطه ناصرالملک را در میان مؤسسان چپ‌گرایی می‌بینیم. زمانی که با اصرار مجلس، محمدعلی شاه مخلوع به تشکیل یک کابینهٔ لیبرال مجبور می‌شود، ناصرالملک نیز وزارت مالیه این کابینه را به عهده می‌گیرد. در مدت کوتاهی ناصرالملک اقدامات و پروژه‌های باارزشی برای امور مالی ایران آماده می‌کند اما این کار وی زیاد به درازا نکشید. بعد از شروع ارتجاع محمدعلی‌شاه و به توپ بستن مجلس، محمدعلی شاه از ناصرالملک مبلغ زیادی به منظور مصارف لشکری طلب می‌کند؛ اما ناصرالملک به دلیل مغایرت آن با قانون اساسی درخواست شاه را رد می‌کند. بلافاصله پس از رد درخواست شاه، ناصرالملک به دستور محمدعلی شاه بازداشت می‌شود. با دخالت سِر ادوارد گری وزیر خارجه انگلیس ناصرالملک از چنگال محمدعلی‌شاه آزاد و تا انزلی توسط محافظان سفارت انگلیس مشایعت می‌شود.

از آن روز به بعد اعتبار ناصرالملک در میان ملت و مشروطه‌خواهان دو چندان می‌شود و او نیز همانند دیگر مجاهدان مشروطه مجبور به اقامت در اروپا می‌شود. در سال ۱۹۰۹ مشروطه‌خواهان تهران را فتح و با خلع محمدعلی‌شاه احمدشاه را به جای وی منصوب می‌کنند. با توجه به سن کم احمدشاه از طرف حکومت موقت شخصی سالخورده و طرفدار مشروطه از خاندان قاجار به نام عضدالملک به طور موقت به نیابت سلطنت تعیین شد. بعد از افتتاح مجلس ملی لزوم انتخاب نایب‌السلطنهٔ رسمی احساس شد. در این هنگام ناصرالملک نیز از اروپا به تهران بازگشته بود. همه نمایندگان بدون استثنا خواستار تعیین ناصرالملک به سمت نیابت سلطنت بودند. همه مطبوعات و ملت نیز طرفدار وی بوده و او را دوست داشتند. بیشتر از همه دموکرات‌ها نیز از نایب‌السلطنگی ناصرالملک حمایت می‌کردند. اما او [ناصرالملک] با وجود حمایت تمام محافل سیاسی از وی، به دلیل اینکه عضدالملک در این سمت قرار داشت، از قبول نایب السلطنگی امتناع کرد و مجلس ملی نیز خواسته یا ناخواسته عضدالملک را به نیابت سلطنت انتخاب کرد.

ناصرالملک گذشته از نایب‌السلطنگی از پذیرش مقام صدراعظمی نیز که سردار اسعد و سپهدار بدان تأکید داشتند، امتناع کرد. وزارت را نیز قبول نکرد و گفت: «من بی‌طرفانه در یک گوشه‌ای می‌مانم و تا حد امکان از دولت‌های خارجی برای حکومت کمک می‌گیرم». در واقع او در عین حال که در هیچ کاری مشغول نبود، در همه کارها حضور داشت و در اکثر جلسات

ناصرالملک یکی از دانشجویانی بود که در زمان ناصرالدین شاه به اروپا فرستاده شد. ناصرالدین‌شاه در آن موقع قصد داشت به اهالی این‌گونه نشان دهد که دادن پست و سمت به دانشجویان تحصیل کرده اروپا با هزینه شاه بی‌فایده است؛ مثلاً «محمودخان[۲]» را که در رصدخانه پاریس تحصیلات خوبی بدست آورده و یک ستاره جدید به نام «محمودیه» نیز کشف کرده بود، به تهران فرا خواند و در [اداره] تلگراف به کار گرفت. ناصرالملک هم هر چند که در تگرافخانه فعالیت نکرد، اما او هم نتوانست علم و معلومات خود را در فعالیت‌های مفیدی به کار گیرد.

بعضی‌ها فکر می‌کنند که فرقه‌گرایی و احزاب فقط در کشورهای مشروطه وجود داشته و در کشورهای استبدادی چنین چیزی وجود ندارد. این گونه ملاحظات هر چند که در بادی امر درست به نظر آید اما در حقیقت این‌گونه نیست. در دربارهای کشورهای استبدادیِ شرقی نیز همیشه احزاب و جریاناتی وجود داشته و دارند. فتنه‌های درباری در اینجا نیز به‌وجود می‌آید. بعد از ناصرالدین‌شاه و در دوره مظفرالدین‌شاه، در ایران نیز دو جریان در مقابل یگدیگر شکل گرفت که در مقاطع مختلف جای خود را با یکدیگر عوض می‌کردند. گروه طرفداران انگلیس به رهبری امین‌الدوله و مخالفان آن را گروه امین‌السلطان[۳] تشکیل می‌دادند. هنگامی که امین‌الدوله به صدارت برگزیده می‌شد، تمام طرفداران خود را نیز سرکار می‌آورد. وزراء، حاکمان و دیگر مقامات بلندپایه را عوض کرده و جای آن‌ها طرفداران انگلیس روی کار می‌آمدند. هنگامی که گروه امین‌السلطان که برای برانداختن آنان تلاش می‌کرد، فتنه‌ها شروع می‌شد. گروه امین‌السلطان هم که سرکار می‌آمد، برعکس امین‌الدوله عمل می‌کرد. ناصرالملک هم از طرفداران امین‌الدوله به شمار می‌رفت. ناصرالملک در دوره صدارت امین‌الدوله مدتی به عنوان والی کردستان فعالیت کرد. او چه در دورهٔ والیگری [در کردستان] و چه در دورهٔ استبداد [قبل

[۲] - میرزا محمودخان قمی در سال ۱۲۵۰هـق/ ۱۲۱۳ هـش متولد شد. پس از اتمام تحصیلات مقدماتی وارد دارالفنون شد و دو سال بعد به همراه عده‌ای از دانشجویان به اروپا فرستاده شد. دراین میان میرزا محمود خان به پاریس رفت و در علم نجوم به تحصیل پرداخت. وی نخستین ایرانی است که در رشته نجوم تحصیلات دانشگاهی داشت. میرزا محمودخان پس از هفت سال به کشور بازگشت اما ناصرالدین شاه به جای اینکه از دانش و تخصص وی استفاده کند، وی را در تلگرافخانه به کار گرفت و مدتی ریاست آن را برعهده داشت. میرزا محمود در دوره مجلس اول مشروطیت به نمایندگی مجلس نیز انتخاب شده بود. وی در نهایت در سال ۱۲۹۹هـش در سن ۸۹ سالگی درگذشت.

[۳] – به نظر می‌رسد که رسول‌زاده به علت اینکه تحت فشار روسیه قرار نگیرد، از کلمه طرفدارن روسیه برای گروه امین‌السلطان خوداری کرده است.

Nasirülmülk
Mehmet Emin RESULZADE, Çev.: Ferhad NOBEXT

ناصرالملک

جناب نایب‌السلطنه ناصرالملک که مدتی زیادی است در اروپا به سر می‌برد، چند روز پیش وارد پترزبورگ شد و به همراه وزیر خارجه روسیه «سازانوف» و وزراء دیگر در جلسه مهمی حضور پیدا کرد. از همین جلسه نیز شایعاتی دربارۀ بازگشت ناصرالملک به ایران در مطبوعات انتشار یافت. حتی در باکو نیز انتظار می‌رفت که ناصرالملک امروز یا فردا به ایران عزیمت کند. اما این انتظار بی‌نتیجه بود و جناب نایب‌السلطنه دوباره به پاریس عزیمت کردند. بنابر گزارش‌های مطبوعات، ناصرالملک از پاریس به لندن رفت و عزیمت دوبارۀ وی به ایران نیز در پاییز از طریق پاریس به پترزبورگ و از آنجا نیز به ایران خواهد بود.

از مدتی پیش معلوم بود که ناصراالملک قصد دارد به‌طور کامل از نایب‌السلطنگی استعفا دهد. در آن موقع ناصرالملک به دلیل اوضاع سیاسی موجود، حضور دوباره در ایران را مساعد نمی‌دید و با وجود اصرار فراوان از رفتن به تهران امتناع و اعلام کرد که در صورت لزوم حاضر است استعفا بدهد. اما الان اینگونه نیست؛ زیرا از یک طرف حکومت ایران قصد دارد نایب‌السلطنه را تحت هر شرایطی به ایران آورده و از طرف دیگر دیپلماسی روس و انگلیس نیز کسی را جز ناصرالملک برای تصدی مقام نایب‌السلطنگی مناسب نمی‌بینند. احتمال می‌رود سفر چند روز پیشِ مستوفی‌الممالک از وزرای ایران به اروپا از راه باکو نیز به منظور دعوت ناصرالملک به ایران صورت گرفته و او توانسته باشد در جلسه ذکر شده پترزبورگ نظر نایب‌السلطنه برای بازگشت به ایران را جلب کند. در این صورت ناصرالملک که در تاریخ انقلاب ایران جایگاه خیلی مهمی دارد، دوباره توجه همگان را به خود جلب خواهد کرد. بنابراین جا دارد که ناصرالملک را نیز تا آنجا که اطلاع داریم به خوانندگان خود معرفی کنیم.

ناصرالملک قبل از هر چیز یک عالم نادر و استثنایی است. او از یک طرف با علوم شرقی و اسلامی و به سه زبان مهم اسلام یعنی عربی، فارسی و ترکی تسلط آشنایی داشته و از طرف دیگر نیز همانند یک عالم اروپایی است. در آکسفورد تحصیلات خود را به پایان رساند و با وزیر خارجه فعلی انگلیس و وزرای دیگری مانند سِر ادوارد گری و لرد اِسکوایس[1] همکلاس بود. زبان انگلیسی را همانند زبان مادری‌اش صحبت می‌کرد، فرانسوی را کامل می‌دانست و به زبان روسی هم صحبت می‌کرد.

[1] - منظور جورج اسکوایس (George Askwith) حقوقدان مشهور انگلیس در سال‌های بین ۱۹۱۱ تا ۱۹۱۹.

تجربه کرده بود. تحصیل در آکسفورد و ارتباط و آشنایی با بزرگانی چون «سر ادواردگری» به منزله آغاز مهمترین برهه از حیات سیاسی و اجتماعی اوست. پس از بازگشت به ایران ناصرالملک در کابینه‌های مختلفی سمت وزارت مالیه را عهده‌دار بود و یک بار نیز به عنوان رئیس‌الوزاء انتخاب شد. تقریباً همه منابع متفق‌القولند که ناصرالملک در سرو سامان دادن به اوضاع مالیه کشور کارهای مهمی انجام داده و نخستین کسی بود که بوسیله مجلس بودجه‌ای برای کشور تدوین کرد. با این وجود ناصرالملک نیز به مثابه دیگر سیاستمدران و روشنفکران عصر خود از نکات ضعف قابل توجهی برخوردار بودند. مقاله رسول-زاده درباره ناصرالملک که در ژوئن ۱۹۱۳ در روزنامه *اقبال* باکو چاپ شد، در کنار تحلیل‌های روشن وی از ویژگی‌ها، خصوصیات و اقدامات ناصرالملک، به لحاظ ارائه اطلاعات مهم و دستِ اول از رقابت و کشمکش اعتدالیون و دموکرات‌ها نیز از اهمیت تاریخی برخوردار است.

مقاله رسول‌زاده درباره ناصرالملک که همزمان با تحرکات داخلی در ایران به منظور انتخاب ناصرالملک به نایب‌السلطنگی احمدشاه منتشر شد، از دو جنبه اهمیت زیادی دارد. اول اینکه رسول‌زاده خود از نزدیک ناصرالملک را دیده و با افکار و اندیشه و عملکرد وی آشنایی کامل داشت. دوم اینکه این مقاله در خارج از ایران و با رویکرد تحلیلی - انتقادی نوشته شده است و چاپ چنین مقالاتی در ایران آن موقع ممکن نبود؛ تحت تأثیر این فضا است که رسول‌زاده در این مقاله آشکارا از عملکرد ناصرالملک در تلاش برای کم اعتبار نمودن دموکرات‌ها انتقاد می‌کند و تلاش وی در راستای فرار از مسؤلیت را مورد انتقاد قرار می-دهد. هر چند که برخی از انتقادات رسول‌زاده علیه ناصرالملک می‌تواند ناشی از تمایل و دلبستگی شدید رسول‌زاده نسبت به دموکرات‌ها باشد، اما علیرغم همه انتقادات، رسول‌زاده در این مقاله قضاوت منطقی خود را زیر پا نگذاشته و با اشاره به برخی ویژگی‌های مثبت ناصرالملک و با در نظر گرفتن شرایط آن روز جامعه ایران، وی را تنها فرد شایسته برای تصدی منصب نایب‌السلطنگی می‌داند.

فرهاد نوبخت

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 107-119
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

توضیح مترجم:

تحولات ایران در دوره مشروطیت و نقش و اهمیت بازیگران سیاسی آن دوره، از گذشته تا به امروز همواره ذهن برخی از بزرگترین محافل مطبوعاتی و روشنفکری را به خود مشغول داشته است. یکی از مهمترین محافل مطبوعاتیِ قفقاز که تحولات ایران در دوره مشروطیت را با جدیت دنبال می‌کرد، روزنامه *اقبال* و محمدامین رسول‌زاده بود.

اقبال از معدود نشریات قفقازی در ربعِ اول قرن بیستم بود که در شمارگان نسبتاً بالایی انتشار یافت. شماره اول این نشریه در ۶ مارس ۱۹۱۲ به مدیریت ابراهیموف در مطبعه برادران اوروجوف در باکو به چاپ رسید و پس از ۹۲۳ شماره در۲۷ آوریل ۱۹۱۵ متوقف شد. *اقبال* توجه بیشتری به مسائل اجتماعی و فرهنگی ترک‌ها می‌نمود و به نظر می‌رسد که این عامل نقش مهمی در تداوم انتشار آن داشت. محمدامین رسول‌زاده سردبیر و از ارکان اصلی این روزنامه بود و نقش محوری در مدیریت محتوای آن داشت. هر چند که تمرکز *اقبال* و شخصِ رسول‌زاده بیشتر حول و حوش مسائل فرهنگی و ادبی ترک‌های قفقاز بود، اما حضور دو ساله رسول‌زاده در بطن تحولات انقلاب مشروطیت ایران و دلبستگی به سرنوشت دموکرات‌ها، نمی‌توانست مانع توجه وی به تحولات دوره مشروطیت ایران شود. از مهمترین مسائل مربوط به ایران که اکثراً با قلم رسول‌زاده و در مواردی با عنوان «ایران ایشلری» (امورات ایران) چاپ می‌شدند، توجه وی به نقش بازیگران و سیاستمداران ترک در تحولات دوره مشروطیت ایران است. ابوالقاسم خان قراگوزلو ملقب به ناصرالملک و نایب السلطنه احمدشاه یکی از چهره‌های مهم در تحولات انقلاب مشروطیت ایران است که توجه *اقبال* و رسول‌زاده را به خود جلب نموده بود.

ناصرالمک فرزند احمدخان و نوه محمودخان ناصرالملک (فرمانفرما) از جمله رجال مهم سیاسی است که حیات سیاسی و اجتماعی چهار پادشاه ترکِ قاجار یعنی ناصرالدین‌شاه، مظفرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه و احمدشاه را از نزدیک

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 107-119
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

ناصرالملک

● **محمد امین رسول‌زاده**

اؤن‌سؤز ترجمه: فرهاد نوبخت[۱]

چکیده: محمدامین رسول‌زاده سردبیر و از ارکان اصلی روزنامه *اقبال* بود و نقش محوری در مدیریت محتوای آن داشت. هر چند که تمرکز *اقبال* و شخصِ رسول‌زاده بیشتر حول و حوش مسائل فرهنگی و ادبی ترک‌های قفقاز بود، اما حضور دو ساله رسول‌زاده در بطن تحولات انقلاب مشروطیت ایران و دلبستگی به سرنوشت دموکرات‌ها، نمی‌توانست مانع توجه وی به تحولات دوره مشروطیت ایران شود. از مهمترین مسائل مربوط به ایران که اکثراً با قلم رسول‌زاده و در مواردی با عنوان «ایران ایشلری» (امورات ایران) چاپ می‌شدند، توجه وی به نقش بازیگران و سیاستمداران ترک در تحولات دوره مشروطیت ایران است. ابوالقاسم خان قراگوزلو ملقب به ناصرالملک و نایب السلطنه احمدشاه یکی از چهره‌های مهم در تحولات انقلاب مشروطیت ایران است که توجه *اقبال* و رسول‌زاده را به خود جلب نموده بود.

محمد امین رسول‌زاده طی نوشتاری در این روزنامه، به بررسی شخصیت و فعالیت‌های سیاسی ناصرالملک پرداخته و با نگاهی بی‌طرفانه و منصفانه ضمن ذکر استعدادها و ویژگی‌های منحصربفرد ناصرالملک، انتقاداتی نیز بر او وارد کرده است. این نوشتار، ترجمه مقاله‌ای است که محمد امین رسول‌زاده با عنوان «ناصرالملک» در روزنامه اقبال به چاپ رسانده است.

کلیدواژه‌ها: محمد امین رسول‌زاده، ابوالقاسم خان قراگوزلو (ناصرالملک)، روزنامه اقبال، قاجار، نایب‌السلطنه.

[۱] ایمیل: farhadnobakht820@yahoo.com

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss.107-119
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Nasirulmulk

• Mahmat Amin RASOULZADE

Preface and Translation: Farhad NOBAKHT [1]

Abstract: Mahmat Amin Rasoulzadeh, the chief writer of the newspaper *Iqbal* and one of the main directors of the newspaper, played an important role in the preparation of the newspaper's content. Although the *Iqbal* newspaper and Mahmat Amin Rasoulzadeh himself focused on the cultural and literary issues of the Caucasian Turks, Rasoulzadeh's close participation for two years during the Iranian Mahshrouteh (Constitutional) Revolution and his loyalty to the Democrats prevented him from remaining indifferent to the Iranian Mashrouteh events. The role of Turkish politicians and political actors in the developments of the Iranian Mashrouteh Period has been given wide coverage in the articles about Iran, most of which were written by the Rasoulzadeh and sometimes published under the title of "Iranian Affairs". One of the personalities that attracted the attention of İqbal newspaper and Mahmat Amin Rasoulzadeh was Ahmad Shah's regent, Ebulqasim Khan Qaragozlu, known as Nasirulmulk.

Rasoulzadeh, in an article he wrote in this newspaper, examined Nasirulmulk's personality and political activities, touched on his abilities and unique features with an impartial and fair point of view, and also expressed his criticisms towards Nasirulmulk. This article is the Persian translation of the article written by Mahmat Amin Rasoulzadeh under the name "Nasirulmulk" and published in the *İqbal* newspaper.

Key words: Mahmat Amin Rasoulzadeh, Abulqasim Khan Qaragozlu (Nasirulmulk), İqbal newspaper, Kajar, Regent (Naibussaltana).

[1] Email: farhadnobakht820@yahoo.com

وارلیق
VARLIQ
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 107-119
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Nâsırulmülk

• Mehmet Emin RESULZADE

Önsöz ve Çeviri: Ferhad NOBAKHT [1]

Özet: Mehmet Emin Resulzade, *İkbal* gazetesinin baş yazarı ve gazetenin asıl yöneticilerinden olup gazete içeriğinin hazırlanmasında önemli role sahipti. *İkbal* gazetesi ve bizzat Mehmet Emin Resulzade'nin en çok yoğunlaştığı konu Kafkasya Türklerinin kültürel ve edebi meseleleri olsa da, Resulzade'nin İran Meşrutiyet Devrimi sırasında iki yıl boyunca yakından iştirak etmesi ve Demokratlara olan bağlığı, onun Meşrutiyet dönemi İran olaylarına kayıtsız kalmasına engel oluyordu. Çoğu Resulzade'nin kaleminden çıkan ve kimi zaman "İran İşleri" başlığıyla yayınlanan İran'la ilgili yazılarda İran Meşrutiyet dönemi gelişmelerinde Türk siyasetçilerin ve siyasi oyuncuların rolüne geniş yer verilmiştir. *İkbal* gazetesi ve Mehmet Emin Resulzade'nin dikkatini çeken şahsiyetlerden biri de Ahmet Şah'ın nâibüssaltanası, Nâsırulmülk lakabıyla bilinen Ebülkasım Han Karagözlü olmuştur.

Resulzade, bu gazetede kaleme aldığı bir yazıda Nâsırulmülk'ün kişiliği ve siyasi faaliyetlerini inceleyerek, tarafsız ve adil bir bakış açısı ile onun yetenekleri ve kendine özgü özelliklerine değinmekle birlikte, Nâsırulmülk'e yönelik eleştirilerini de dile getirmiştir. Bu yazı, Mehmet Emin Resulzade'nin "Nâsırulmülk" adı ile kaleme aldığı ve *İkbal* gazetesinde yayınlattığı makalenin Farsça çevirisidir.

Anahtar sözcükler: Mehmet Emin Resulzade, Ebülkasım Han Karagözlü (Nâsırulmülk), İkbal gazetesi, Kacar, Naibüssaltana.

[1] E-posta: farhadnobakht820@yahoo.com

وارلیق
VARLIQ
Dil, ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2022: 30(4), ss. 107-119
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Nasirülmülk

• Məmməd Əmin RƏSULZADƏ

Ön Söz və Tərcümə: Fərhad NOBƏXT [1]

Xülasə: Məmməd Əmin Rəsulzadə, *İqbal* qəzetinin başyazarı və qəzetin əsas rəhbərlərindən olub, qəzet möhtəvasının hazırlanmasında önəmli rola malikdir. *İqbal* qəzeti və şəxsən Məmməd Əmin Rəsulzadənin ən çox diqqət mərkəzinə aldığı mövzu Qafqaz türklərinin mədəni və ədəbi məsələləri olsa da, Rəsulzadənin İran Məşrutiyyət inqilabı sırasında iki il boyunca yaxından iştirak etməsi və Demokratlara olan bağlığı, onun Məşrutiyyət dönəmi İran hadisələrinə qeydsiz qalmasına mane olurdu. Çoxu Rəsulzadənin qələmindən çıxan və kimi zaman "İran İşləri" başlığı ilə yayımlanan İranla bağlı yazılarda İran Məşrutiyyət dönəmi gəlişmələrində türk siyasətçilərin və siyasi oyunçuların roluna geniş yer verilmişdir. *İqbal* qəzeti və Rəsulzadənin diqqətini çəkən şəxsiyyətlərdən biri də Əhməd şahın nâibüssəltənəsi, Nâsirulmülk ləqəbi ilə tanına Əbülqasım Xan Qaragözlü olmuşdur.

Rəsulzadə, bu qəzetdə qələmə aldığı bir yazıda Nâsirulmülkün şəxsiyyəti və siyasi fəaliyyətlərini incələyərək, tərəfsiz və ədalətli bir baxış açısı ilə onun istedadları və özünəməxsus özəlliklərinə toxunmaqla birlikdə, Nâsirulmülkə yönəlik tənqidlərini də dilə gətirmişdir. Bu yazı, Məmməd Əmin Rəsulzadənin "Nâsirulmülk" adı ile qələmə aldığı və *İqbal* qəzetində yayınlatdığı məqalənin farsca tərcüməsidir.

Açar sözlər: Məmməd Əmin Rəsulzadə, əbülqasım Xan Qaragözlü (Nâsirulmülk), İqbal qəzeti, Qacar, Naibüssəltənə.

[1] E-poçt: farhadnobakht820@yahoo.com

واریق
VARLIQ
دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور آراشدیرمالاری درگیسی
نشریه پژوهشی زبان، ادبیات، جامعه و فرهنگ
ایکینجی دؤنم، سایی: (۴) ۳۰ :۲۰۲۲
دوره دوم، شماره: (۴) ۳۰ :۲۰۲۲

ایچینده‌کیلر / فهرست

دوکتور محمدرضا هیئت
سونوش یئرینه: قاراباغ ظفری، تورک دونیاسی و گونئی آذربایجان ۷-۱۰

دوکتور حمید شهانقی
گونئی آذربایجان‌دا جیلوولوق قتل‌عاملاری ۱۱-۳۵

دیلغم احمد
سوویتلر بیرلیگی‌نین داغیلما دؤنمینده آذربایجان‌دا ۱۹۲۰-۱۹۱۸-جی ایللرده وار اولان
بیرینجی جمهوریته واریثلیک مجادله‌سی تاریخی باغلامدا ۳۷-۶۲

شهلا حاتموا
آذربایجانلی اؤیرنجیلرین تورکیه تورکجه‌سی دانیشماسی سیراسیندا کود دگیشدیرمه‌لری ۶۳-۸۲

دوکتور محمدرضا هیئت
آذربایجان میلّی حکومتی دؤنمینده تورکجه قزئتلر، درگیلر و کیتابلار ۸۳-۱۰۰

محمد امین رسول‌زاده
ناصرالملک ۱۰۷-۱۱۹

دوچنت دوکتور بئردی ساری‌یف
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

دوچنت دوکتور سعادت شیخی‌یوا
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، باکی/آآذربایجان

دوچنت دوکتور علی عسکر
قارابوک اونیورسیته‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر بؤلومو، قارابوک/تورکیه

پروفسور دوکتور رامیز عسکر
باکی دؤلت اونیورسیته‌سی، تورک خالقلاری ادبیاتلاری کافئدرا مودورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور افضل‌الدین عسگروف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فولکلور انستیتوسو، تورک خالقلاری فولکلورو شعبه مودورو، باکی/آذربایجان

دوکتور شفق علی‌بگلی
آذربایجن علملر آکادمیسی، نظامی آدینا آذربایجان ادبیات موزه‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر شعبه‌سی مودورو، باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور حسین قاراملیکلی
قارابوک اونیورسیته‌سی، اقتصاد بؤلومو، قارابوک/تورکیه

دوکتور علیرضا قوچی
آرکئولوق، آنکارا/تورکیه
قیزیل‌اؤزن گولجان

آکادمیک پروفسور دوکتور تیمور کریملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، فضولی آدینا الیازمالار انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور پاشا کریموف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فضولی آدینا الیازمالار انستیتوسو، علمی ایشلر اوزره دیرکتور معاونی، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور یالچین ساری‌قایا
گیره‌سون اونیورسیته‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر بؤلومو، گیره‌سون/تورکیه

پروفسور دوکتور گولسوم کیللی ییلماز
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

دوچنت دوکتور سایمه سلنگا گؤک‌گؤز
حاجت‌تپه اونیورسیته‌سی، آتاتورک ایلکه‌لری و انقلاب تاریخی انستیتوسو، آنکارا/تورکیه

پروفسور دوکتور ابراهیم ماراش
آنکارا اونیورسیته‌سی، فلسفه و دین بیلیملری بؤلومو، اسلام فلسفه‌سی آنابیلیم دالی، تورک دوشونجه تاریخی بیلیم دالی، آنکارا/تورکیه

آکادمیک پروفسور دوکتور یعقوب محمودوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، عباسقولو اقا باکیخانوف آدینا تاریخ انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور ودادی مصطفی‌یف
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، ایران تاریخی و اقتصادیاتی شعبه‌سی مودورو، باکی/آذربایجان

دوکتور توحید ملک‌زاده
اورمیه آزاد اسلام اونیورسیته‌سی، اورمیه/ایران

پروفسور دوکتور نادر ممدلی
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا دیلچیلیک انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور اورحان یازیجی
اینؤنو اونیورسیته‌سی، یئنی چاغ تاریخی آنابیلیم دالی باشقانی، مالاتیا/تورکیه

جلیل یعقوب‌زاده
دؤلت یؤنتیمی اوزمانی، آراشدیرماجی، کرج/ایران

دوچنت دوکتور آتیلا یورما
اولوسلار آراسی ویزیون اونیورسیته‌سی، مقدونیه

بیلیم قورولو / مشاوران علمی

(آلفابتیک)

مرحوم دوکتور عارف آجال‌اوغلو
یئدی‌تپه اونیورسیته‌سی، آنتروپولوژی بؤلومو
ایستانبول/تورکیه

پروفسور دوکتور یاووز آق‌پینار
اگه اونیورسیته‌سی، تورک دیلی وادبیاتی بؤلومو
ایزمیر/تورکیه

پروفسور دوکتور گولشن سیحان آلیشیق
مارمارا اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو
ایستانبول/تورکیه

پروفسور دوکتور نوشابه آراسلی
آذربایجان علملر آکادمیسی، ادبیات انستیتوسو
باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور عبدالقدیر آتیجی
قیرقلار ائلی اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک
لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، قیرقلار ائلی/تورکیه

پروفسور دوکتور ملک اردم
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و
ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

پروفسور دوکتور ف. سما باراتجو اؤز اؤندر
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و
ادبیاتلاری بؤلومو باشقانی، آنکارا/تورکیه

آکادمیک مختار ایمانوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فولکلور انستیتوسو
دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور صمد بایرامزاده
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری
انستیتوسو، گونئی آذربایجان شعبه‌سی مودورو
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور سونل بوسنالی
نامیق کمال اونیورسیته‌سی، فرانسیز دیلی و ادبیاتی
بؤلومو، تکیرداغ/تورکیه

دوکتور بهروز بیگ‌بابایی
علامه طباطبایی اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و
ادبیاتی بؤلومو، تهران/ایران

پروفسور دوکتور غضنفر پاشایف
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا ادبیات
انستیتوسو، باش علمی ایشچی، باکی/آذربایجان

دوکتور محی‌الدین چلیک
اینؤنو اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو
مالاتیا/تورکیه

آکادمیک پروفسور دوکتور عیسی حبیب‌بگلی
آذربایجان علملر آکادمیسی باشقانی
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور رافائل حسینوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا آذربایجان
ادبیات موزه‌سی دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور محمد صالح راسخ
بلخ اونیورسیته‌سی، دیل و ادبیات فاکولته‌سی، دری
دیلی و ادبیاتی بؤلومو، بلخ/افغانستان

پروفسور دوکتور اکرم رحیملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری
انستیتوسو، گونئی آذربایجان شعبه‌سی
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور آصیف روستملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدین ادبیات
انستیتوسو، پوبلیسیستیکا شعبه‌سی مودورو
باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور سلجان ساغلیق شاهین
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و
ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

دوچنت دوکتور محمود ساری‌قایا
اخی ائورن اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی
بؤلومو، قیرشهیر/تورکیه

یایین قورولو / شورای نویسندگان

حسن مجیدزاده (ساوالان)، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، اسماعیل هادی، حسن راشدی، علیرضا صرافی، حیدر بیات، اکبر آزاد، حسین محمدخانی (گونئیلی)، دوکتور توغرول آتابای، محمدرضا قوچی، دوچنت دوکتور پروانه ممدلی، دوکتور آتا شاهد، ابراهیم رمضانی، دوکتور ابراهیم آریقان

دیل ادیتورلاری / ویراستارهای زبان

تورکجه-فارسجا: دوکتور محمدرضا هیئت

اینگیلیزجه: دریا اربیرسین

روسجا: پروفسور دوکتور گولسوم کیللی

تورکیه تورکجه‌سی: مروه قارغالی

تاساریم

عباس شادمند

قاپاق تاساریم و اویغولاما

شیما بیلگن

وب و تکنیک ایشلر

عماد حضرتی

واریق

VARLIQ

دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور آراشدیرمالاری درگیسی

نشریه پژوهشی زبان، ادبیات، جامعه و فرهنگ

ایکینجی دؤنم، سایی: (۴) ۳۰ :۲۰۲۲

دوره دوم، شماره: (۴) ۳۰ :۲۰۲۲

قوروجو / موسس

مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت

صاحیبی و باش ادیتورو / صاحب امتیاز و سردبیر

دوکتور محمدرضا هیئت

یازیشما آدرسی / آدرس مکاتبه

آنکارا اونیورسیته‌سی، دیل و تاریخ-جوغرافیا فاکولته‌سی، صحیّه، آنکارا

ایمیل

varliqdergisi@gmail.com ؛varliq@varliq.org

وب

www.varliq.org

مطبعه

استپ دیجیتال

ISSN

2149-7257

واریلیق

ISSN: 2149-7257

دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور آراشدیرمالاری درگیسی
نشریه پژوهشی زبان، ادبیات، جامعه و فرهنگ
ایکینجی دؤنم، سایی: (۴)۳۰ :۲۰۲۲
دوره دوم، شماره: (۴)۳۰ : ۲۰۲۲

